

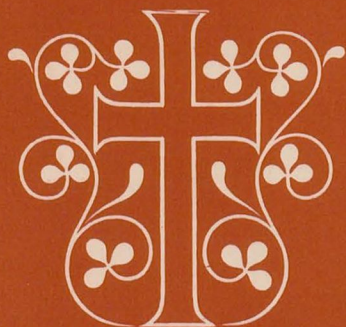
ARTA CRESTINĂ ÎN ROMÂNIA

2

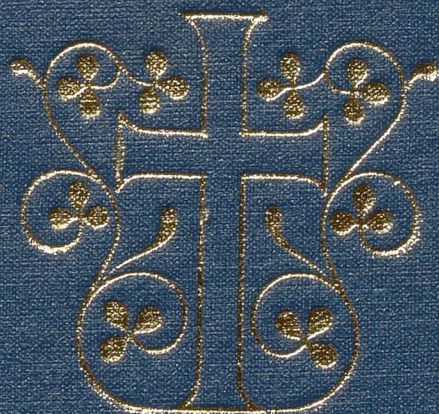

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE
BUCUREȘTI – 1981

În perioada secolelor VII–IX, pe spațiul dintre munții Balcani și Carpații nordici are loc a doua etapă în procesul de etnogeneză a românilor, etapa de *desăvârșire a formării poporului român și a limbii sale*. Aceasta se realizează pe baza tradițiilor daco-romane, nord și sud-dunărene, a participării elementului slav și a acțiunii în continuare a civilizației bizantine. Legăturile ținuturilor de la Dunărea de Jos cu Bizanțul au slăbit, dar nu s-au întrerupt cu totul. Dunărea continuă să fie o mare arteră de circulație, stăpînită de flota bizantină.

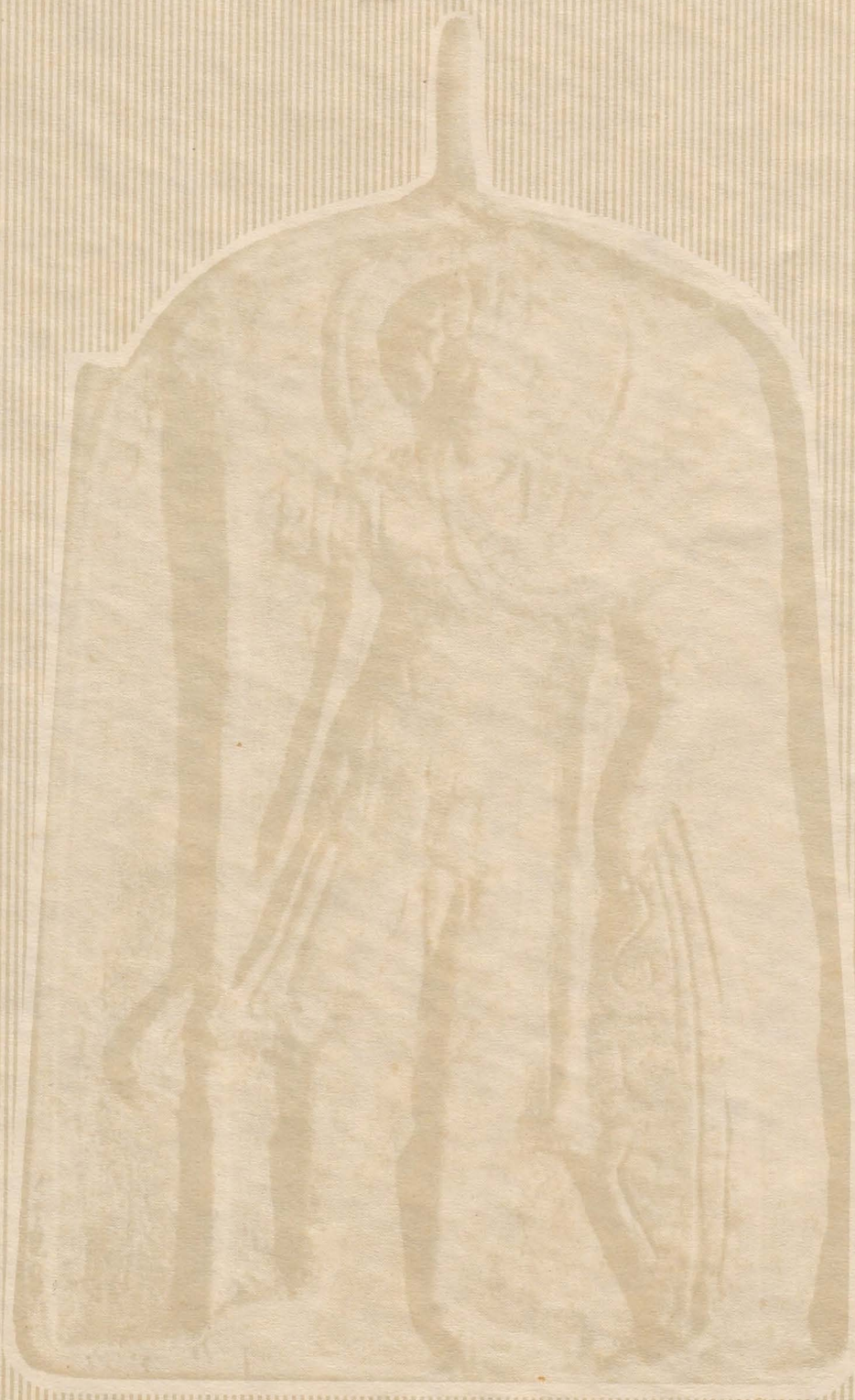
Numărul mic de informații ale izvoarelor literare despre legăturile Bizanțului cu regiunea Dunării de Jos, în secolele VII–X, este completat de diferite descoperiri arheologice, care în ultimul timp s-au înmulțit simțitor. O serie întregă de descoperiri mărunte din secolele VII–X de pe teritoriul R. S. România sînt de proveniență sau de factură bizantină, parte produse ale atelierelor capitalei sau altor centre ale Imperiului, parte lucrate pe loc.

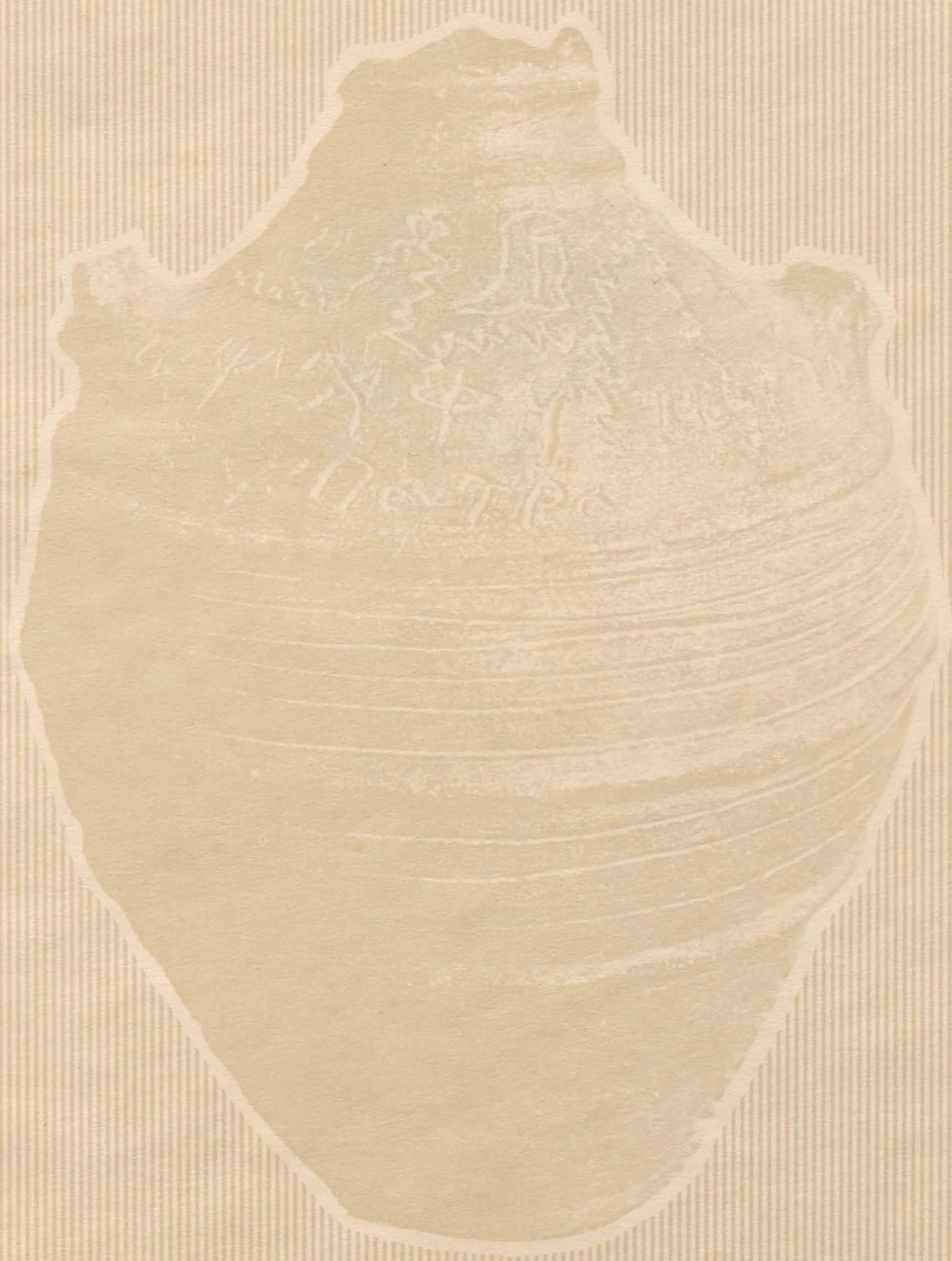
ARTA CRESTINA
IN ROMANIA

2

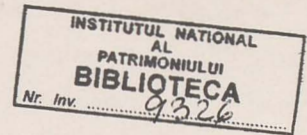

INSTITUTUL NAȚIONAL
AL
PATRIARHULUI
BIBLIOTECA
Nr. Inv. 9326

9326

ARTA CRESTINĂ ÎN ROMÂNIA

2

SECOLELE VII–XIII

ALBUM TIPĂRIT CU BINECUVÎNTAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE

IUSTIN

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Studiu introductiv
și prezentarea planșelor
de

I. BARNEA

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE
BUCUREȘTI – 1981

Mulțumim Direcțiilor Institutului de arheologie, Muzeului de istorie al R. S. România, Muzeului de artă al R. S. România, Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța, Muzeului de istorie și arheologie din Tulcea, Muzeului de istorie și arheologie din Galați, Muzeului de istorie și arheologie din Călărași, Muzeului Regiunii Porților de Fier din Drobeta-Turnu Severin, pentru sprijinul acordat în procurarea unei părți a materialului ilustrativ, în afara celui ce îi aparține Editurii Institutului Biblic și a celui furnizat de autor.

Iconografia volumului de față are un caracter selectiv.

EDITURA

**Copertă și supracopertă
STOIANOV VLADIMIR**

LISTĂ DE PRESCURTĂRI

- Acta MN – „Acta Musei Napocënsis“, Cluj-Napoca
 BMI – „Buletinul Monumentelor Istorice“, București
 BOR – „Biserica Ortodoxă Română“, București
 DID, III – Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III: *Bizantini, Români și Bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971
 Dinogetia, I – Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa, *Dinogetia, I: Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn*, București, 1967
 IA – București – Institutul de Arheologie – București (fost Muzeul Național de Antichități)
 IGLR – Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, București, 1976
 MARSR – Muzeul de artă al Republicii Socialiste România
 „Materiale“ – „Materiale și cercetări arheologice“, București
 MIA – Materiale i issledovanija po arheologii SSSR, Moscova
 MIA – Botoșani – Muzeul de istorie și arheologie – Botoșani
 MIA – Călărași – Muzeul de istorie și arheologie – Călărași
 MIA – Galați – Muzeul de istorie și arheologie – Galați
 MIA – Piatra Neamț – Muzeul de istorie și arheologie – Piatra Neamț
 MIA – Suceava – Muzeul de istorie și arheologie – Suceava
 MIA – Tulcea – Muzeul de istorie și arheologie – Tulcea
 MIM – Iași – Muzeul de istorie a Moldovei – Iași
 MINA – Constanța – Muzeul de istorie națională și arheologie – Constanța
 MIRSR – Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România
 MIT – Muzeul de istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
 MMS – „Mitropolia Moldovei și Sucevei“, Iași
 MO – „Mitropolia Olteniei“, Craiova
 Păcuiul lui Soare, I – Petre Diaconu, Dumitru Vlăceanu, *Păcuiul lui Soare*, vol. I: *Cetatea bizantină*, București, 1972
 Păcuiul lui Soare, II – Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, vol. II: *Așezarea medievală (secolele XIII–XV)*, București, 1977
 RÉSEE – „Revue des études sud-est européennes“, București
 RRHA – „Revue roumaine d'histoire de l'art“, București
 SCIA – „Studii și cercetări de istoria artei“, București
 SCIV (SCIVA) – „Studii și cercetări de istorie veche“ (începând din 1974 „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie“), București
 SCN – „Studii și cercetări de numismatică“, București

INTRODUCERE

Începînd cu secolul al VII-lea, după prăbușirea frontierei dunărene a Imperiului roman de răsărit, urmată de pătrunderea și așezarea în masă a triburilor slave în Peninsula Balcanică, pe teritoriile ce se întind de la Carpați pînă la mările Egee și Adriatică are loc o perioadă de adînci transformări etnice, social-politice și culturale. În secolele VII—IX fostul Imperiu roman de răsărit, devenit Imperiul bizantin, trece printr-o mare criză, denumită „perioada secolelor întunecoase“. Această etapă de criză este asemănată de un istoric grec din zilele noastre cu un coridor întunecos ce face trecerea de la antichitatea greco-romană tîrzie la epoca feudală, de la „era bazilicii și a inscripției funerare paleocreștine“ la „era bisericii cruciforme“. Era bazilicii paleocreștine înseamnă prelungirea culturii, a unei serii întregi de tradiții și a vieții urbane a antichității greco-romane. Perioada secolelor întunecoase ce i-a urmat reprezintă o etapă de *dezurbanizare* și de sărăcire sub toate aspectele¹. În comparație cu irealismul lui Iustinian I, perioada de decădere la care ne referim are însă meritul că, în contactul dur cu realitatea, a stimulat Imperiul la o viață nouă, superioară din toate punctele de vedere².

Pentru a face față situației grele în care se afla, Imperiul bizantin găsește în sine însuși forța necesară de a proceda la o radicală reînnoire socială, politică și culturală. Reacția față de pericolul amenințărilor din afară duce la organizarea *themelor*, circumscripții administrativomilitare ale căror începuturi sînt atribuite împăratului Heraclius (610—641). În Peninsula Balcanică, îndată după crearea primei formații statale bulgaro-slave la sud de Dunăre, pe însuși teritoriul Imperiului (681), reacția bizantină s-a manifestat prin transformarea în ultimii ani ai împărăției lui Constantin al IV-lea Pogonatul, între 681—685, a diocezei Thraciei, în *thema* cu același nume, prima *thema* bizantină din Europa, din care făcea parte și teritoriul Dobrogei de astăzi³.

În perioada secolelor VII—IX, pe spațiul dintre Balcani și Carpații nordici are loc a doua etapă în procesul de etnogeneză a românilor, etapa de *desăvîrșire a formării poporului român și a limbii sale*. Aceasta se realizează pe baza tradițiilor daco-romane, nord și sud-dunărene,

1. D. A. Zakythinos, *La grande brèche dans la tradition historique de l'hellénisme du septième au neuvième siècle*, în „Χαριστήριον εἰς Ἀ.Κ. Ὀρλάνδου“, t. III, Atena, 1966, p. 300—327, îndeosebi p. 300, 304, 306 și 323—324.

2. P. Lemerle, în *Actes du XII-e Congrès international d'études byzantines*, Belgrad, 1963, p. 280.

3. G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*³, München, 1963, p. 80—84, 88, 111; I. Barnea, DID, III, p. 7—8 și 9—10.

a participării elementului slav și a acțiunii în continuare a civilizației bizantine. Noul element etnic care intervine în procesul de formare a poporului român sînt *slavii*. Chiar de la început comunitățile slave stabilite pe teritoriul țării noastre au intrat în legătură cu comunitățile băștinașe daco-romane, conviețuind și fiind asimilate de acestea din urmă, după care poporul român apare definitiv constituit. Dacă revărsarea slavilor în Balcani a dus la fărîmițarea României Balcanice, în schimb, populația romanică de la nord de Dunăre, mai numeroasă, cu un potențial biologic și economic superior și cu o organizare socială mai încheată, i-a asimilat pe slavi, devenind factorul principal al romanității răsăritene. Românii încep să fie menționați de unele izvoare externe sub denumirea de *vlahi* sau *blahi*⁴.

Populația băștinașă era organizată în obști teritoriale sau satești. Potrivit acestei structuri sociale, membrii unei comunități satești, țărani în totalitatea lor, stăpîneau un anumit teritoriu, distribuit în loturi de pămînt pe familii, fiecare membru al obștii avînd dreptul de deplină proprietate asupra lotului său. Fînețele, pășunile, pădurile, apele, morile, etc., erau folosite în comun. Spre deosebire de obștea slavă și germană, pămîntul nu se împărțea periodic. Loturile proprietate individuală se moșteneau, ereditatea proprietății funciare private devenind cauză a unor dezvoltări inegale de avere. Membrii obștii erau băștinași. Un alogen putea deveni membru al obștii locale numai cu asentimentul întregii obști. Organele de conducere ale obștilor teritoriale erau adunarea generală a membrilor comunității, sfatul bătrînilor – „oameni buni și bătrîni“ – și căpetenia militară (*jude*, *jupan* sau *cneaz*), a cărui autoritate era la început limitată numai pe durata unor împrejurări excepționale. Birul era plătit global. Folosind situația lor superioară, căpeteniile obștilor s-au transformat treptat în adevărații stăpîni ai pămîntului, aservind pe ceilalți membri ai comunității respective, chiar dacă ei nu constituiau o clasă socială dominantă. Totodată mandatul încredințat temporar conducătorului militar a devenit o funcție permanentă, uneori chiar ereditară. Astfel au luat naștere primele formații politice – uniuni de obști sau „țări“, existente de obicei pe văile unor ape sau în depresiuni și care treptat vor duce la *crystalizarea relațiilor feudale* și la formarea statelor feudale românești. Paralel cu aceasta, în cursul secolului al X-lea, pentru regiunea Dunării de Jos se semnalează desfășurarea unui comerț intens și dezvoltarea meșteșugurilor, activități care au dus la o *reurbanizare* treptată, proces ce va fi accelerat odată cu revenirea stăpînirii bizantine la frontiera de altădată a Imperiului, în urma victoriei de mare importanță istorică a lui Tzimiskes de la *Dorostolon* (Silistra) asupra cneazului Sviatoslav al Kievului (971)⁵.

În legătură cu populația românească din perioada de timp amintită și de mai tîrziu, este pusă *cultura Dridu* (*balcano-dunăreană* sau *carpato-*

4. I. Nestor, în *Istoria poporului român*, București, 1969, p. 102–103; Gh. Ștefan, *Formarea poporului român și a limbii sale*, București, 1973, p. 48–49, 51–52.

5. Ștefan Ștefănescu, în *Istoria poporului român*, *op. cit.*, p. 113–115; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ed. II-a, Cluj, 1972, p. 33–40; Eugenia Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII–VIII*, București, 1977, p. 106–121; M. Rusu, „Banatica“, 4, 1977, p. 201.

balcanică), denumită astfel după stațiunea eponimă de pe valea Ialomiței sau după aria ei de răspândire. Dezvoltată din elemente de origine daco-romană și romano-bizantine, cultura Dridu este singura cultură materială atestată pe teritoriul românesc și pe unele regiuni de la sud de Dunăre în secolele VIII–XII, cu etapa ei de maximă dezvoltare în secolele X–XI. Această cultură constituie dovada arheologică a procesului de asimilare a slavilor și de afirmare a românilor ca popor de cultură și civilizație romanică⁶. Două mari cimitire din etapa de început a culturii Dridu, cimitirul de la Izvorul, jud. Ilfov (sec. VIII)⁷ și cimitirul de la Obârșia, jud. Olt (sec. IX)⁸, confirmă caracterul creștin al populației străromâne purtătoare a acestei culturi, înainte de creștinarea oficială a bulgarilor de la sud de Dunăre (864–865). Totuși, din cauza împrejurărilor istorice vitrege, populația străromână de la nordul Dunării nu avea o organizare bisericească bine încheată. În schimb, datorită vecinătății imediate a Bizanțului, Biserica slavo-bulgară de curînd întemeiată a izbutit să-și creeze repede o astfel de organizare și, ceea ce este mai important, să înlocuiască ritul grec cu cel slav, fapt petrecut după alungarea discipolilor lui Metodiu și Chiril din Moravia (885) și stabilirea lor la curtea țarului bulgar. Aici ei au creat alfabetul „chirilic“, eveniment de cea mai mare însemnătate pentru istoria popoarelor slave, căruia i-a urmat traducerea cărților de slujbă bisericească în limba slavă veche (paleoslavă), denumită și „slavă bisericească“ sau „veche bulgară“. Litughia în limba slavă veche și terminologia privind o mai temeinică organizare a ritualului și a ierarhiei bisericești (*utrenie, vecernie, molitvă, pristol, sfînt, troiță, stareț, vlădică* etc.), s-au răspândit la nordul Dunării în secolul al X-lea, cel mai probabil în timpul țarilor Simeon (893–927) și Petru (927–969). În Transilvania ele au pătruns înaintea expansiunii maghiare și catolice pe acest teritoriu, adică înainte de anul 1000. Ceea ce a contribuit la răspîndirea limbii slave vechi la nord de Dunăre a fost stăpînirea politică de la distanță, fără o organizare administrativă și militară la fața locului, în secolele IX–X, a statului bulgar, asupra unor ținuturi din această parte. Un rol deosebit de important în această privință l-au avut legăturile aproape neîntrerupte dintre populațiile de la sudul și nordul Dunării. Introducerea limbii slave vechi la nordul Dunării nu s-a făcut direct de la slavo-bulgari la români, ci prin mijlocirea unor locuitori slavi din ținuturile respective, care vorbeau și înțelegeau această limbă. Limba slavă veche nu va pătrunde și în masele populației autohtone romanizate, ci se va răspîndi numai în mijlocul clasei dominante, devenind limba oficială a cancelariei domnești și a Bisericii⁹.

După crearea primei formații statale bulgare la sud de Dunăre (681) și pînă la supunerea ei de către Imperiul bizantin, sub Ioan Tzi-

6. I. Nestor, *op. cit.*, p. 103; Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 104.

7. B. Mitrea, în SCIV, 18, 1967, 3, p. 443–461; Idem, în „Materiale“, X, 1973, p. 209–217.

8. O. Toropu-O. Stoica, în „Dacia“, N. S., XVI, 1972, p. 163–188; O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică (sec. III–IX)*, Craiova, 1976, p. 156–160.

9. I. Nestor, *op. cit.*, p. 104–105; Gh. Moiescu, Șt. Lupșa și Al. Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, I, București, 1957, p. 111–115; I. Barnea, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 761–765.

miskes (971) și Vasile al II-lea Bulgaroctonul (1018), legăturile ținuturilor de la Dunărea de Jos cu Bizanțul au slăbit foarte mult, dar nu s-au întrerupt cu totul. Cronicarii bizantini nu amintesc aproape nimic despre niște regiuni care pentru Imperiu nu mai prezentau o importanță politică. Totuși Dunărea continuă să fie, ca și mai înainte, o mare arteră de circulație. Gurile Dunării sînt stăpînite de „creștini“, adică de bizantini (Theophanes, de Boor, I, p. 358). Astfel se explică de ce, la începutul secolului al VIII-lea, împăratul Iustinian II-și-a găsit refugiul tocmai aici, de unde, prin trimiși speciali, ducea tratative cu hanul bulgar Tervel, pentru a fi ajutat de acesta la redobîndirea tronului (Theophanes, I, p. 373–374). Cursul inferior al Dunării a fost, de asemenea, aproape fără întrerupere în stăpînirea sau sub controlul flotei bizantine, care pentru a putea circula liber, avea nevoie de anumite centre de sprijin atît pe țărmul Mării, cît și pe malurile fluviului. Sub împăratul Constantin al V-lea Copronim (741–775), flota bizantină înaintează în repetate rînduri către gurile și pe cursul inferior al Dunării (Nicephorus, ed. Teubner, p. 66 și 69; Theophanes, I, p. 446–447). În secolul al IX-lea, un detașament al flotei imperiale avea în grijă paza țărmului de vest al Mării Negre. Comandantul său, intitulat „arhonte al Bulgariei“, purta gradul de *comes* și își avea sediul la *Lykostomion* (Lykostomo, Lykostoma, tradus în limba slavă cu „Vilkov“), pe brațul Chilia. Aici se afla, cel mai probabil, în plin secolul al IX-lea, acel „Toma protospătar și arhonte de Lykostomion“, discipol al patriarhului Fotie, căruia fostul lui profesor îi închină cunoscuta lucrare „Lexicul lui Fotie“. În anii 837–838, flota bizantină a transportat în patria lor pe cei care mai rămăseseră din vreo 10.000 de locuitori ridicați cu vreo 25 de ani mai înainte de către hanul bulgar Krum și deportați undeva la nord de Deltă sau nu prea departe de gurile Dunării. Pe la anul 895, cînd bizantinii i-au chemat împotriva bulgarilor lui Simeon pe maghiarii stabiliți temporar la nord de Deltă, aceeași flotă imperială bara gurile Dunării (Const. Porphyrogenitus, *De adm. imperio*, cap. 51, Theophanes Continuatus, II, Bonn, 1838, p. 358–359). În anul 917 flota bizantină apare din nou în apele Dunării sub comanda drongarului Romanos (Theophanes Continuatus, *op. cit.*, p. 389). Pe la mijlocul secolului al X-lea împăratul și scriitorul Constantin Porfirogenetul menționează brațul *Sulina* (= canal), orașul *Konstantia* (= Constanța) și localitatea *Konopas* (Konops = țînțar), situată undeva între Deltă și acest oraș. În a doua jumătate a aceluiași secol, împăratul Nichifor Focas (963–969) continuă să vadă în bulgari niște „fedați“ și să considere Dunărea frontiera de nord a Imperiului, pe care aceștia erau obligați s-o păzească, în schimbul stipendiilor anuale pe care le primeau de la Constantinopol (Cedren, II, p. 372)¹⁰.

Numărul mic de informații ale izvoarelor literare despre legăturile Bizanțului cu regiunea Dunării de Jos, în secolele VII–X, este completat de diferite descoperiri arheologice, care în ultimul timp s-au înmulțit simțitor. Dintre acestea cele mai elocvente sînt unele *sigilii bizantine* de plumb găsite la *Durostorum* (Silistra) și împrejurimi, la *Constanța* și la *Noviodunum* – Isaccea, jud. Tulcea. Ele dovedesc nu numai o continuitate de viață și menținerea legăturilor cu Bizanțul, dar pentru anumite interva-

10. I. Barnea, DID, III, p. 10–13.

le de timp chiar o suprație a Bizanțului asupra centrelor și regiunilor unde au fost găsite. Astfel sînt două sigilii imperiale aparținînd unul lui Vasile I (867–886), iar celălalt lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul (915–959), ambele descoperite la Silistra. Un sigiliu purtînd numele lui „Focas, spătar și strateg“, atribuit secolelor VIII–IX, și găsit pe malul stîng al Dunării, la est de Călărași, reprezintă în plus o confirmare a legăturilor dintre cele două maluri ale fluviului¹¹.

După sigilii, un loc aparte îl dețin *monedele bizantine*. Se știe că între a doua jumătate a secolului al VII-lea și prima jumătate a secolului al X-lea raritatea monedelor bizantine constituie un fenomen economic general, strîns legat de criza economică și de transformările adînci pe care le suferă imperiul în toate domeniile: politic, administrativ, social și cultural. Atacurile arabilor la frontierele de sud-est și ale slavo-bulgarilor dinspre nord, împreună cu marile frămîntări interne, în frunte cu criza iconoclastă, amenință însăși viața Imperiului. În același timp, societatea se bazează pe o economie naturală, evoluînd către noua organizație, de tip feudal. Totuși monedele bizantine nu-și întrerup cu totul circulația în ținuturile carpato-dunărene, mai ales pe teritoriul Dobrogei de astăzi, unde anumite centre situate pe țărmul Mării și de-a lungul Dunării, îndeosebi la vadurile importante de trecere dintr-o parte în alta, au continuat să fie în stăpînirea Imperiului bizantin și în anumite etape, dacă nu în cea mai mare parte a perioadei dintre anii 681–971. Monede din acest interval de aproape trei secole s-au descoperit la Constanța, Mangalia, Valul lui Traian, Murfatlar, Urluia-Adamclisi, Rasova și Galița, jud. Constanța, Greci și Peceneaga, jud. Tulcea. Pe teritoriile de la nord de Dunăre, monede din aceeași perioadă de timp au apărut de o parte și de alta a Carpaților, la: Tichilești, jud. Brăila, Sălcuța-Calopăr, jud. Dolj, Dobrușa-Zlătărei, jud. Vîlcea și în alte localități din Oltenia și jud. Prahova; în Moldova la Cleja-Bacău (tezaur), Berezeni, jud. Vaslui și Satu Nou, com. Pocreaca, jud. Iași, iar în Transilvania la Voila, jud. Brașov și Vădaș, com. Neaua, jud. Mureș¹².

Mai multe descoperiri mărunte din secolele VII–X, îndeosebi obiecte de podoabă (cercei, pandative, brățări, inele, catarama), din bronz sau argint, găsite unele izolat, altele în așezări sau cimitire, sînt de factură sau proveniență bizantină, parte din ele produse, poate, chiar de atelierele din capitala Imperiului, altă parte însă lucrate pe loc. Astfel de piese s-au descoperit în Dobrogea, la Gîrlița, jud. Constanța și Piatra Frecăței, jud. Tulcea¹³; în Moldova la Stoicani, jud. Galați, Vădeni, jud. Vaslui, Costești și Răducăneni, jud. Iași, Izvoare Bahna, jud. Neamț, Arsura, jud. Huși, Horodiștea, jud. Botoșani¹⁴; în Oltenia și Muntenia la Priseaca,

11. *Ibidem*, p. 15–19; *Idem*, în SCN, VI, 1975, p. 159–160.

12. *Ibidem*, p. 20–23; C. Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, în SCIV, 23, 1972, 3, p. 375–415; O. Toropu, *Romanitatea tîrzie*, *op. cit.*, p. 182–184; Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI e. n.*, Iași, 1978, p. 79; I. Mitrea, SCIVA, 2/1979, p. 148.

13. *Ibidem*, p. 45, fig. 12/1–2; Petre Aurelian, în „Dacia“, N. S., VII, 1963, p. 346–353; *Idem*, *Beroe*, I (rezumatul tezei de doctorat), București, 1975, p. 23–25.

14. Dan Gh. Teodor, *Elemente și influențe bizantine în Moldova în secolele VI–XI*, în SCIV 21, 1970, 1, p. 97–128; *Idem*, *Teritoriul est-carpatic. . .*, *op. cit.*, p. 78–79; I. Mitrea, SCIVA, 2/1979, p. 156–161.

jud. Olt, Coșovenii de Jos, jud. Dolj, Izvorul, jud. Ilfov, Obîrșia, jud. Olt¹⁵; în Transilvania la Bratei, jud. Sibiu, Gîmbaș, Teiuș și Noșlac, jud. Alba, Ciumbrud și Dăbîca, jud. Cluj, Moigrad, jud. Bihor¹⁶. Dintre toate, o deosebită însemnătate pentru arta creștină pe teritoriul R. S. România, între secolul VII și prima jumătate a secolului X sau, mai precis, anul 971, prezintă două tipare de os pentru podobe de la *Costești*, jud. Iași (pl. 1–2), o cruciuliță de plumb de la *Hlincea* – Iași (pl. 3/1), o psalie de os (pl. 3/2) și o mărgică de plumb, de la *Dodești*, jud. Vaslui (pl. 3/3), ambele decorate cu semnul crucii; două pandantive de plumb, plus un inel de bronz de la *Obîrșia*, jud. Olt, cîte trele purtînd semnul crucii (pl. 4/1–3) și un pandantiv cu ornament cruciform de la *Ciumbrud*, jud. Cluj (pl. 4/4).

În limitele aceleiași perioade de timp, un loc aparte îl deține renumitul tezaur de vase de aur descoperit în 1799 la Sînnicolau Mare, jud. Timiș și păstrat în Muzeul de istoria artei (Kunsthistorisches Museum) din Viena. El reprezintă sinteza unor elemente de artă oriental-asiatică, greco-romană și bizantină, într-o vreme în care Imperiul cu capitala la Constantinopol efectua marea operă de creștinare a popoarelor slave și a celor de călăreți nomazi stabilite înăuntrul sau în preajma frontierelor sale. Tezaurul a fost rînd pe rînd atribuit unuia sau altuia dintre neamurile nomade care au ajuns pînă în cîmpia Banatului de astăzi (avari, bulgari, maghiari, pecenegi). Cele 23 de vase care-l alcătuiesc au fost împărțite pe grupe tipologice și legate de ateliere care au activat între secolele IX–XI la Pliska, Vidin, Dristra, Esztergom și în Banat. Deși împodobit cu elemente foarte diferite, tezaurul nu este lipsit de unitate în sistemul său decorativ, apărînd mai curînd ca operă de artă bizantină, într-o perioadă în care această artă era puternic influențată de artele iraniană și islamică. Tezaurul a fost socotit proprietatea vreunui mare feudal, a unei biserici sau mînăstiri din Banat, fiind îngropat probabil la începutul secolului al XI-lea, cînd maghiarii au pătruns în această regiune¹⁷. În fața unei astfel de ipoteze nu putem omite din calculul nostru pe voievodul Ahtum (Ohtum), descendentul și succesorul lui Glad, care stăpînea în Banat, avîndu-și reședința în *urbs Morisena*, – „orașul Mureșana“ sau „cetatea de pe Mureș“ (= Cenad, după numele învingătorului lui Ahtum). Aici se afla și o mînăstire cu hramul Sf. Ioan Botezătorul, în care trăiau călugări greci. Primind botezul „în ritul grecilor“, la Vidin, Ahtum întreținea legături cu orașul de pe Dunăre și cu Imperiul bizantin. La începutul secolului al XI-lea, el a intrat în conflict cu regele Ștefan I al Ungariei (997–1038), pentru dreptul de vamă asupra transportului sării

15. O. Toropu, *Romanitatea tîrzie*. . ., *op. cit.*, p. 173–175; B. Mitrea, în SCIV, 18, 1967, 3, p. 456, fig. 5; Maria Comșa, în RESEE, IX, 1971, 3, p. 377–390.

16. Eugenia Zaharia, *Populația românească în Transilvania*. . ., *op. cit.*, fig. 32–33; I. Barnea, O. Iliescu, Corina Nicolescu, *Cultura bizantină în România*, București, 1971, nr. 121–133.

17. N. Mavrodinov, *Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós* (Archaeologia Hungarica, XXIX), Budapesta, 1943; Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X–XIV)*, București, 1974, p. 116–124; Idem, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400–1400)*, București, 1976, p. 99–105.

pe Mureș și, după o scurtă rezistență, fiind trădat, a fost învins și asasinat¹⁸.

Cu privire la originea tezaurului de la Sînnicolau Mare, se admite că acesta este puternic influențat de arta bizantină, că unele vase chiar par „de fabricație bizantină“, dar în realitate sînt numai copii sau imitații ale unor astfel de vase și, în concluzie, că deoarece „influența bizantină este de netăgăduit“, apare clar că „poporul care a făcut tezaurul nu numai că trăia în apropierea Imperiului bizantin, dar a fost, timp de mai multe secole, în relații neîntrerupte cu Bizanțul“¹⁹. Acestea sînt constatările unui istoric de artă care a întreprins studiul marelui tezaur pornind de la ideea că acesta nu poate fi decît opera unor ateliere bulgărești. Majoritatea elementelor decorative și tehnica de lucru, la care, pe lîngă caracterul net creștin al unor vase (pl. 5–7), se adaugă inscripțiile în limba greacă, cu caracter liturgic, de pe două din ele (pl. 5–6), indică mai curînd niște meșteri bizantini, moștenitori ai unei tradiții îndelungate de lucru, care au executat vasele la comanda unui feudal „nebizantin“, de a cărui origine, gust și dorință au căutat să țină seama. Cu aceste observații, se poate face presupunerea că „feudalul“ la care ne referim a putut fi un bulgar creștinat sau o căpetenie locală sub tutela statului bulgar de la sud de Dunăre.

Către extremitatea de ESE a României, pe malul drept al Dunării, în străvechea așezare geto-dacică și după aceea fortăreață romană și bizantină *Capidava*, com. Topalu, jud. Constanța, întîmplarea a adus la lumină, în anul 1969, un ulcior de factură locală și de tradiție romano-bizantină, pe care, alături de semnul crucii și de alfabetul grecesc, este înscris numele „Petre“, sub forma specific românească, document deosebit de valoros al continuității și caracterului creștin al populației străromâne de pe teritoriul Dobrogei de astăzi (pl. 8). Nu departe spre sud, la Mircea Vodă, jud. Constanța, fusese descoperită în 1950 cea mai veche inscripție paleoslavă cunoscută pînă atunci (6451=943). Inscripția are caracter comemorativ istoric și a fost pusă în legătură cu expedițiile din anul 943 ale maghiarilor, pecenegilor și ale unor triburi slavo-ruse la sud de Dunăre, amintite de unele izvoare ale vremii²⁰. „Jupan Dimitrie“ menționat de această inscripție este căpetenia locală a unei formații politice feudale din sudul Dobrogei, aflat sub influența și poate chiar sub stăpînirea statului bulgar de la sud de Dunăre.

Din nefericire, în afară de diferite descoperiri mărunte, dintre care, după cum am văzut, prea puține au caracter net creștin, între secolul al VII-lea și a doua jumătate a secolului al X-lea, nu se cunoaște pe teritoriul țării noastre nici o urmă de locaș de cult creștin. Nu este mai puțin adevărat însă că nici resturi de vreo altă clădire de zid (fortificații, locuințe) cu precizie datate în această perioadă, nu ne sînt cunoscute pînă în prezent. De aceea, este de presupus că, după cum locuințele erau

18. Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 63–66. V. și mai jos, planșa 6, sfîrșitul explicației.

19. N. Mavrodinov, *op. cit.*, p. 211–213.

20. Cedren, II, p. 316; Theophanes Continuatus, II, Bonn, 1838, p. 430–431; Symeon Magister, anexă la Theophanes Continuatus, *op. cit.*, p. 748; C.C.B. (= Eugen Comșa, Dașian P. Bogdan și P. P. Panaitescu), în „Studii“, IV, 1951, 3, p. 122–132 și I. Barnea, DID, III, p. 64–69.

bordeie sau colibe de nuiete și lut, tot astfel și locașurile de cult din aceeași perioadă de timp vor fi fost mici biserici din birne de lemn, în întregime la suprafața solului, sau chiar biserici-bordeie, din care nu s-a mai păstrat nici o urmă sau, cel puțin, în urma investigațiilor de până acum, n-a fost găsită nici o rămășiță.

Începînd cu a doua jumătate a secolului al X-lea, situația se schimbă. Cu prilejul expediției din anul 968 a cneazului Sviatoslav al Kievului împotriva bulgarilor de la sud de Dunăre, „cronica lui Nestor“ ne informează despre existența la Dunărea de Jos a „80 de orașe“. Chiar dacă expresia cronicarului nu trebuie luată în sensul strict al cuvîntului, ci în înțelesul existenței unui număr apreciabil de „orașe“, trebuie să admitem că dintre acestea destul de multe, dacă nu majoritatea, se vor fi aflat pe teritoriul Dobrogei de astăzi. În același sens poate fi amintită relatarea aceleiași cronici despre traficul comercial intern existent în a doua jumătate a secolului al X-lea către gurile Dunării, unde, datorită încrucișării de importante drumuri comerciale, se adunau cele mai alese bunuri din Grecia, Cehia, Ungaria și Rusia²¹. O situație asemănătoare rezultă din povestirea cronicarului bizantin Skylitzes-Cedren, că, după victoria de la Dorostolon, s-au prezentat lui Tzimiskes soli din *Constantia* și din celelalte fortărețe de dincolo de Dunăre, cerîndu-i iertare pentru că se aliașeră cu Sviatoslav și prefîndu-se cu fortărețele lor. Împăratul i-a primit cu bunăvoință și a trimis delegați pentru a lua în primire fortărețele și armată care să se îngrijească de paza acestora (Cedren, II, p. 401). Din cele povestite apare clar că de-a lungul Dunării, pe ambele maluri și chiar mai departe în interior, se aflau așezări întărite, locuite de o populație stabilă, condusă de șefi locali și diferită de triburile migratorii. Succesele lui Sviatoslav îi determinaseră pe conducătorii acestor așezări să treacă de partea cneazului rus și de aceea acum solii veneau să ceară iertare și supunere împăratului bizantin. Mărturia constituie încă o dovadă a continuității de viață a populației locale și a legăturilor dintre cele două maluri ale Dunării. După cum rezultă din text, *Constantia* este probabil *Constantiniana Daphne*, localitate încă neidentificată de pe malul stîng al Dunării, construită de Constantin cel Mare și rezidită din temelii de Iustinian. Nu este exclus totuși ca Skylitzes să fi avut în vedere *Constantia* de pe țărmul Mării, menționată mai înainte de Constantin Porfirogenetul (*De adm. imperio*, IX, 99). În acest caz, menționarea la scurt timp după 971 într-unul din grafitele descoperite în bisericuța B4 de la Basarabi (fost Murfatlar), la circa 15 km V de Constanța, a numelui unui oarecare „jupan Gheorghe“ (pl. 18), urmează ca o completare a textului cronicii bizantine, cu privire la existența unui conducător politic local, purtînd același titlu ca „jupan Dimitrie“, căpetenia feudală semnalată cu aproximativ trei decenii mai înainte în partea de vest a mijlocului Dobrogei, de către inscripția slavă de la Mircea Vodă, din anul 943 (v. mai sus).

După cum era de așteptat, prima grijă a împăratului bizantin, în urma unei victorii atît de importante, a fost aceea a reorganizării militare și administrative a regiunii Dunării de Jos, care încă o dată se dovedea a fi de o însemnătate vitală pentru apărarea Imperiului. Potrivit obiceiului

21. I. Barnea, *op. cit.*, p. 13–14.

inaugurat încă din secolul al VII-lea, îndată după victoria din 971, provincia Scythia de altădată, inclusiv toată partea de NE a Bulgariei, a fost reorganizată ca *themă* și încredințată conducerii militare și administrative a unui *strateg*, dependent direct de autoritatea imperială. Noua *themă*, cunoscută sub numele de *Paristrion* sau *Paradunavon*, avea reședința la *Dorostolon* sau *D(r)istra*, anticul *Durostorum*, Silistra de astăzi, situat aproximativ la jumătatea frontierei ce urma să fie păzită. Diferiți conducători locali (*toparhi*), subordonați guvernatorului (*strategului*) de la *Dorostolon*, au fost instalați în fiecare așezare întărită sau localitate mai importantă, îndeosebi de-a lungul frontierei, pe malul drept al Dunării. Paralel cu aceasta a avut loc organizarea bisericească a provinciei nou întemeiate. Vechea episcopie de *Durostorum* a fost recunoscută ca mitropolie și pusă sub jurisdicția directă a Patriarhiei de Constantinopol, iar în orașele mai importante au fost instalați episcopi.

O serie întregă de descoperiri arheologice confirmă și completează știrile izvoarelor literare. Ele arată impulsul pe care l-a căpătat viața sub toate aspectele și în special sub aspect economic și cultural-bizantin. Din lipsa unor cercetări arheologice sistematice pe urmele vechiului *Dorostolon*, fosta reședință a guvernatorului și a mitropolitului themei „ținuturilor de la Dunărea de Jos“ nu ne-a oferit pînă acum probe materiale mai concrete cu privire la lucrările de reconstrucție care au avut loc aici îndată după victoria din 971. O singură inscripție găsită întâmplător în anul 1952 în orașul Silistra (R. P. Bulgaria) menționează despre refacerea unei biserici în timpul împăraților *Tzimiskes*, *Vasile II* și *Constantin VIII*, cel mai probabil între anii 972–981²². În schimb, săpăturile arheologice sistematice întreprinse cu începere din 1956 la distanță de 18 km în josul Dunării (spre NE) de Silistra, au adus la lumină parte din ceea ce a mai rămas nedistrus de apele Dunării (circa 1/6) din puternica fortăreață, în suprafață de aproximativ 5 ha, înălțată din temelii, între anii 972–976, pe insula numită azi *Păcuiul lui Soare*, de trupele victorioase ale lui *Ioan Tzimiskes*. Așezată la un străvechi vad, care în zilele noastre poartă numele *Dervent* (= „*derbent*“, în limba turcă = „*trecere*“), cetatea bizantină de la *Păcuiul lui Soare* era un post de supraveghere a circulației pe Dunăre și în același timp un punct de control pentru oricine ar fi trecut din cîmpia Munteniei în Dobrogea, mergînd spre *Dorostolon*, sau pe actuala vale a *Bugeacului*, pe drumul ce ducea mai departe spre inima Imperiului. Fortăreața era o pavază pentru orașul de reședință *Dorostolon* și totodată o importantă stațiune pentru flota bizantină de pe Dunăre²³. Mai departe în josul Dunării, la *Axiopolis* (*Hinog*, *Cernavodă*), spre sud de cetatea romană, pe partea mai înaltă a platoului apărat de jur împrejur de văi adînci și dominînd întinsul apelor Dunării, a fost înălțată, după observații făcute încă la sfîrșitul secolului trecut, o cetate bizantină aparținînd probabil perioadei lui *Tzimiskes* și fiind în strînsă legătură cu valul de piatră a cărui extremitate de vest se

22. V. Beșevliev, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin, 1964, nr. 78; *Ihor Sevckenko* (Dumbarton Oaks), *A Byzantine inscription from Silistra reinterpreted*, în *RESEE*, VII, 1969, 4, p. 591–598; *M. Salamon*, *ibid.*, IX, 1971, 3, p. 487–496.

23. *Păcuiul lui Soare*, I; *P. Diaconu*, în „*Byzantina*“, 8, *Tesalonic*, 1976, p. 407–447.

află lângă latura de sud a cetății²⁴. La *Capidava*, săpăturile arheologice practicate timp de mulți ani au dus la concluzia că cetatea romană a fost refăcută și refolosită sub același împărat bizantin²⁵. La concluzii asemănătoare au dus săpături mai reduse, simple sondaje, cercetări de suprafață și descoperiri întâmplătoare efectuate la *Carsium* (Hîrșova), *Beroe* (Piatra Frecăței, jud. Tulcea), *Troesmis* – cetatea de vest (Iglița, com. Turcoaia, jud. Tulcea) și *Arrubium* (Măcin).

Datorită poziției sale într-un loc plin de bogății naturale și la răspîntie de căi comerciale, excelent post de supraveghere și de apărare pentru extremitatea de nord a noii theme, o atenție deosebită a fost acordată așezării existente pe popina Bisericuța-Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea, unde se aflau ruinele cetății romano-bizantine *Dinogetia*. Observațiile stratigrafice și studiul materialului arheologic, datat în anumite cazuri cu monede de la Ioan Tzimiskes, au dus la concluzia că reluarea în stăpînire de către bizantini a vechei fortărețe, a avut loc după victoria din anul 971 de la Silistra, cînd a fost efectuată o amplă operație de curățire și denivelare a terenului și de refacere a vechilor fortificații²⁶. Săpăturile de salvare mult mai reduse de pe locul mării cetăți și port roman de la *Noviodunum* (Isaccea, jud. Tulcea), ce se află cu circa 30 km în aval față de *Dinogetia*, la cel mai important vad al Dunării dintre orașul Galați și Deltă, au dus, de asemenea, la observația că zidurile cetății romano-bizantine (séc. IV–VI) au fost reparate și refolosite în perioada bizantină, începînd cu Tzimiskes. După observații și cercetări mai vechi și mai noi, același lucru s-a întîmplat și cu alte fortărețe romane situate mai jos, pe malul drept al Dunării, la Tulcea (*Aegyssus*), Nufărul (*Prislava*), Mahmudia (*Salsovia*) și Murighiol, unde s-au făcut descoperiri aparținînd secolelor X–XII.

Odată cu operația de reluare în stăpînire și de refacere a fortărețelor de pe malul drept al Dunării, a avut loc înălțarea celor două valuri de apărare: *valul mare de pămînt* și *valul de piatră*, ce pornesc din malul Dunării, primul de la Cochirleni și al doilea de la Hînog (*Axiopolis*), la sud de Cernavodă, oprindu-se la Constanța. Ele dublau obstacolul natural al văii Carasu, în porțiunea cea mai îngustă a Dobrogei, împotriva unor invadatori dinspre nord, unde fiecare își avea șanțul de apărare. Înălțarea celor două mari valuri a fost determinată de apariția la nordul Dunării a pecenegilor, populație nomadă de stepă, care-și baza atacul pe armata de uscat, însoțită de călăreți și căruțe. Cele două valuri sau troiene de pămînt îndeplineau funcția unei a doua linii de apărare, după lanțul de fortărețe situate de-a lungul Dunării. Ele prezentau avantajul unui front de apărare mult mai scurt, care-și păstra aceeași valoare și eficiență în tot cursul anului, adică și iarna, cînd Dunărea îngheța și flota era scoasă din circulație.

Cercetările arheologice din ultimele trei decade și mai ales descoperirea între anii 1957–1962 a unei mari cariere de cretă la SV de satul Basarabi (Murfatlar), la circa 15 km V de Constanța, din care se exploatau

24. R. Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, Bukarest, 1918, fig. 35–36; I. Barnea, în SCIV, XI, 1960, I, p. 76–78.

25. *Capidava*, I, București, 1958, p. 135 și urm.; R. Florescu, *Capidava*, București (Meridiane), 1965, p. 25 și urm.

26. *Dinogetia*, I, p. 375–376 și passim.

blocuri pentru zidul de pe coama „valului de piatră“ și pentru castelele adiacente, au dus la constatarea că acesta a fost construit cel mai probabil în timpul împăratului Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976–1025). În raport cu valul de piatră a fost datat și valul mare de pământ, despre care mai de mult se făcuse observația că este anterior celui de piatră, avînd un aspect și o funcție asemănătoare cu ale acestuia. De aceea s-a presupus că el a fost înălțat cu puțin timp mai înainte, în primii ani după supunerea teritoriului Dobrogei de către Tzimiskes. Proporțiile imense ale celor două valuri arată că ele au fost executate din comandă, de o putere statală bine organizată și într-un interval de timp nu prea îndelungat. Această putere era cel mai probabil statul bizantin, a cărui stăpînire asupra teritoriului Dobrogei, deși a slăbit, totuși n-a încetat în ultimul sfert al secolului al X-lea. Pentru construirea ambelor valuri a fost folosită populația locală, „amestecată ca neam“, după cum o caracterizează unii cronicari bizantini (Cedren, II, p. 599; Attaleiates, p. 204) și după cum au dovedit descoperirile din cariera de cretă de la Basarabi²⁷.

Cariera de cretă de la Basarabi se întindea pe panta de NNV a dealului Tibișirul de la SV de sat, pe o suprafață de cel puțin 200 x 50 m. În cuprinsul carierei, în afară de tot felul de bazine mai mari sau mai mici, cu pereții în trepte, rămase în urma exploatării, s-au descoperit diferite monumente, și anume, șase biserițe (pl. 9–28), cîteva încăperi, cîteva galerii și morminte (pl. 14 și 28), cioplite în masivul de cretă, în perioada de timp cît a funcționat cariera și în strînsă legătură cu aceasta. În carieră și înăuntrul monumentelor, cei care au activat sau numai au trecut atunci pe acolo, au lăsat diferite vestigii importante din punct de vedere istoric: unelte de lucru, însemnări și diferite reprezentări sau semne incizate pe pereții albi și ușor de zgîriat, ceramică etc. Unele dintre ele, printre care și întreaga ceramică, ajută la datarea carierei în ultimele decenii ale secolului al X-lea și începutul sau primul sfert al secolului al XI-lea. Cele mai valoroase indicații cronologice le oferă inscripția în limba slavă veche din anul 6500 (=992), din dreapta intrării în bisericuța B1 (pl. 9) și grafitul în limba greacă incizat în anul 982 către mijlocul peretelui de vest al bisericuței B4 (pl. 22/1)²⁸.

Dintre toate monumentele cioplite în dealul de cretă de la Basarabi, cele mai importante sînt cele șase biserițe, dintre care patru, grupate la un loc, pe panta de N a dealului, înspre E, au fost marcate convențional cu siglele B1–B4 (pl. 11), iar celelalte două, situate puțin mai departe spre SV, cu siglele E3 și E5 (pl. 25–28). Biserițele B1–B4 sînt, toate, imitații ale unor biserici de plan simplu, dreptunghiular, mai ușor de cioplit, cu cîte o absidă spre E (B1) sau SE (B2, B3, B4). Biserița E3 are planul arhaizant al unei bazilici cu contraabsidă, iar E5 pe acela al unui patralater neregulat. Aproape toate biserițele au intrările în ax. Excepție fac biserița B1, în care accesul de afară se face pe latura lungă de nord (pl. 9) și E5, în care se pătrunde dintr-o altă încăpere dinspre S sau din galeriile existente spre NE. În afară de biserițele B3 (pl. 12) și E5 (pl. 28), care au numai altar și naos, celelalte au cîte trei încăperi: altar, naos și pronaos sau nartex. Biserița E3 este singura care avea și exonartex. O altă observație este aceea că, din cauza dimensiunilor mici,

27. I. Barnea, DID, III, p. 99–117.

28. *Ibidem*, p. 113–114.

fiecare bisericuță are o singură deschidere între naos și altar. B4, mai mare decât toate (7 m lungime x 3,50 m lărgime), este unica al cărei altar are trei intrări (pl. 15). Tot aici, în mod neașteptat, în loc de un singur bloc pentru Sfânta masă, se află trei astfel de blocuri, toate cruțate în masivul de cretă. Pentru același motiv, al lipsei de spațiu, toate bisericuțele au Sfânta masă (totdeauna un bloc patrulater cruțat în masivul de cretă) cu latura de est (sud-est) lipită de peretele arcuit al absidei. Excepție face B3, care are Sfânta masă cu toate laturile libere, putându-se circula în jurul ei. De asemenea, se pare că toate bisericuțele aveau între naos și altar un perete despărțitor; numai bisericuța E3 avea o balustradă cu stâlpi înalți din loc în loc – fază intermediară între *cancelli* din perioada paleocreștină și tâmpla bizantină. O notă comună pentru toate bisericuțele, încăperile și galeriile rupestre de la Basarabi este aceea că au tavanul mai mult sau mai puțin boltit, iar intrările arcuite în partea de sus.

În ceea ce privește decorul interior al bisericuțelor rupestre de la Basarabi, nu există vreo regulă precisă. Cel mai des este reprezentată *crucea* de diferite forme și mărimi, incizată mai superficial sau mai adânc, alteori excizată sau în relief puternic, simplă sau în cerc, de multe ori cu brațele lățite spre capete sau în formă de triunghiuri, cu vârful spre centru și baza înspre exterior. Pentru reprezentarea ei, ca dealtfel pentru toate figurile de pe pereții bisericuțelor și încăperilor de la Basarabi, au fost preferate suprafețele netede și mai bine luminate și porțiunile din vecinătatea intrărilor. Reprezentarea crucii a fost preferată nu numai pentru semnificația ei, ci și pentru că era cel mai ușor de executat. După cruce, un loc aparte îl dețin reprezentările de oranți sau orante, întâlnite mai ales în mica bazilică E3 (pl. 25, 27) – încă un indiciu al caracterului său arhaizant, ducând chiar la presupunerea că este cea mai veche dintre bisericuțele de la Basarabi, poate anterioară față de carieră. De reprezentările de oranți se deosebesc – după nimb, costum și crucea pe care o poartă în mâna stângă – cele două reprezentări de sfinți, una pe contra-absida bisericuței B3 (pl. 27/1), iar cealaltă pe peretele din dreapta (de V) al bisericuței B4 (pl. 16). O a treia figură de sfânt, mult mai schematică, se află în E5 (pl. 28/3). Pe un bloc provenind din pereții naosului bisericuței B3 este incizată sumar Nașterea Domnului (pl. 26), unica scenă creștină din complexul rupestru de la Basarabi și cea mai veche reprezentare a Nașterii de pe teritoriul țării noastre.

Reprezentările de animale, îndeosebi cai și călăreți, întâlnite în fiecare din bisericuțele B1–B4, în încăperea funerară de la V de B3 și în cavoul C1, duc cu gândul în primul rând la o populație nomadă de stepă (bulgari, pecenegi), trecută la sud de Dunăre și de curînd creștinată, la care încă mai persistau vechile obiceiuri păgîne, peste tot cu caracter cultic sau ritual (îngropările cu cai ș. a.). Figurile fantastice de balauri, incizate pe pereții bisericuței E5 (pl. 28), pe unii din stâlpii ce separă nartexul de naosul bisericuței B4 și de mai multe ori pe pereții cavoului C1–C2 (pl. 29), arată influența, ori mai curînd prezența unei populații de origine nordică, ceea ce pare a confirma și examenul antropologic al celor două schelete aflate pe pavimentul încăperii funerare C1. Aceeași origine nordică arată reprezentarea corabiei din stînga unuia din mormintele de la vest de bisericuța B3 (pl. 14/1) și, poate chiar a labirintului ce se repetă de cîte două ori pe pereții bisericuțelor B4 (pl. 21) și E3. Ele

amintesc de lumea vikingilor și de drumul comercial ce unea țările scandinave cu Constantinopolul, cunoscut sub numele de drumul „de la Varegi la Greci“. Acest drum traversa Marea Baltică, unde își avea ca stație principală insula Gotland, mergea pe Neva pînă la lacul Ladoga, iar de acolo înspre sud, pe apa Volchovului, pînă la lacul Ilmen, unde se afla orașul Novgorod, cel mai mare centru al Rusiei vechi, după Kiev. Mai jos, drumul continua pe apa râului Lovat, iar după aceea pe cursul lung al Niprului, pe care se afla Kievul și, ieșind la Marea Neagră, urma coasta de vest a acesteia, pînă ajungea la Bosfor și, în sfîrșit, la Constantinopol. În capitala Imperiului, întreprinzătorii corăbieri vikingi se ocupau fie cu comerțul, fie se înrolau în armată ori în alte slujbe ale statului bizantin. În felul acesta unii dintre ei vor fi ajuns și pe teritoriul themei Paristrion, la Basarabi, Dinogetia-Garvăn, unde de asemenea au fost identificate urme ce li se pot atribui, și, poate, și în alte centre încă necunoscute de la Dunărea de Jos. Alte reprezentări din cele mai felurite, unele cu totul neașteptate, de pe pereții aceluiași biserițe și ai anexelor acestora: cerbi, căprioare, iepuri, păsări (pl. 13/2), planul unei biserici (pl. 17/1), pentagrama, țintarul, „coamele de consacrație“ specifice culturii creștine (pl. 13/1), halebarde (pl. 12) și cizme, confirmă informațiile cronicarilor bizantini Cedren și Attaleiates despre existența la Dunărea de Jos a unor populații amestecate, vorbind diferite limbi. Ele arată totodată feluritele influențe culturale ce se întîlneau în perioada respectivă de timp pe teritoriul de azi al Dobrogei. Ceea ce caracterizează aproape toate aceste reprezentări este aspectul lor simplu, popular, uneori extrem de schematic, dar plin de mișcare și sugestiv, alteori stîngaci, rudimentar²⁹.

O atenție aparte merită inscripțiile (grafitele) incizate aproape toate pe pereții celor șase biserițe și ai cavoului C1. Dintre acestea, cele mai numeroase (circa 60) sînt runice, încă nedescifrate, vreo 20 chirilice, în limba slavă veche, una glagolitică și două în limba greacă (pl. 20/1 și 22/1). Cele mai multe și mai interesante se află în biserița B4. Una din ele reproduce un text din Noul Testament (pl. 22/6). Altele sînt mențiuni, uneori destul de lungi (pl. 23–24), în legătură cu vreun eveniment din viața vreunei căpetenii locale, laice sau bisericești, ori simple invocații (pl. 20/1). Inscripțiile runice au fost atribuite uneia sau alteia dintre populațiile turcice ajunse pe teritoriul Dobrogei (protobulgari, pecenegi)³⁰ sau unor rămășițe ale goșilor creștini, care, după o informație a scriitorului de limbă latină Walafriid Strabo (prima jumătate a secolului al IX-lea), trăiau în apropierea Tomisului, săvîrșind slujbele bisericești în limba gotică³¹. Oricare ar fi natura lor, este de așteptat ca descifrarea exactă a runelor

29. *Ibidem*, p. 228–230 și 232; R. Theodorescu, *Un mileniu de artă. . .*, op. cit., p. 123–124.

30. I. Barnea, op. cit., p. 230–232. Într-un studiu recent, V. Beșevliev, fără să aducă vreo contribuție la descifrarea lor, le consideră „vechi turcice“ (alttürkisch) și le atribuie „protobulgarilor“. „Bulletin du Musée National de Varna“, t. XIII (XXVIII), 1977, p. 49–55, pl. I–IX.

31. P. Diaconu, P. Ș. Năsturel, în MO, 20, 1968, 11–12, p. 937–946; Idem, în „Dacia“, N. S., XIII, 1969, p. 443–456. Pentru o încercare de descifrare a acestor inscripții, a se vedea A. N. Stănculescu, în BOR, 95 (1977), nr. 9–12, p. 1024–1034.

de pe pereții bisericuțelor și ai celorlalte monumente rupestre de la Basarabi să aducă date prețioase pentru lămurirea unor probleme privind aceste originale și importante monumente.

După bisericuțele rupestre de la Basarabi, urmează în timp bisericuța de la *Dinogetia*-Garvăn (pl. 32), cea mai veche biserică de zid cunoscută pînă acum pe teritoriul țării noastre, care, probabil, a dat denumirea de „Bisericuță” insulei stîncoase (popinei) pe care se află ruinele ei. Ea a fost înălțată peste ruinele romano-bizantine (sec..IV–VI) denivelate în timpul lui Tzimiskes, nu îndată după reluarea în stăpînire a fostei fortărețe *Dinogetia*, ci mai tîrziu, în deceniile al IV-lea–al V-lea ale secolului al XI-lea, după marea invazie pecenegă din anul 1036, dăinuind pînă către mijlocul secolului al XII-lea. Planul pătrat în exterior și cruciform în interior o leagă de alte biserici-gropnițe din Balcani (biserica nr. 5 de la Hissar, Boiana), din aceeași perioadă de timp³².

Mai tîrzie cu peste un secol este o altă bisericuță ale cărei resturi de temelii au fost descoperite pe dealul „Cetățuia” de la *Niculitel*, jud. Tulcea (p. 34). Aceasta aparține unui schit și este cea mai veche biserică de plan treflat din țara noastră. Prin planul său, bisericuța treflată de la *Niculitel* amintește bisericile: *Koubelidiki* din *Castoria*, *Sf. Ilie* din *Tesalonic*, *Sf. Pantelimon* și *Sf. Naum* din *Ohrida* și, mai aproape, biserică nr. 28 din cetatea exterioară de la *Pliska*, toate din secolele X–XII³³. În mijlocul aceluiași sat din nordul *Dobrogei* se înalță mica biserică cu hramul *Sf. Atanasie* (pl. 35), care, în urma cercetărilor din ultimii ani, s-a dovedit a fi, în faza sa inițială, o biserică de tip cruciform mai evoluat decît bisericuța de la *Dinogetia*. Ea îndeplinea probabil funcția de capelă a curții unui feudal local din a doua jumătate a secolului al XIII-lea³⁴.

În stînga *Dunării*, pe teritoriul de la sud de *Carpați*, cea mai veche biserică de zid cunoscută este biserică primei curți feudale de la *Curtea de Argeș*, unde în prima jumătate a secolului al XIII-lea se afla cel mai probabil reședința voievodului român *Seneslau*, menționat de diploma *Ioaniților* (1247) cu titlul de „woiawoda *Olatorum*”. Temeliile mult distruse ale acestei biserici au fost descoperite în urma săpăturilor arheologice efectuate abia cu zece ani în urmă sub pavimentul bisericii *Sf. Nicolae* (*Domnească*) din prima reședință voievodală a Țării Românești. Biserica avea naosul în formă de cruce greacă, de tipul bisericuței de la *Dinogetia-Garvăn* și al altor biserici mai vechi sau contemporane de la sud de *Dunăre* (*Boiana*, *Sapareva Banja*, în *Bulgaria*), confirmînd încă o dată legăturile economice, politice și culturale între teritoriul carpatodunărean și *Balcani*. Biserica „*Argeș I*”, cum a fost denumită această capelă voievodală, se deosebește de toate celelalte biserici cruciforme prin pronaosul (*nartexul*) dreptunghiular dispus transversal, ca un corp aparte, și totuși în prelungirea zidurilor laterale ale naosului și în legătură organică, imediat spre vest de acesta (pl. 36)³⁵.

32. I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 350–356; Idem, DID, III, p. 233–238.

33. I. Barnea, DID, III, p. 238–242; R. Theodorescu, *Un mileniu de artă. . . , op. cit.*, p. 128–129.

34. Arhit. Cristian Moiescu, în *De la Dunăre la Mare*, Galați, 1977, p. 141–145; Idem, în „*Revue roumaine d'histoire*”, 15, 1976, 3, p. 493–498; Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, în *SCIVA*, 28, 1977, 4, p. 531–551; Idem, în *BOR*, 96, 1978, 3–4, p. 277–287.

35. N. Constantinescu, în *RESEE*, 8, 1970, 1, p. 5–31; Idem, în *BMI*, 40, 1971, 3, p. 14–23; R. Theodorescu, *Un mileniu de artă. . . , op. cit.*, p. 158–161.

Din vremea extinderii stăpînirii voievodului de la Argeş asupra Banatului Severinului, în ultima decadă a secolului al XIII-lea și la începutul celui de al XIV-lea, datează două biserici cu plan dreptunghiular simplu și cu cîte o absidă la răsărit, descoperite sub formă de ruine, una în grădina publică (pl. 37), iar cealaltă în curtea liceului „Traian“, din *Drobeta-Turnu Severin*. Prin planul și tehnica de construcție, aceste biserici se aseamănă cel mai mult cu unele biserici de la Tîrnovo (Bulgaria), îndeosebi cu capela nr. 11 de pe colina Trapezița (sec. XIII) și cu alte biserici din Peninsula Balcanică, unde planul simplu dreptunghiular, mai ușor de executat și mai puțin costisitor, s-a răspîndit mult în aceeași perioadă de timp și mai tîrziu³⁶.

De același plan dreptunghiular și în aceeași tehnică constructivă cu bisericile de la Drobeta-Turnu Severin este biserica Sînnicoară de la *Curtea de Argeş* (pl. 38), pentru care s-au găsit cele mai bune analogii în Grecia și Bulgaria secolelor XIII–XIV³⁷. Dintre cele două ipoteze: 1) că această biserică ar fi fost construită pentru a fi folosită drept capelă de curte voievodală între presupusa dărîmarea a bisericii „Argeş I“ de către oștile maghiare în 1330 și înălțarea deasupra acesteia a bisericii Sf. Nicolae Domnesc³⁸, și 2) că Basarab I a considerat necesar să înalțe mai întîi o altă reședință chiar pe locul celei distruse, folosind în continuare biserica din secolul XIII („Argeş I“), care probabil a avut mai puțin de suferit în 1330, situația rămînînd aceeași pînă cînd Vlaicu Vodă a procedat la dărîmarea bisericii vechi, clădind deasupra ei actuala biserică Domnească, terminată (inclusiv pictura) în 1369³⁹, – cea de a doua pare mai firească și deci mai verosimilă. În acest caz rămîne nelămurită destinația bisericii Sînnicoară, care după aspect, pentru perioada respectivă, pare tot o ctitorie voievodală.

Pe teritoriul Transilvaniei, cea mai veche biserică de zid pare a fi „rotunda eclesia“ de pe latura de sud a primei catedrale catolice de la *Alba Iulia*, existentă sub actuala catedrală romano-catolică Sf. Mihail (pl. 39). În urma săpăturilor arheologice din ultimul timp, s-a ajuns la concluzia că această construcție circulară romană, restaurată și refolosită probabil în a doua jumătate a secolului al X-lea, cînd i s-a adăugat o absidă semicirculară spre est, n-a fost, așa cum se presupune, un baptister al catedralei, ci un locaș de cult creștin ortodox, mai vechi decît aceasta⁴⁰. Ea este de pus în legătură probabil cu Gyla, conducătorul maghiar care pe la anul 950 a întreprins o călătorie la Constantinopol, unde s-a creștinat,

36. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, București, 1959, p. 134–135 și 138–139; Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, I, București, 1963, p. 68–69; R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident. . . , op. cit.*, p. 275–277; Idem, *Un mileniu de artă. . . , op. cit.*, p. 162–163. O biserică de același plan dreptunghiular, cu o singură navă, se afla în sec. XIII la *Cetățeni*, jud. Argeș. Din păcate, temelile ei n-au fost dezvelite decît parțial. D. V. Rosetti, în „Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare“, 3, 1969, p. 94–96.

37. V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 136–138; Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 69–70; R. Theodorescu, *Bizanț etc., op. cit.*, p. 278–280; Idem, *Un mileniu de artă. . . , p. 164–165.*

38. R. Theodorescu, *loc. cit.*

39. N. Constantinescu, în BMI, *op. cit.*, p. 23.

40. R. Heitel, în RRHA, IX, 1972, 2, p. 139–160 și XII, 1975, p. 3–10; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 108–110.

și de unde s-a înapoiat cu noul episcop Hierotheos, care pe mulți i-a convertit la creștinism. Trăind în mijlocul societății românești, Gyla s-a identificat cu această societate nu numai în privința modului de viață în obști libere, ci și în ceea ce privește credința, luptând împreună pentru păstrarea autonomiei formațiunii prestatale locale, împotriva tendinței de expansiune a aristocrației maghiare⁴¹.

Catedrala denumită „Alba Iulia I B“, al cărei baptister era socotită rotonda, avea planul unei bazilici cu trei nave și absidă semicirculară spre răsărit, fiind înălțată cel mai devreme în timpul domniei lui Ladislau cel Sfânt (1077–1095), când se presupune că a fost definitiv consolidat scaunul unui episcopat catolic la Alba Iulia. Acestei catedrale îi aparțineau cele mai vechi sculpturi de stil romanic din Transilvania, dintre care merită să fie menționate în primul rând relieful unui timpan de portal reprezentând „Maiestas Domini“ (pl. 40/1) și apoi o consolă decorată cu bustul lui Avraam ținând în poală sufletele celor drepti (pl. 40/2). Catedrala împreună cu întregul oraș au fost complet distruse de marea invazie tătară din 1241, pe locul ei, înălțându-se, începând de pe la mijlocul secolului al XIII-lea, actuala catedrală Sf. Mihail, terminată după mijlocul secolului al XIV-lea⁴².

Ultimele săpături arheologice au descoperit la 32 m vest de catedrala „Alba Iulia I B“, absida semicirculară și parte din nava dreptunghiulară a unei biserici construită în prima jumătate a secolului al XI-lea. Această biserică, denumită „Alba Iulia I A“, a fost înălțată probabil imediat după victoria lui Ștefan cel Sfânt asupra succesorilor localnici ai lui Gyla, dăinuind pînă în ultimele decenii sau către sfîrșitul secolului al XI-lea⁴³.

La circa 30 km NE de Cluj, pe teritoriul satului *Dăbîca*, unde se afla probabil cetatea de scaun a voievodului Gelu, săpăturile arheologice începute în 1964 au descoperit parțial temelile de zid ale unor biserici. Cea mai veche, situată la mică distanță spre SE de cetate, în „grădina lui Al. Tămaș“, are altarul de 2,80 x 3 m și nava de 4,20 x 4,50 m, deci ambele încăperi aproape pătrate, plan derivat probabil din cel al bisericilor de lemn mai vechi. Grosimea mare a zidurilor (0,80 x 1 m) și mortarul de bună calitate duc la presupunerea că întreaga clădire era de zid, deși în primul rând altarul pătrat nu exclude posibilitatea ca de la o anumită înălțime biserică să fi fost din birne de lemn. Înălțată probabil în a doua jumătate a secolului al X-lea, când voievodatul transilvan era de-sine-stătător, biserică a dăinuit pînă la mijlocul secolului al XI-lea. Construirea

41. Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei. . .*, *op. cit.*, p. 72–73. Datînd același monument „mai probabil pe la mijlocul secolului X“, R. Heitel socotește „biserica rotundă“ „cel mai vechi monument eclesiastic, de origine bizantină, aparținînd bisericii răsăritene, de pe teritoriul Transilvaniei, identificat ca atare la Alba Iulia, și aflat sub monumente de epocă maghiară, un monument certificînd, prin prezența sa, în mod hotărîtor, existența și în același timp, gradul de dezvoltare social-politică la care ajunsese formațiunea social-politică românească din sudul Transilvaniei, explicînd totodată de ce aici și nu în altă parte a atacat, la începutul secolului al XI-lea, Ștefan I, primul rege al Ungariei“. „Contemporanul“, nr. 18 (1643) /5 mai 1978, p. 7–8.

42. V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 42–57 și 151–152; R. Theodorescu, *loc. cit.*

43. R. Heitel, în RRHA, XII, 1975, p. 9; Addenda; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 108.

ei în întregime sau parțial din piatră o arată ca biserică voievodală, așa cum era și cetatea și așezarea sătească din imediată vecinătate⁴⁴. În aceeași „grădină a lui Tămaș“ au fost identificate șanțurile temelilor dispărute aproape în întregime ale unei alte biserici mai mari, cu naosul de 10 x 7 și pronaosul de 5 x 4 m. Altarul încă n-a fost dezvelit. Construită la sfârșitul secolului al XI-lea – începutul celui de al XII-lea, după dărîmarea primei biserici, această a doua biserică (B) a dăinuit pînă în secolul al XIII-lea. Pentru punctul numit „Boldîgă“ de la Dăbîca este consemnată descoperirea parțială a trei biserici suprapuse, una probabil din secolul X, a doua de la sfârșitul secolului al XI-lea, iar a treia, o biserică-sală mai mare de la sfârșitul secolului al XIII-lea⁴⁵.

O biserică-sală, cu tribună de lemn pe latura de vest, pentru ctitor, de la sfârșitul secolului al XI-lea sau cel mai tîrziu de pe la anul 1100, a fost descoperită la *Sînnicolau de Beiuș*, pe Crișul Negru, în jud. Bihor. Monumentul a aparținut probabil familiei Borșa, care a jucat un rol de frunte în Bihor, în secolele XI–XIII⁴⁶.

La *Streisîngeorgiu*, Călan, jud. Hunedoara, a ajuns pînă în zilele noastre mica biserică cu hramul „Sfîntul Gheorghe“, pe care cu peste 50 de ani în urmă Nicolae Iorga o considera „cea mai veche ctitorie de nemeși români din Transilvania“⁴⁷. Cercetările din ultimul timp au dus la constatarea că biserica este mult mai veche decît se credea atunci, fiind înălțată cel mai tîrziu în al IV-lea deceniu al secolului al XII-lea, pe locul unei biserici de lemn datînd probabil din secolul al XI-lea. Ea este o ctitorie cnezială, care a îndeplinit funcția de capelă de curte, fiind considerată „cel mai vechi monument medieval sigur datat și păstrat în picioare de pe întreg teritoriul țării, monument care și-a păstrat pînă astăzi destinația sa originară“ (pl. 41)⁴⁸.

Tot în jud. Hunedoara, la *Densuș*, se află o biserică mai tîrzie (ultimul sfert al secolului al XIII-lea), unică prin înfățișarea ei în arhitectura română și străină. Planul său reproduce o biserică în cruce greacă simplă (de tip central macedonean), cu un sistem de bolți cu totul original, îmbrăcată într-un veșmînt romanic (pl. 42)⁴⁹.

Imediat la sud de orașul Hațeg, în mijlocul comunei *Sîntămărie-Orlea*, situată pe malul drept al Rîului Mare, se află o biserică reformată, altădată ortodoxă, cu siluetă sveltă, al cărei turn-clopotniță domină cu semeție împrejurimile (pl. 43). Această biserică este una din cele mai vechi ctitorii românești din Transilvania, construită în ultimul sfert al secolului al XIII-lea de cnejii din familia Cînde din Rîu de Mori, situat mai

44. Șt. Pascu, M. Rusu și colab., în „Acta MN“, V, 1968, p. 169–170; Șt. Pascu, *Voievodatul...*, op. cit., p. 76.

45. Șt. Pascu, M. Rusu și colab., op. cit., p. 170–171.

46. Radu Popa, în „Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente istorice și de artă“, 1/1978, p. 30.

47. N. Iorga, *Cea mai veche ctitorie de nemeși români din Ardeal (1408–1409)*, „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice“, seria III, t. VI, 1927, p. 171 și urm., apud R. Popa, op. cit., p. 9.

48. Radu Popa, op. cit., p. 9–32 și îndeosebi p. 29.

49. V. Vătășianu, op. cit., p. 89–94; Idem, în *Istoria artelor plastice în România*, I, București, 1968, p. 129; Gr. Ionescu, op. cit., p. 60–64.

departe spre sud-vest. O altă biserică, de data aceasta ortodoxă, cea din cimitirul satului *Strei*, care ține astăzi de orașul Călan, jud. Hunedoara, este socotită „o replică în miniatură și într-o execuție mai puțin îngrijită a bisericii din Sântămărie-Orlea“ (pl. 44)⁵⁰. În același județ Hunedoara, pe valea Mureșului, spre vest, în marginea satului *Gurasada*, atestat documentar către sfârșitul secolului al XIII-lea, se află o pitorească și originală biserică, cu hramul Sfântul Arhanghel Mihail (pl. 45), socotită printre cele mai vechi și valoroase monumente românești care au ajuns pînă-n zilele noastre⁵¹. Către extremitățile de NV și N ale țării, săpăturile arheologice din ultimul timp au adus la lumină temeliiile altor două ctitorii românești de zid din secolul al XIII-lea: biserica-sală de la *Voivozi*, com. Popești, jud. Bihor (pl. 46)⁵² și *Giulești*, jud. Baia Mare (pl. 47)⁵³.

Strîns legate de locașul de cult sînt două obiecte liturgice și anume, un capac de cădelniță de bronz, din sec. X–XI, găsit la *Coșna-Floreni*, jud. Suceava (pl. 48) și o cădelniță din același metal, descoperită mai de mult în cuprinsul fortăreței de la *Enisala*, jud. Tulcea (sec. XIII–XIV), după cîte cunoaștem încă inedită (pl. 49).

Crucile pectorale, numite și „cruci engolpioane“ constituie categoria cea mai importantă de obiecte de artă creștină din secolele X–XIII, descoperite pe teritoriul României. Pînă prin anul 1950 se cunoșteau numai vreo cîteva exemplare de astfel de cruci, aproape toate de pe teritoriul Dobrogei. După aceea însă, în urma intensificării săpăturilor arheologice în unele așezări feudale timpurii (sec. X–XIII) și îndeosebi în cele de la *Bisericuța-Garvăn*, jud. Tulcea și din insula dunăreană *Păcuiul lui Soare*, jud. Constanța, numărul crucilor pectorale a crescut foarte mult, numai cele descoperite în aceste două așezări depășind la un loc cifra de o sută de exemplare, multe fiind întregi sau aproape întregi. Cîte unul-două sau cîteva exemplare s-au descoperit în Dobrogea, la: *Bisericuța*, com. Jurilovca, jud. Tulcea, *Noviodunum-Isaccea*, jud. Tulcea, *Măcin* și *Piatra Frecăței*, jud. Tulcea; *Hîrșova*, *Capidava* și *Ciobanu* (inedită), jud. Constanța, *Enisala*, jud. Tulcea; în Moldova, la: *Murgeni* și *Dodești*, jud. Vaslui; *Adjud*, jud. Vrancea, *Dănești*, jud. Vaslui, *Bitca Doamnei* – *Piatra Neamț*, *Ibănești*, jud. Botoșani, *Piatra Neamț*, *Vornicenii*, *Brăești* și *Botoșani*, jud. Botoșani, *Suceava-Șipot*, Nordul Moldovei (localități neprecizate), *Cîndești*, jud. Neamț, *Trifești*, jud. Iași; *Cîrjoaia*, com. Cotnari, jud. Iași, *Ghireni*, com. Cotușca, jud. Botoșani; în Transilvania, la *Porolissum-Moigrad*, com. Mirșid, jud. Sălaj, *Saschiz*, jud. Mureș

50. V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 74–77; V. Drăguț, în SCIA, 12, 1965, 2, p. 299–305; Idem, *Vechi monumente hunedorene*, București, 1968 (Meridiane), p. 29–31 și 38–39; Idem, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 278–279 și 286.

51. V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 95; Idem, în *Istoria artelor plastice. . . , op. cit.*, p. 129–130; Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 64; V. Drăguț, *Vechi monumente. . . , op. cit.*, p. 54–55; Idem, *Dicționar, op. cit.*, p. 158.

52. Radu Popa, în „Ostkirchliche Studien“ – Wurzburg, 24, 1975, 4, p. 309–317.

53. Radu Popa – Mircea Zdroba, în SCIV, 20, 1969, 2, p. 267–285; Radu Popa, *Cnezatul Marei*, Baia Mare, 1969, p. 28–31. Temeliile unei biserici din sec. XIII au fost dezvelite și la N de com. *Cernatul de sus*, jud. Covasna. S. Székely, în „Materiale“, IX, 1970, p. 309, fig. 13.

și loc neprecizat. Pare ciudat că pe teritoriul Olteniei și Munteniei nu s-a descoperit, după câte cunoaștem, nici o astfel de cruce.

Exceptând crucea dublă-relicviar de aur descoperită la *Dinogetia*-Garvăn în 1950 (pl. 54) și o cruciuliță mică de argint de la Păcuiul lui Soare (pl. 72/6), celelalte cruci pectorale sau cruci-engolpion, sînt majoritatea turnate din bronz. Un număr mult mai mic sînt de fier, iar altele turnate sau tăiate din plumb (pl. 52 și 67/3). Cîteva sînt cioplite din piatră locală (pl. 76/2–3; 78/1–2), iar una singură din marmură de import (pl. 76/1). De asemenea, se mai cunoaște cîte un exemplar de os (pl. 77/2) și de ceramică smălțuită (pl. 77/1). Ca formă, mărime și decor crucile-engolpion sînt variate. Crucile turnate din bronz se împart în două grupe principale: 1) *cruci simple*, adică dintr-o singură bucată și 2) *cruci duble-relicviar*. Crucile (cruciulițele) simple de bronz sînt, în general, mai mici și au forme și ornamente mai variate decît crucile duble-relicviar (pl. 50–53, 59/1, 60, 64/1, 66–67 și 71–73), motiv pentru care este de presupus că ele provin din mai multe ateliere și localități. Un tipar de bronz pentru cruciulițe simple s-a descoperit la *Dinogetia*-Garvăn (pl. 53/2).

Crucile duble-relicviar de bronz sînt alcătuite din cîte două piese de aceeași mărime, turnate în tipare separate. Fiecare din cele două piese (jumătăți) are marginea de pe dos înălțată, ca un chenar simplu, continuu, de jur împrejur. La extremitățile de sus și de jos ele sînt prevăzute cu cîte una sau două urechiușe, îndeplinind funcția de balamale, cu ajutorul cărora cele două jumătăți se închid ca o cutiuță (pl. 55–57; 61–63 ș. a.). De regulă balama de jos constituie axul cutiuței ce se deschide la capătul de sus, unde este introdus prin urechiușe un mic cui de sîrmă din același metal ca și cruciulița, putînd fi scos după voie. Înăuntru se depuneau fie cîte o înfimă bucățică de lemn considerat ca provenind din crucea pe care a fost răstignit Hristos și care, în urma ocupării Palestinei de arabi, a fost adusă la Constantinopol, fie moaște (relicve) de martiri. Obiceiul s-a răspîndit începînd, pe cît se pare, cu secolul al X-lea și a durat pînă în secolul al XIV-lea⁵⁴. Centrul principal de producție al unor astfel de mici obiecte personale de cult era Constantinopolul. Matrițe pentru același tip de cruciulițe s-au mai descoperit la Chersones, iar pentru o perioadă mai tîrzie (sec. XII–XIII) și la Kiev⁵⁵.

Cele mai vechi cruci duble-relicviar de bronz descoperite pe teritoriul României datează de la începutul secolului al XI-lea, poate și sfîrșitul celui de al X-lea, iar cele mai tîrzii din secolele XIII–XIV. Ele confirmă legăturile cu Bizanțul în această perioadă de timp. Pe teritoriul Moldovei (pl. 81–88) și mai puțin pe al Dobrogei (pl. 62) și Transilvaniei (pl. 89), s-au răspîndit și cruci duble-relicviar de tip „vechi rusesc“ sau „kievian“,

54. L. Brehier, *Le monde byzantin: La civilisation byzantine*, Paris, 1950, p. 259–262; A. Frolov, *La relique de la Vraie Croix. Recherches sur le developpement d'un culte* (Archives de l'Orient Chretien, 7), Paris, 1961, p. 30–31, 40, 78, 79, 81, 111, 112, 131–132 și *passim*; I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 360; V. Spinei, în „Dacia“, N. S., 19, 1975, p. 231.

55. A. L. Iacobson, *Ранне-средневековыи Херсонес* (MIA, 63), Moscova-Leningrad, 1959, p. 328, fig. 179–180; M. K. Karger, *Древный Киев*, I, Moscova-Leningrad, 1958, p. 486, pl. 44, 57, 58 și 99; I. Barnea, *loc. cit.*; V. Spinei, *op. cit.*, p. 240.

datînd din secolele XII–XIII, pînă la marea invazie tătară din 1240, care a distrus capitala Rusiei vechi. Aceste cruci sînt imitații ale crucilor bizantine propriu-zise, dar se deosebesc de acestea prin capetele brațelor, care nu sînt tăiate drept, ci rotunjite sau în formă de medalioane și prevăzute cu cîte doi mici butoni (proeminențe) pe laturi, și prin inscripțiile în limba slavă veche, atunci cînd ele există. De obicei crucile duble-relicviar de bronz poartă în relief, pe o față, reprezentarea lui Hristos răstignit, iar pe cealaltă figura Maicii Domnului în atitudine de orantă. Din lipsă de spațiu, crucile mici (înalte de 4–6 cm) nu mai poartă alte figuri (pl. 55, 68 ș. a.), decît în mod excepțional (pl. 69/1). În schimb, crucile mijlocii (circa 7 cm înălțime) și mari (circa 9 cm înălțime), atît bizantine cît și kieviene, poartă pe ambele fețe, către capetele brațelor, cîte un bust de sfînt, de cele mai multe ori în cîte un medalion (pl. 57, 69 ș. a.). După aceste medalioane și după aspectul general, crucile kieviene pot fi împărțite în trei variante sau tipuri: *A*, cînd se află medalioane cu sfinți numai la capetele brațului de sus și laterale (pl. 81); *B*, cînd astfel de medalioane se află la fiecare cap al brațelor crucii (pl. 86); *C*, crucile cu aceleași medalioane ca și tipul *B*, dar cu mijlocul dezvoltat, pentru a face loc figurilor întregi ale Maicii Domnului și Sf. Ioan Teologul (Evanghelistul), jos, în dreapta și stînga lui Hristos răstignit (pl. 88). Pe crucile kieviene de tip *A*, în locul Maicii Domnului orantă apare Maica Domnului cu pruncul Iisus în brațe. Pe cele de tip *B*, Maica Domnului este reprezentată singură, cu mîinile la piept, iar pe cele de tip *C* (sec. XIII–XIV), figurile Maicii Domnului și Sfîntului Ioan Evanghelistul, care mai înainte se aflau sub formă de bust la capetele brațelor laterale ale crucii, se apropie de centru, apărînd în picioare, de o parte și de alta a lui Hristos răstignit pe cruce (pl. 88). Pe crucile bizantine din secolele XIII–XIV, cînd reprezentările figurate încep să decadă, locul acestora îl iau cîteodată monograme sau litere prescurtînd numele lui Hristos și al Maicii Domnului (pl. 74/2) sau semnul crucii (pl. 71/3), mai ușor de reprezentat. În aceeași perioadă tîrzie, în locul reprezentărilor consacrate a lui Hristos pe cruce și a Maicii Domnului-orantă, se răspîndesc figurile sfinților Gheorghe, Ioan ș. a., care-și făcuseră apariția încă din secolul XII, poate chiar XI, pe astfel de cruci din ateliere provinciale (pl. 58, 75, 79/1).

Crucile-engolpion, simple și chiar duble-relicviar, de mici dimensiuni, erau purtate probabil de oricine, ca și astăzi, cu observația că diferența de calitate în ceea ce privește materialul și decorul, presupune și o diferențiere socială a posesorilor și purtătorilor acestor obiecte. În schimb, pentru crucile mai mari de ambele categorii și îndeosebi pentru cele duble-relicviar, trebuie să admitem că erau purtate de clerici, monahi și chiar de anumite personalități laice, care dețineau un rol important în viața politico-administrativă și socială. Numărul destul de mare al acestor cruci ne împiedică să conchidem că toate erau cruci episcopale. O atare presupunere se poate face pentru crucea de aur de la *Dinogetia-Garvăn* (pl. 54), care, împreună cu sigiliul lui „Mihail, arhipăstorul Rosiei“, descoperit în aceeași așezare din fața orașului Galați de azi (pl. 101), constituie documente de necontestat pentru existența unui ierarh în acest loc, în secolele XI–XII.

O singură cruce din tablă de bronz, descoperită tot la *Dinogetia-Garvăn*, se deosebește de toate celelalte prin aceea că este alcătuită

din două cruci, una mai mare, cu reprezentarea Sfântului Gheorghe, suprapusă în sensul înălțimii de alta mai mică înfățișând pe Hristos răstignit (pl. 58). Dimensiunile mari ale acestei cruci (21,5 cm înălțime), lipsa vreunui dispozitiv pentru atârnat și prezența unui mic orificiu către capătul brațului inferior, duc la presupunerea că ea era fixată cu un cui în vârful vreunui stîlp sau obiect de lemn, probabil în interiorul unui locaș de cult, poate chiar al bisericuței din aceeași așezare feudală timpurie.

Înrudite ca funcțiune cu crucile pectorale sînt patru mici pandantive circulare turnate din plumb, din secolele X–XI, descoperite în cuprinsul fortăreței bizantine de pe insula *Păcuiul lui Soare*, jud. Constanța, toate decorate cu semnul crucii (pl. 91/1–3, 92/1). Un pandantiv turnat din același metal, foarte asemănător cu unul din exemplarele de la *Păcuiul lui Soare*, a fost găsit în așezarea feudală timpurie de la *Dridu*, jud. Ilfov, confirmînd legăturile populației din stînga Dunării cu Imperiul bizantin în secolele X–XI (pl. 92/2). La acestea se poate adăuga o aplică de bronz de la *Dinogetia-Garvăn* (pl. 91/4).

Alte numeroase obiecte de podoabă de proveniență sau influență bizantină, din secolele X–XIII, descoperite unele pe teritoriul fostei theme Paristrion-Paradunavon, altele în provinciile românești situate de o parte și de alta a Carpaților, pot constitui documente de artă creștină pentru perioada respectivă, chiar dacă nu poartă semnul crucii, vreun alt simbol ori reprezentare creștină. Dintre toate, o mențiune specială merită un inel de aur din tezaurul de monede și obiecte de podoabă bizantine, din secolele X–XI, descoperite la *Dinogetia-Garvăn*, în 1954. Pe veriga inelului este montată miniatura unei construcții centrale cu etaj, suprapusă de o cupolă, care imită cupolele unor biserici bizantine, în primul rînd constantinopolitane (Sf. Sofia, Sf. Sergiu și Bach), de aceeași proveniență fiind, cel mai probabil, și acest original și prețios obiect de podoabă (pl. 93). Din același tezaur fac parte două brățări din sîrme de aliaj din argint în torsadă, prevăzute la capete cu cîte o placă ovală pe care este sudat cîte un căpăcel din același metal, decorat pe fața exterioară cu semnul crucii (fig. 94). Un medalion circular, turnat din bronz, descoperit în strat de locuire aparținînd secolelor XI–XII din aceeași așezare, poartă pe fața principală probabil bustul arhanghelului Mihail în relief (pl. 95/1), reprezentare de factură tipic bizantină, întîlnită mai frecvent pe unele sigilii de plumb din aceeași perioadă. Un produs local este fără îndoială o plăcuță ovală, tăiată transversal dintr-un corn de cerb, în mijlocul căreia este sculptată ajur o mică cruce cu patru lobi (pl. 95/2). Tot de arta bizantină și de Biserica ortodoxă a Răsăritului se leagă o plăcuță de bronz cu reprezentarea în relief a unui din sfinții militari, Teodor sau mai probabil Gheorghe, descoperită lîngă comuna Sălacea, jud. Bihor (pl. 96). Piesa, valoroasă prin sine însăși, capătă o valoare și mai mare prin locul unde a fost găsită și perioada căreia-i aparține (sec. XI–XII).

Un mic fragment de broderie cu fir de aur pe fond din pînză de mătase, descoperit într-un mormînt din cimitirul ce se afla în jurul biseriicuței de la *Dinogetia-Garvăn* (sec. XI–XII) (pl. 97), merită să fie menționat aici pentru că este cel mai vechi exemplar de broderie descoperit pe teritoriul țării noastre și pentru că ornamentul în formă de S culcat

care-l împodobeau, se întâlnește pe unele din cele mai vechi piese de broderie din Muntenia și Moldova (sec. XIV–XV). Fie că este o piesă lucrată pe loc, imitând un model bizantin, fie că a fost adusă direct de la Bizanț, micul fragment se adaugă la numeroasele documente de cultură materială care dovedesc intensele legături ale regiunii Dunării de Jos cu capitala Imperiului și cu alte centre bizantine în perioada respectivă.

Ca și în ceea ce privește obiectele de podoabă – în măsura în care prin „artă creștină“ nu se înțelege numai „arta bisericească“ – marea cantitate de ceramică bizantină smălțuită sau nesmălțuită, din secolele X–XIII, descoperită în România, ar putea constitui un capitol al acestei arte. Dar pentru că pare mai firesc să includem în categoria de obiecte creștine numai pe cele care poartă semnul crucii, alte simboluri, reprezentări specific creștine ori, în mod evident, au vreo legătură cu locașul de cult creștin și cu creștinismul, vom prezenta în albumul de față numai astfel de obiecte de artă și chiar din acestea numai câteva mai reprezentative, pe care le avem la îndemână. De asemenea, nu au fost luate în considerare numeroasele vase ceramice cu ștampile cruciforme pe fund, din „cultura Dridu“, deoarece nu este sigur că astfel de ștampile sînt semne creștine sau simple mărci de olar.

Despre unele din vasele (farfurii, castroane, cești) smălțuite, decorate în interior, pe fund, cu semnul crucii (pl. 98/1–2; 100/1), există dovezi, sau indicii că provin din atelierele constantinopolitane. Despre altele (pl. 98/3, 100/2), se poate numai afirma că sînt bizantine, fără să se poată preciza centrul de producție. Din categoria ceramicii bizantine, moștenitoare a tradiției greco-romane, fac parte numeroasele amfore și ulcioare din secolele X–XIII, dintre care unele poartă semnul crucii sau vreo monogramă creștină (pl. 99) incizate pe torți sau pe umăr, după arderea vasului.

Miile de monede bizantine din secolele VII–XIII, majoritatea cu reprezentarea lui Hristos, „Împăratul Împăraților“, răspîndite pe tot teritoriul României, dar mai ales pe pămîntul Dobrogei, n-au constituit obiectul acestui album, ele fiind în primul rînd dovezi ale vieții economice, iar din punct de vedere artistic privind arta bizantină în general. La fel și destul de numeroasele sigilii bizantine de plumb cu figura Mîntuitorului, a Maicii Domnului, figuri de sfinți, cruci și monograme creștine, descoperite aproape toate pe teritoriul Dobrogei. Din rîndul acestora am ales numai sigiliile a doi ierarhi creștini: pe cel al lui „Mihail, arhipăstorul Rosiei“ (1130–1145), descoperit la *Dinogetia*-Garvăn (pl. 101), și pe cel al patriarhului Germanos II al Constantinopolului (1222–1240), provenind dintr-un loc necunoscut din Dobrogea (pl. 102). Primul a însoțit vreo scrisoare trimisă probabil unui episcop din localitatea unde a fost găsit. Despre cel de al doilea sigiliu se presupune că a ajuns pe pămîntul dintre Dunăre și Marea Neagră împreună cu o scrisoare a patriarhului ecumenic în refugiu la Niceea, către mitropolitul de *Vicina*, oraș pentru care ultima propunere de localizare are în vedere cetatea bizantină din insula Păcuiul lui Soare, înălțată de Tzimiskes după victoria din anul 971 de la Durostolon (Silistra)⁵⁶.

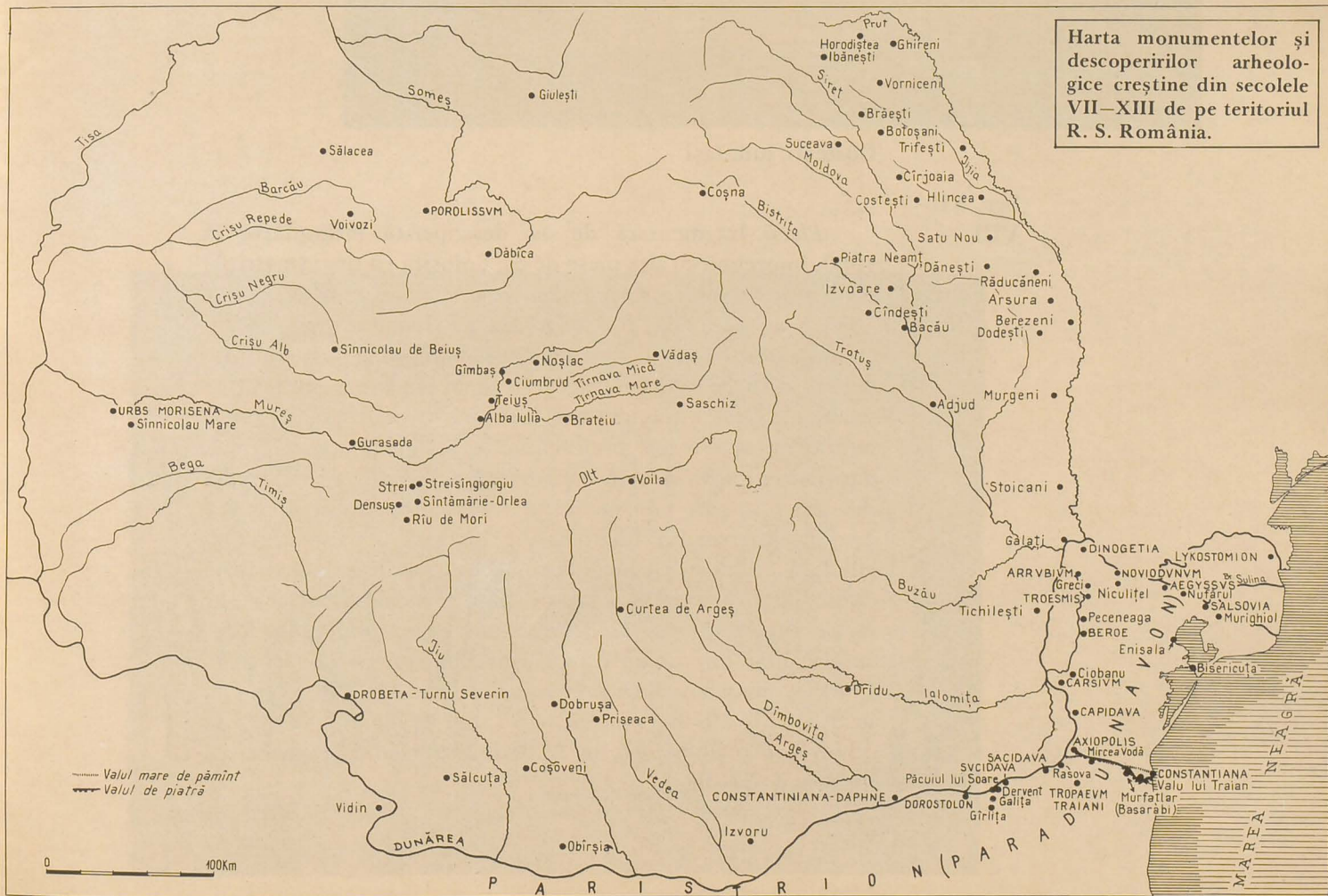
56. P. Diaconu, în „Pontica“, 3, 1970, p. 275–295; Idem, în „Byzantina“, *op. cit.* A se vedea și I. Rămureanu, în *De la Dunăre la Mare, op. cit.*, p. 149–169.

ARTA CREȘTINĂ ÎN ROMÂNIA

II

SECOLELE VII—XIII

Harta monumentelor și descoperirilor arheologice creștine din secolele VII—XIII de pe teritoriul R. S. României.

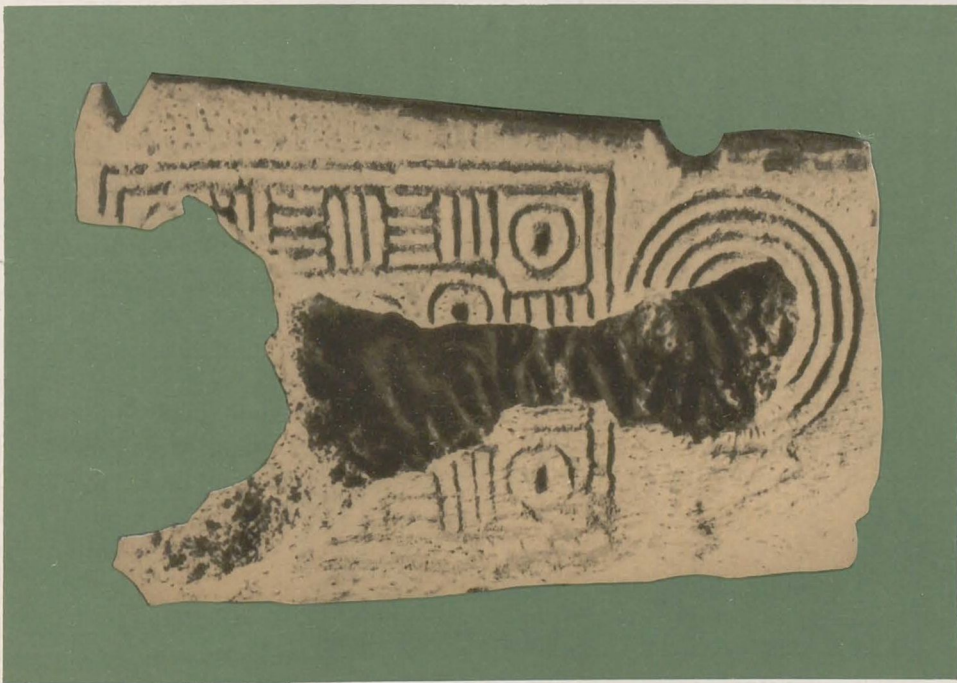
PLANȘA 1

Costești, jud. Iași

Sec. VII–
VIII

Placă fragmentară de os, descoperită întâmplător în 1960, împreună cu alte piese de os. Folosită ca tipar (matriță) pentru prelucrarea prin tehnica presării (au repoussé) a unor obiecte de podoabă din foi maleabile de metal (aur, argint, aramă). Pe o față (*a*), într-un chenar dreptunghiular imitând șnurul răsucit, sînt gravate trei figuri umane, reprezentate schematic, din față, identice între ele ca mărime, aspect și îmbrăcăminte. După îmbrăcăminte și înfățișarea ieratică, par niște preoți, ipoteză confirmată și de existența în colțul din dreapta, sus, a imaginii unei căprioare, cunoscut simbol creștin. Pe cealaltă față (*b*) este gravată o pafta dreptunghiulară avînd un chenar din două linii paralele, în interiorul căruia alternează fascicule de linii verticale și orizontale, iar la colțuri și în mijloc, cercuri cu cîte un punct în centru. În dreapta, un ornament alcătuit din cercuri concentrice. Colecția medicului I. Diaconescu, Fălticeni. Dan Gh. Teodor, în SCIV 21, 1970, 1, p. 102–106, fig. 4; Idem, în MMS, 50, 1974, 7–8, p. 566–567, fig. 3; Idem, *Teritoriul est-carpatic. . .*, *op. cit.*, p. 21, fig. 6.

a

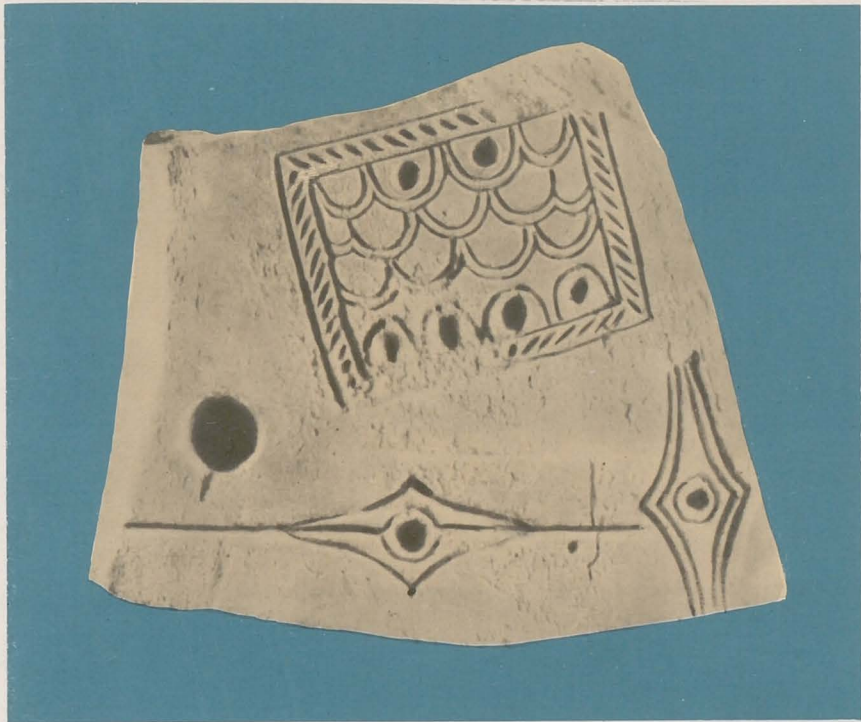
b

PLANȘA 2

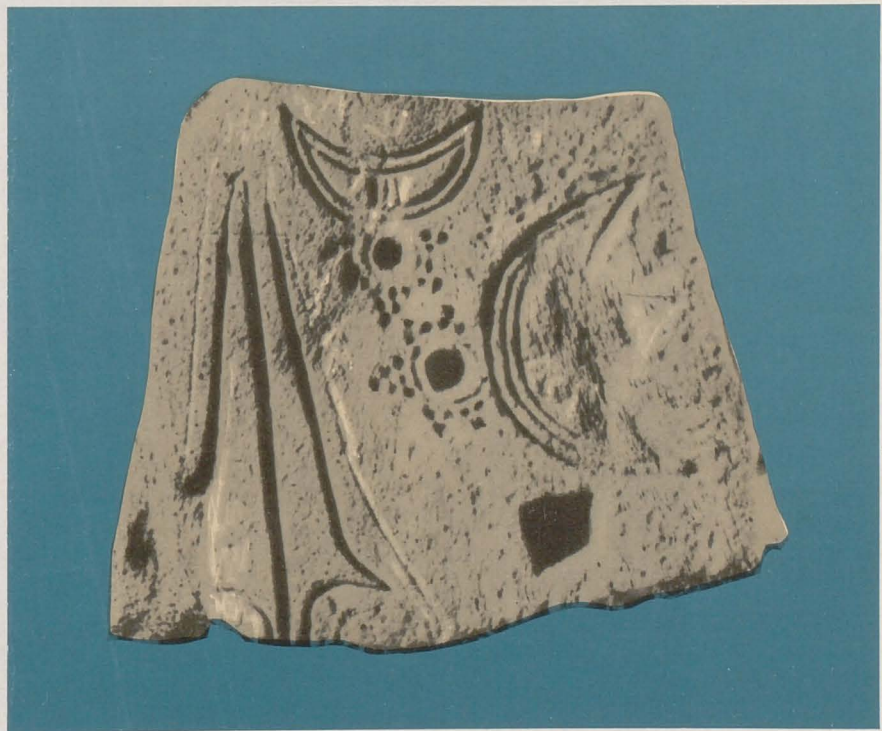
Costești, jud. Iași

Sec. VII–
VIII

Placă trapezoidală neregulată de os, găsită la un loc cu precedentă (pl. 1). Pe o față (*a*) este gravată o aplică dreptunghiulară avînd chenar cu creștături oblice, imitînd șnurul răsucit, în interiorul căruia se află un ornament din semicercuri duble așezate în formă de solzi, amintind unele mozaicuri pavimentare și plăci de *cancelli* din perioada paleocreștină (sec. VI). Cf. St. Pelecanidis, *Corpus mosaicorum christianorum vetustiorum pavimentorum graecorum, I: Graecia insularis*, Tesalonic, 1974, p. 31–32 și A. Orlandos, 'Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς Λεκάνης, t. II, Atena, 1954, p. 518, fig. 480 și 492. Alături, două figuri romboidale alungite, cu cîte două cercuri concentrice în mijloc, erau folosite probabil pentru cercei. Pe cealaltă față (*b*) sînt gravați doi cercei semilunari, unul mai mare și altul mai mic, fiecare cu cîte un pandantiv stelat, decorat cu pseudogranule, ambii podoabe tipic bizantine. Alături, negativul unui obiect în formă de spadă. Colecția medicului I. Diaconescu, Fălticeni. Dan Gh. Teodor, în SCIV, 21, 1970, 1, p. 102–106, fig. 3; Idem, *Teritoriul est-carpatic. . .*, *op. cit.*, p. 21, fig. 6; Maria Comșa, în RESEE, IX, 1971, 3, p. 384, 385–386 și fig. 1/8.

a

b

PLANȘA 3

Hlincea – Iași

Sec. VIII– IX

1. *Cruciuliță* tăiată dintr-o bucată de plumb, înaltă de 3,8 cm. Fără nici un decor. Brațul superior, mai lung, este perforat pentru agățat. Piesă lucrată pe loc. MIM – Iași. Dan Gh. Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 124, fig. 8, 16; Idem, *Teritoriul est-carpatic. . . , op. cit.*, p. 110, fig. 40/6; V. Spinei, în „Dacia“, N. S., 19, 1975, p. 235, fig. 2/3 și 5/2.

Dodești, jud. Vaslui

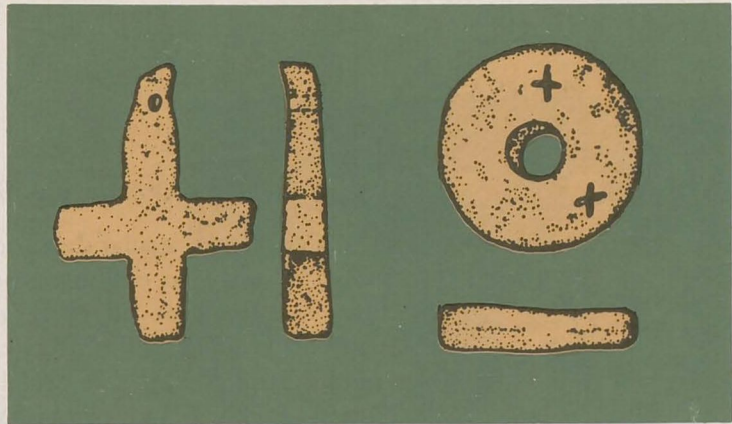
Sec. VIII– IX

2. *Psalie* de os descoperită cu prilejul săpăturilor arheologice din 1970. Decorată cu incizii, printre care se disting semnul crucii și pomul vieții. MIM – Iași. Dan Gh. Teodor, MMS, 50, 1974, 7–8, p. 569 și fig. 4/2; Idem, *Teritoriul est-carpatic. . . , op. cit.*, p. 77, fig. 36/4.

Sec. VIII– IX

3. *Mărgică* de plumb, pe care este incizat de două ori semnul crucii. MIM – Iași. Dan Gh. Teodor, MMS, *op. cit.*, p. 568 și fig. 6/4; Idem, *Teritoriul est-carpatic. . . , op. cit.*, fig. 40/4.

1

3

2

PLANȘA 4

Obîrșia Nouă, com. Obîrșia, jud. Olt

Secolul IX 1. *Pendantiv* circular de plumb, turnat în tipar, prevăzut în partea de sus cu o prelungire perforată, pentru agățat. Pe o față este decorat cu cinci granule dispuse cruciform, într-un chenar alcătuit din două cercuri concentrice, umplut cu mici liniuțe paralele. Pe cealaltă față, patru linii așezate în formă de cruce sînt combinate cu nouă granule, dintre care una mai mare în centru, iar cîte două între brațele crucii, la distanțe egale de acestea și între ele. Col. Fac. de Filologie și Istorie, Craiova.

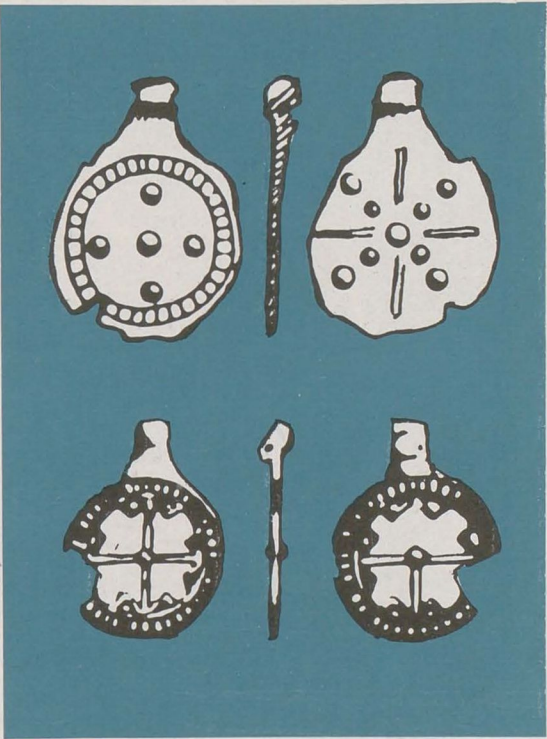
Sec. IX 2. *Pendantiv* circular de plumb, asemănător cu precedentul, rupt într-o margine. Ambele fețe sînt decorate pe margine cu cîte un chenar din două cercuri concentrice, umplut cu liniuțe dese, transversale, paralele între ele. Pe suprafața închisă de un chenar se află o cruce cu brațele egale, cu o granulă în centru și cîte o linie în zigzag la fiecare extremitate a brațelor. Pe cealaltă suprafață se repetă același decor, minus brațul superior al crucii. Col. Fac. de Filologie și Istorie, Craiova.

Sec. IX 3. *Inel* de bronz, avînd pe placa lățită din față o cruce cu capetele brațelor lățite („croix pattée“), cîte un punct între brațe și cîte trei la extremitățile acestora. Col. Fac. de Filologie și Istorie, Craiova. O. Toropu-O. Stoica, în „Dacia“, N. S., XVI, 1972, p. 171, fig. 7/1–2 și 10; O. Toropu, *Romanitatea tîrzie. . .*, op. cit., p. 177, 5, b; 6, b.

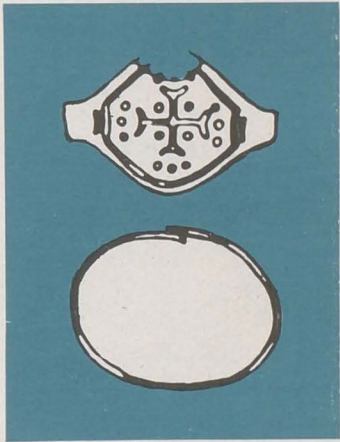
Ciumbrud, jud. Cluj

Sec. IX–X 4. *Pendantiv* de metal (plumb?), cu ornament cruciform, descoperit cu prilejul săpăturilor arheologice din 1957, într-un mormînt (nr. 7), din cimitirul aflat la sud de sat, pe terasa inferioară a Mureșului, în punctul „Podireu“. În același mormînt a mai apărut un pendantiv identic cu cel de față. MIT. A. Dankanits – I. Ferenczi, în „Materiale“, VI, 1959, p. 608, fig. 3/8.

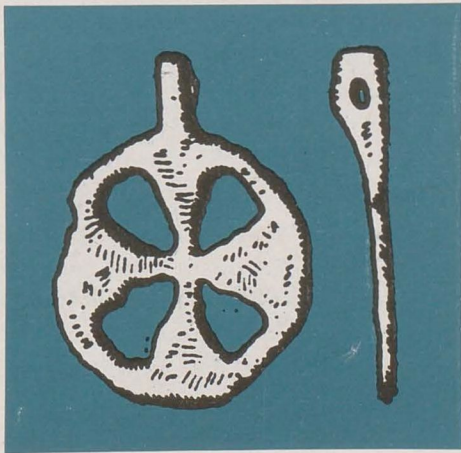
1

2

3

4

PLANȘA 5

Sînnicolau Mare, jud. Timiș

Sec. X

Vasul nr. 9 din tezaurul de la Sînnicolau Mare este în formă de mic castron cu diam. de 14,7 cm, adîncimea de 3,4 cm și greutatea de 287 g. Aur de 22 carate. Întregul decor, inclusiv inscripția în limba greacă, sînt executate în tehnica „au repoussé”. Fundul este decorat cu o cruce cu brațele egale, lățindu-se progresiv spre capete, care sînt trilobate. În centrul crucii, un cerculeț cu punct în mijloc. Crucea este închisă de trei cercuri perlate, care formează două frize concentrice. În prima friză se află următoarea inscripție în limba greacă, precedată de o cruce monogramatică: Ϡ Δεà (=διδ) ὕδατος ἀνάπλυσσον Κ(ύρι)ε εἰς ζωὴν αἰδίου=„Prin apă curăță, Doamne, spre viață veșnică”. A doua friză este umplută cu un decor vegetal continuu, alcătuit dintr-un vrej cu foi de cîte cinci lobi și cu demipalmete. Legătura între fundul și marginea vasului o face un perete ușor albiat, împodobit cu linii dispuse radial, creînd iluzia unor caneluri. Marginea este decorată cu aceeași friză ca și cea de pe fund, dar cu frunze cu cîte trei lobi, în loc de cinci, încadrată de două cercuri perlate. Într-un loc al marginii este fixată cu mici nituri o cataramă, cu ajutorul căreia vasul se agăța de o curea. Vasul se compune din trei părți sudate între ele: fundul, marginea (bordura) și catarama. Bordura este din foaie dublă. În locul în care este prinsă catarama, lipsește ornamentul, dovadă că de la început vasul a fost conceput cu această anexă. La exterior, sub friza marginală, este o scurtă inscripție cu caractere runice, gravată după ce vasul a fost gata. Judecînd după textul inscripției în limba greacă, (cf. Ioan 3, 5), vasul a fost folosit pentru aghiasmă, în care caz apartenența lui unei mînăstiri devine mai probabilă. Muzeul de istoria artei din Viena. N. Mavrodinov, *op. cit.*, p. 15–16, 202 și pl. XVI și XVIII, 1; IGLR, nr. 428; Radu Florescu–Ion Miclea, *Tezaure Transilvane la Kunsthistorisches Museum din Viena*, București, 1979, fig. 222 și 224; text, p. 76.

a

b

PLANȘA 6

Sînnicolau Mare, jud. Timiș

Sec. X

Vasul nr. 10 este aproape identic cu vasul nr. 9 din același tezaur (pl. 5). Diam. 14,6 cm, adîncimea 3,2 cm, greutatea 305 g. Aur de 22 carate. Decorul și inscripțiile sînt aceleași. Numai catarama prinsă în margine este lipsită de acul (spinul) din mijloc. Pentru decorul și caracterul lor evident creștin, cele două vase sînt socotite ca alcătuint o grupă aparte. Ornamentul lor floral este asemănător cu cel de pe vasul nr. 7 din același tezaur (cana cu răpirea lui Ganymede de acvila lui Zeus). Pentru tehnica și înrudirea ornamentului, aceste vase, împreună cu cele din grupa cu numerele 8 și 11–12, sînt considerate ca provenind din unul și același atelier, vasele nr. 9–10 fiind datate mai tîrziu decît celelalte, din cauză că trădează „o influență bizantină foarte pronunțată“, dar și pentru că, în comparație cu celelalte, denotă o decădere a meșteșugului. Despre vasele nr. 9 și 10 se presupune că sînt cele mai tîrzii din întregul tezaur. Muzeul de istoria artei din Viena. N. Mavrodinov, *loc. cit.* și p. 24; pl. XVII și XVIII, 2. Dînd o nouă lectură inscripției grecești de pe vasul nr. 10, G. Vékony (*Acta Archaeologica Acad. Scientiarum Hungariae*, 25, 1973, p. 293–306) pune textul ei în legătură cu botezul voievodului Ahtum (v. mai sus, p. 12–13), ajungînd la concluzia că întregul tezaur s-a format între anul 820 și 1014–1015, cînd a fost ascuns.

a

b

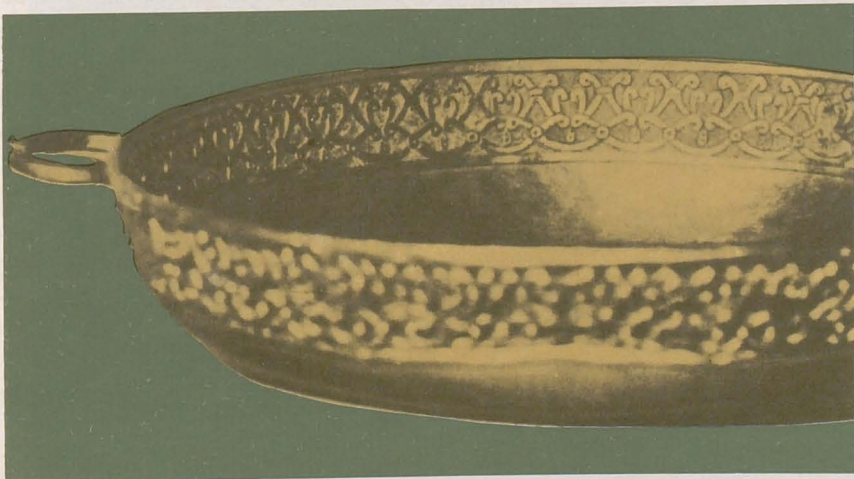
PLANȘA 7

Sînnicolau Mare, jud. Timiș

Sec. X

Vasul nr. 21 din tezaurul de la Sînnicolau Mare are înfățișarea unei mici farfurii, cu diametrul de 12 cm și adîncimea de 2,5 cm; greutatea 212 g. Aur de 22 carate. Pe fața interioară, în mijlocul fundului, se află o rozetă ajurată, alcătuită din motive vegetale, printre care apare o cruce cu brațele egale, mai înguste spre centru, unde se află un mic medalion, în care probabil era încastrată o piatră colorată, și mai late spre extremități, care se răsfrîng ușor în afară. Rozeta centrală este înconjurată de următoarea inscripție cu caractere grecești: † ΒΟΥΗΛΛΑ· ΖΟΑΠΑΝ· ΤΕΧ· ΔΥΓΕΤΟΙΓΗ· ΒΟΥΤΑΟΥΛ· ΖΩΑΠΑΝ· ΤΑΓΡΟΓΗ· ΗΤΖΙΓΗ· ΤΑΙΧ· Traducerea probabilă: „+ Jupan Boilă a făcut această cupă de băut. Jupan Butaul i-a făcut catarama pentru agățat“. Rozetei din interior îi corespunde în exterior un medalion în care este reprezentat un leu înaripat atacînd un cerb. Friza care-l înconjoară poartă un ornament continuu, alcătuit din palmete. Marginea vasului este decorată pe ambele fețe cu cîte o friză de palmete. Ca și la vasele nr. 9 și 10 (pl. 5–6), în margine este fixată o cataramă, care servea pentru prins de curea, dar și ca mîner. Rozeta centrală cu inscripția a fost lucrată separat și apoi sudată. La fel și friza de pe margine, cu deosebire că a fost lucrată în tehnica „au repoussé“ și apoi lipită de peretele vasului. Cele două fișii înguste și netede care o delimitează, au fost de asemenea sudate. Inscripția este gravată. Ea a dat denumirea obiectului de „vasul lui Boilă“ și este considerată cea mai importantă dintre toate inscripțiile de pe vasele tezaurului de la Sînnicolau Mare. Deși cu caractere grecești, ea conține una sau două fraze într-o limbă turcă, atribuită de unii specialiști proto-bulgarilor, de alții pecenegilor. Muzeul de istoria artei din Viena. N. Mavrodinov, *op. cit.*, p. 18–19 și 202–206; pl. XXXIV–XXXV.

a

b

PLANȘA 8

Capidava, jud. Constanța

Sec. X (prima jumătate)

Ulcior amforoidal de lut ars, descoperit întâmplător, în vara anului 1967, în colțul de SE al cetății romano-bizantine. Rupte încă din vechime partea superioară a gîtului cu gura și ambele torți. Înălțimea actuală 0,25 m. Ulciorul are forma ovală, cu fundul plat și umerii rotunjiți. El este lucrat la roata înceată, din pastă nisipoasă cu diferite ingrediente, în urma arderii căpătînd culoarea gri închisă și apărînd ca o imitație locală a unui ulcior de tradiție romano-bizantină. La mijloc, în partea cea mai bombată a corpului, și la distanțe egale, mai sus și mai jos, trei brîie în relief, încing ca niște cercuri ulciorul, creînd impresia de mai mare soliditate a vasului. Între brîie sînt incizate linii orizontale rare și neregulate. Pe fund se află o marcă de olar. Cel mai original și interesant este decorul de pe umăr. Aici, de jur împrejur, a fost incizată înainte de ardere, în pasta încă crudă, cu un vîrf ascuțit, o mare cruce din linii ondulate. Crucea are capetele brațelor lățite, între trei din acestea fiind incizate linii ondulate, în formă de raze. Ea este în așa fel desenată, încît, privită în proiecție (de sus în jos, așa cum a fost desenată), gura ulciorului apare în centrul crucii. În trei din brațele crucii sînt înscrise, în limba greacă, numele prescurtat al Maicii Domnului ΜΡΘ (sic!) și cunoscuta formulă ΝΗΚΟ (sic!) = νικῶ. În al IV-lea braț al crucii sînt incizate două cisme sau picioare de la genunchi în jos, reprezentări întîlnite în cariera de cretă de la Basarabi (Murfatlar) și ca mărci de olar pe unele funduri de vase din sec. X–XI. De jur împrejurul crucii este incizat, de asemenea în pasta crudă a vasului, alfabetul grec, scris de la sfîrșit spre început, în sensul învîrtirii roții olarului. Lipsește numai litera Η. La sfîrșitul alfabetului apare înscris, tot cu litere grecești, numele ΠΕΤΡΕ, sub forma în care se pronunță pînă astăzi în limba română: *Petre*. Inscripția prezintă o mare importanță istorică și filologică, fiind socotită cea mai veche dovadă scrisă de limbă românească. MIRSR. A. Rădulescu, *Un document proto-roumain à Capidava*, în „Dacia“, N. S., XIV, 1970, p. 311–323; I. Barnea, DID, III, p. 64; IGLR, nr. 228.

a

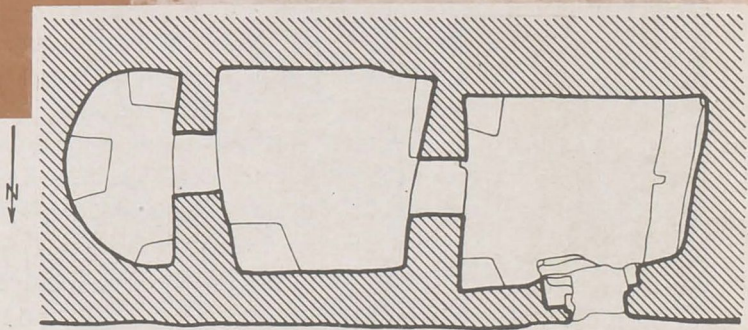
b

PLANȘA 9

Basarabi, jud. Constanța

976–1025

Bisericuța B1: Intrare și plan. Pe panta de N a dealului de la S de satul Basarabi (fost Murfatlar), sînt grupate patru bisericuțe, toate cioplite în masivul alb de cretă. *Bisericuța B1*, prima descoperită, în vara anului 1957, este situată la un nivel mai înalt decît celelalte trei. În afară, ea se recunoaște numai după o deschidere ușor arcuită în partea de sus, înaltă de 1,45 m și largă de 0,60–0,70 m, ce se observă în dreapta unui perete aproape vertical, cu fața spre N, rezultat în urma despicării pe o mare înălțime a masivului, fenomen frecvent în toată cariera. Două blocuri mari rămase în picioare, stau ca niște stâlpi alipiți către extremitățile peretelui. Imediat deasupra intrării este incizată o inscripție alcătuită din trei mici semne runice, încă nedescifrate, ca toate inscripțiile (graffiti) cu astfel de semne, de pe pereții monumentelor din cariera de cretă de la Basarabi. În partea dreaptă a intrării, sus, este săpată o cruce, iar mai jos, alte două cruci mai mici și o inscripție, cu litere chirilice mari și neregulate, indicînd, după cum s-a presupus, anul cînd a fost cioplită bisericuța $\text{M}(\text{P}) \text{S}\text{P}$ = anul 6500 (= 992). O cruce mică este zgîriată pe același perete alb de cretă, la circa 1 m în stînga intrării. Mai departe spre E, aproximativ în mijlocul peretelui de N, se distinge o scobitură ca o firidă puțin adîncă, poate o ferestruică abia începută în dreptul naosului, la care s-a renunțat. În rest, la exteriorul bisericuței, nu se mai distinge nici un semn, exceptînd două mici cruciulițe incizate foarte slab, dar cu destulă dexteritate, pe fața de N a blocului de mari proporții, alipit de peretele din dreapta intrării.

PLANȘA 10

Basarabi, jud. Constanța

976–1025

Biseriçuța B1: Intrarea din naos în altar. Singura păstrată în întregime, biseriçuța B1 este orientată cu altarul spre E și imită o biserică de plan dreptunghiular, cu tavanul ușor boltit, avînd circa 6 m lungime x cîte 2 m lărgime și înălțime (pl. 9). Interiorul se compune din trei încăperi: pronaos, naos și altar, separate prin doi pereți cruțați în masivul de cretă, fiecare perete gros de circa 0,50 m și prevăzut în mijloc cu cîte o deschidere arcuită în partea de sus.

Pronaosul este singura încăpere ce comunică cu exteriorul, prin deschiderea de pe latura de N (pl. 9), în ale cărei praguri se observă scobiturile ce făceau parte din dispozitivul special de închidere a ușii de lemn, azi dispărute. El are dimensiunile de circa 2,20 x 1,60 m. De-a lungul peretelui de V se află o bancă joasă, iar în colțurile de NE și SE cîte un mic postament, toate cruțate în masivul de cretă. Pe pereții pronaosului, îndeosebi de o parte și de alta a intrării în naos, sînt sculptate sau incizate cruci de diferite forme și mărimi, alte semne, inscripții runice și chirilice. Peretele de S, direct luminat de deschiderea de la intrare, a fost preferat pentru felurite semne și figuri: cai, iepuri și două grafite, unul cu caractere runice amestecate cu chirilice, iar celălalt cu caractere chirilice, în limba slavă veche: **ДАЖИИИ ЕСМЪ** = „datori sîntem“.

Naosul are fiecare dimensiune de aproape 2 m și pavimentul cu cîteva cm mai sus decît al pronaosului. În colțul de NE, lîngă peretele dinspre altar, este cruțată în stîncă de cretă o masă de forma unui bloc înalt de 0,88 m. Cîte două cruci mari, din care una înscrisă într-un cerc, sînt săpate pe pereții de N și S ai naosului. Alte cruci sînt sculptate de o parte și de alta a intrării în altar.

Altarul este încăperea cea mai mică (1,05 x 1,75 m). Peretele de E este cioplit în formă de absidă, terminată în partea de sus cu o semicalotă sferică. În mijlocul lui este cruțat un bloc de 0,53 x 0,42 m și înalt de 0,80 m, alipit de peretele arcuit al absidei și care îndeplinea funcția de Sfîntă masă. În colțul de NV este cruțată o măsuță, iar în cel de SV un mic postament. Pe pereții altarului nu se află nici o cruce sau vreun alt semn ori inscripție, probabil din cauză că era încăperea cea mai puțin luminată de lumina naturală de afară.

PLANȘA 11

Basarabi, jud. Constanța

976–1025 *Bisericuțele B1, B2 și B3 după descoperire (1960).*
Spre NV de bisericuța B1 și la un nivel mai jos, pe panta dealului, a fost cruțat de cioplitorii în cariera de cretă un mare bloc de forma unui cub neregulat, cu fiecare latură de 9,50 m. În interiorul lui au fost cioplite trei bisericuțe suprapuse, marcate de noi, convențional, de sus în jos, în ordinea descoperirii, cu siglele B2, B3 și B4. Cele trei bisericuțe au plan dreptunghiular și sînt orientate cu intrarea spre NV și altarul spre SE.

Bisericuța B2, cea mai de deasupra și cea mai mică, avea dimensiunile de 4 x 2,20 m și era împărțită în pronaos, naos și altar, toate la același nivel. Fiind situată la suprafața masivului, jumătatea sa superioară s-a prăbușit încă din vechime, păstrîndu-se pe maximum 1,50 m înălțime. Peretele de NV, la mijlocul căruia se afla probabil intrarea, a dispărut în întregime. Pronaosul, lung de circa 1,20 m, comunică cu naosul prin trei mici deschideri, din care s-a păstrat numai baza cu trei praguri albiatate, cioplite cu deosebită grijă. Pe pavimentul lui erau prăbușite blocuri și fragmente de stîlpi de cretă în patru muchii, printre care două cu cruci și resturi de inscripții slave vechi. Naosul, lung de 1,10 m, comunica cu altarul printr-o singură deschidere, largă de 0,45 m. Altarul, larg de 1,92 m și adînc de 1,05 m, era mărginit spre SE de un perete arcuit, de care era alipită Sfînta masă, în formă de bloc cu patru laturi, distrus cu o unealtă de cioplit încă din vechime. Pe pereții din dreapta ai altarului și naosului sînt incizate figuri fără vreo legătură cu caracterul sacru al unui locaș de cult (cai, călăreți, țintare ș. a.).

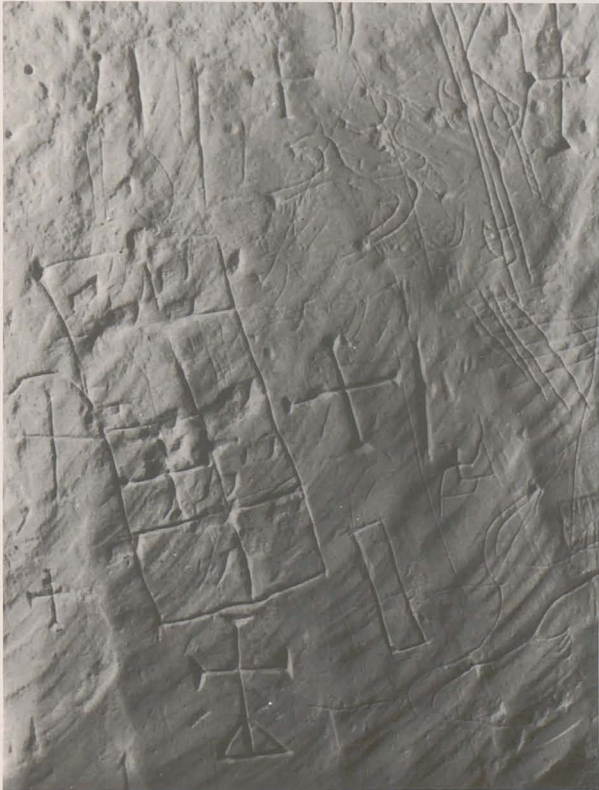
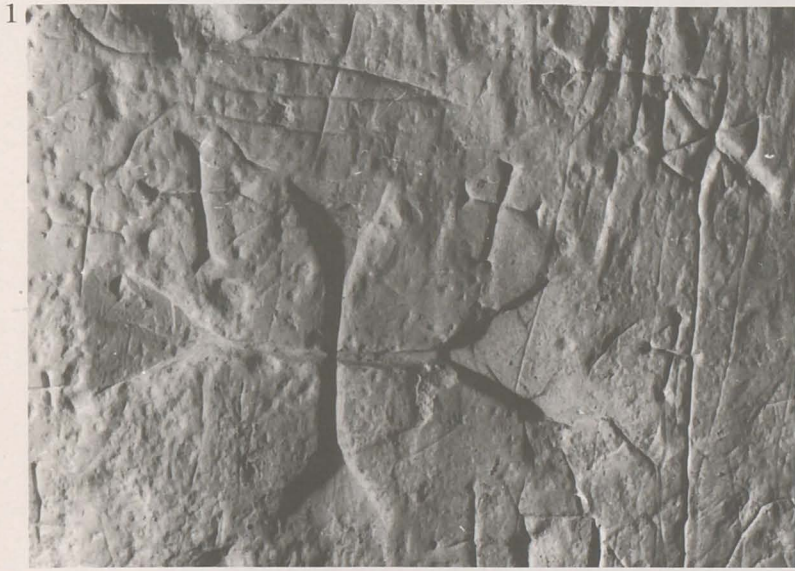

PLANȘA 12

Basarabi, jud. Constanța

976–1025 *Biserica B3: Cruci, cai, halebarde, figuri geometrice, pe peretele din stînga (de E) al naosului.*

Situată sub B2, biserica B3 este un paraclis funerar împărțit în două încăperi: naos și altar. Pronaosul n-a existat niciodată. Peretele de N al naosului, unde se afla intrarea, n-a fost găsit; se prăbușise în întregime. Numai două mici scobituri în paviment arată că ușa de la intrare avea un dispozitiv special de închidere, ca și la alte intrări (B1, B5 ș. a.). Naosul are 2,50 m lungime, 2 m lățime și 2,10 m înălțime. Pereții lungi (de E și V) ai naosului sînt împodobiți în jumătatea lor dinspre altar cu numeroase cruci și felurite reprezentări: cai, călăreți, halebarde, figuri geometrice, cisme și cîteva caractere runice. Numai pe peretele de E se află vreo 50 de cruci, de mărimi și forme diferite. Chiar pavimentul neted de cretă al naosului a fost decorat înspre altar cu linii paralele incizate.

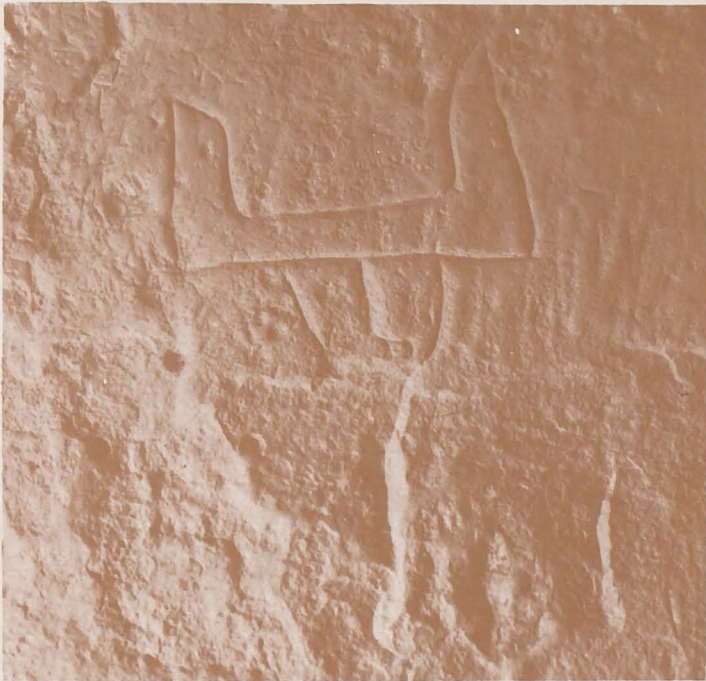
PLANȘA 13

Basarabi, jud. Constanța

976–1025 *Biseriçuța B3* (continuare). Pe peretele din dreapta (de V) al naosului, aproape de curbura bolții, atrage atenția o reprezentare neobișnuită (1), a cărei formă duce cu gândul la „coamele de consacrație“ din cultura cretană (cf. Christian Zervos, *L'art de la Crète néolithique et minoenne*, Paris, 1956, p. 36, 39, 41, 42, 43; fig. 90, 119, 382, 597, 711–713, 725, 740, 773, 790–791 și 803). În afară de asemănarea izbitoare, la o atare apropiere îndeamnă reprezentarea labirintului de pe pereții bisericuțelor B4 și E3, din cadrul aceluiași complex rupestru (v. mai jos, pl. 21). În cazul de față lipsesc însă verigile de legătură în timp și spațiu.

Pe peretele din stînga intrării în altar sînt incizate cruci, inscripții runice și figura unei păsări, peste o inscripție runică (2). Absida altarului are diametrul și înălțimea de 2,05 m. Altarul propriu-zis (Sfînta masă), un bloc cu patru laturi, cruțat ca de obicei în masivul de cretă, este singurul din cele șase bisericuțe rupestre de la Basarabi care n-are latura alipită de peretele absidei. Aceasta din cauză că dimensiunile altarului (presbiteriului) erau mai încăpătoare. În pavimentul altarului, de o parte și de alta a Sfintei mese, sînt cioplite trei scobituri dreptunghiulare, servind, probabil, pentru diferite spălări liturgice. Lîngă peretele de V al absidei sînt cruțate două postamente scunde, folosite ca scaune. În mijlocul peretelui de S (în ax), este adîncită o cruce mai mare, flancată de alte cruci mai mici. Două mici orificii circulare, aflate față-n față, în pereții de E și V ai absidei, serveau, probabil, la fixarea unei vergele orizontale de care atîrna o perdea, în dreptul intrării de la mijlocul peretelui ce îndeplinea funcția de catapeteasmă.

1

2

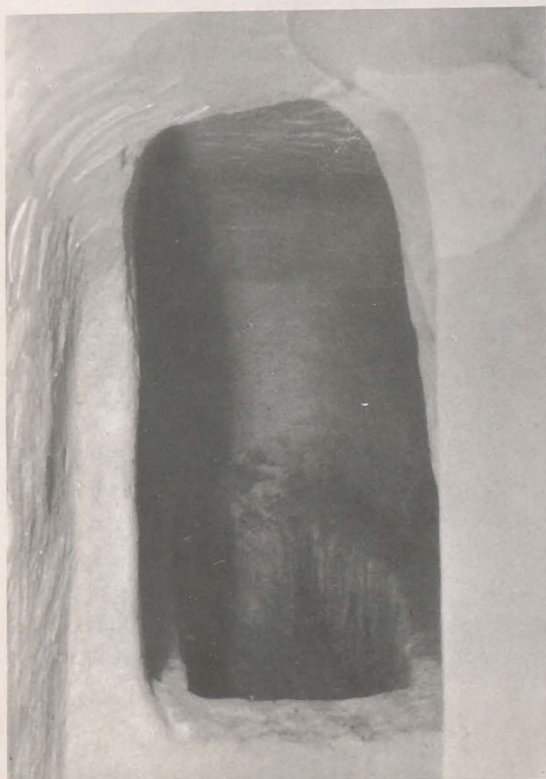
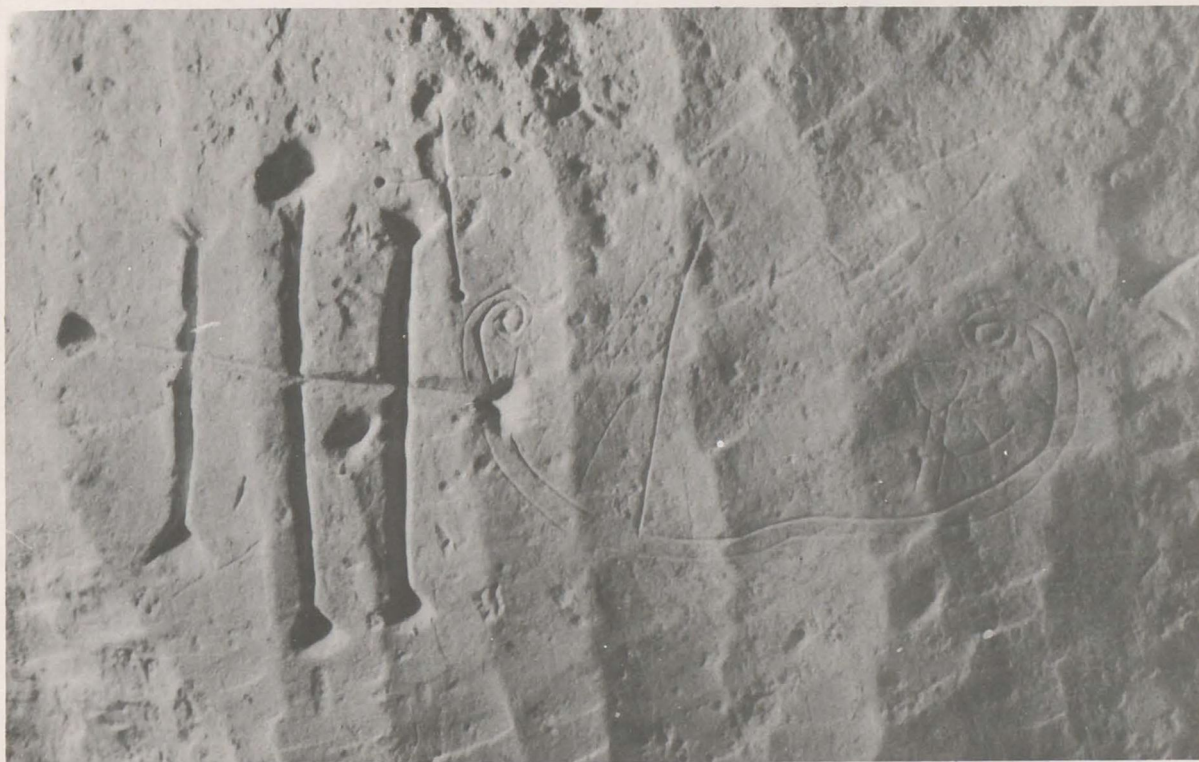
PLANȘA 14

Basarabi, jud. Constanța

976–1025

Morminte la V de bisericuța B3. La V de bisericuța B3 și comunicînd cu ea, se află cîteva mici încăperi ce dau din una în alta și în același timp sînt în legătură cu o galerie boltită (pl. 11, H), ce urcă pînă la bisericuța B2, situată deasupra. În paviment, iar într-un caz în peretele de S al uneia din încăperi, în formă de mic cavou, și apoi în pavimentul acestuia, au fost cioplite gropi pentru morminte (2–3), deasupra cărora se așezau, transversal, probabil lespezi de cretă, așa cum s-au descoperit la unele morminte existente sub cerul liber, în umplutura carierei. În unele morminte s-au găsit numai cîteva resturi de oase umane; în altele, nimic. Pe pereții mai netezi și mai bine luminați din apropierea unor morminte sînt incizate cruci de tot felul, figuri de animale, cel mai adesea cai în diferite poziții, stînd pe loc, sărind sau alergînd, un iepure ș. a. În stînga mormîntului în formă de cavou (2) este incizată o corabie de tip normand, cu catarg și pînze, în care este schițată cu totul sumar figura unui om vîslind (1). În stînga corabiei, simbol al trecerii spre lumea veșniciei, sînt adîncite puternic trei cruci legate între ele, brațul orizontal din dreapta tăind prora corabiei, dovadă că au fost desenate în urma acesteia, la un interval de timp mai mare sau mai mic. Între cele trei cruci și corabie este incizată o cruce mai mică, iar mai sus alte cruci și niște figuri greu de definit. La intrarea galeriei boltite, pe care am amintit-o, și care străbate masivul în formă de cub, este incizată o altă corabie, mai sus de ea un cal, iar mai jos o pasăre acvatică. Încă alte două corăbii și diferite figuri de animale și oameni, schițate sumar și disproporționat, apar pe pereții mai bine luminați de la intrarea și ieșirea aceleiași galerii.

1

2

3

PLANȘA 15

Basarabi, jud. Constanța

976–1025

Altarul biseriței B4.

Biserița B4 se află sub B3, la nivelul cel mai jos al masivului, fiind mai mare decât toate bisericuțele rupestre de la Basarabi: 7 x 3,50 m. Printr-o intrare înaltă de 1,70 m și largă de 0,60–0,80 m, arcuită în partea de sus, tăiată la mijlocul peretelui de N, se pătrunde în interiorul împărțit în pronaos, naos și altar. Pronaosul (nartexul), o încăpere dreptunghiulară, îngustă și boltită, așezată transversal la intrare, este separat de naos prin patru stâlpi pătrați, cruțați în masiv, la mijloc, și alți doi, zidiți din cărămizi de cretă, lângă pereții lungi ai biseriței. Naosul este încăperea cea mai mare, cu tavanul ușor boltit, susținut de un mare stâlp central și de alți doi mai mici laterali, toți cruțați în masivul de cretă. De-a lungul pereților laterali a fost cruțată în masiv câte o bancă de cretă. Un mic prag continuu, cruțat în paviment, la un metru distanță de altar, separa *solea* de restul naosului. Pavimentul biseriței urcă în pantă lină de la intrare înspre altar.

Altarul este cu o treaptă mai sus și comunică cu naosul prin trei intrări arcuite în partea de sus. Fața dinspre naos a celor trei arcade este decorată într-un mod simplu și original. Deasupra fiecărei arcade s-au săpat câte două șențulețe arcuite, paralele, care s-au umplut cu mortar de cretă, peste ele aplicându-se un strat subțire de vopsea roșiatică, ferugi-noasă. Mai sus, o a treia bandă roșiatică, executată după același procedeu, cuprinde arcele mai mici sub arcada ei largă. Voind să înlăture monotonia albului de cretă din interior prin benzile de culoare roșie amintite și să sublinieze totodată linia arcașelor, meșterii au recurs la procedeu arătat, dându-și seama că stratul de culoare aderă și rezistă mai bine pe stratul de mortar de cretă decât pe suprafața netedă și compactă a masivului alb. Un mic postament cruțat în fața intrării din mijloc, ajută la urcarea mai cu ușurință în altar. Înăuntrul altarului sînt cruțate în masiv trei blocuri patrulate, alipite de peretele arcuit al absidei. Blocul din mijloc, folosit ca Sfîntă masă, are fața superioară netedă. Fața blocului din stînga este tăiată în trepte, iar a celui din dreapta prevăzută cu niște scobituri. Un mic postament, lângă peretele de V al absidei altarului, era folosit ca scaun.

PLANȘA 16

Basarabi, jud. Constanța

976—1025 *Bisericuța B4: figură de sfânt.*

Pereții biseriței B4 sînt acoperiți cu cele mai numeroase și mai variate reprezentări și inscripții. Pe peretele din dreapta (de V) al naosului, în stînga intrării în cavoul anexă de pe această latură, este incizată cu un vîrf ascuțit, figura mică a unui sfînt. El este reprezentat în atitudine de orant, cu nimb în jurul capului, și îmbrăcat în odăjdii, susținînd cu stînga o cruce — evident o greșeală a executantului care a confundat cele două mîini, judecînd poziția figurii după a sa, în momentul desenării. Figura este vioaie și în plină mișcare, dar stîngaci executată. În dreapta pare să fie schițată o figură umană în genunchi, iar în stînga, executată mai corect, o mare cruce cu capetele brațelor lățite. Deasupra capului, patru semne runice ne duc cu gîndul la numele sfîntului, a cărui identitate ar putea fi eventual stabilită după descifrarea acestei scurte inscripții, încă nedezlegată.

PLANȘA 17

Basarabi, jud. Constanța

976–1025 *Bisericuța B4: planul unei bisericuțe și trei cruci.*

Pe peretele din stînga (de E) al naosului, în jumătatea dinspre pronaos, este incizată o figură omenească în genunchi, executată foarte rudimentar. Pe același perete, înspre altar, apare planul unei bisericuțe, cu nava centrală terminată cu absidă spre răsărit și cu cîte două mici colaterale. În mijlocul navei centrale este incizată puternic și mai regulat o cruce cu capetele brațelor bifurcate și lățite la extremități (1), vrînd parcă să sublinieze caracterul sacru al edificiului. Pe același perete sînt incizate două cruci avînd brațele în formă de triunghiuri, cu vîrfurile înspre centru, unde descriu un romb. Una din cele două cruci (2) este trasată cu siguranță și dexteritate, pe cît se pare dintr-o singură linie continuă. Cealaltă (3) este incizată mai slab și mai neregulat.

1

2

3

PLANȘA 18

Basarabi, jud. Constanța

976–1025 *Biseriçuța B4: Porumbel, cruci, două figuri umane și o inscripție menționînd pe „jușan Gheorghe“.*

Pe fața de V a stîlpului din mijloc, stînga, dintre pronaos și naos, domină figura mare a unui porumbel cu aripile întinse, parte excizată, parte incizată. Pe corpul pasării este desenată o cruce alcătuită din patru triunghiuri izolate, așezate cu vîrfurile spre centru. O cruce asemănătoare, cu brațele împreunate, se află aproape de pieptul porumbelului, iar alte patru, simple, din linii incizate, cu extremitățile brațelor îngroșate sau terminate cu cîte un punct, stau împrăștiate puțin mai departe, în fața lui. Printre cruci apare o figură umană mai mică decît porumbelul, mult schematizată și disproporționată, reprezentată din față, în atitudine de orant, cu picioarele îndoite din genunchi și distanțate. La spatele porumbelului, puțin mai jos, o altă figură umană, mai bine executată, reprezentată din față, îmbrăcată într-o mantie foarte largă și nesfîrșit de lungă. Peste mantie, fără vreo legătură cu ea, sînt incizate cîteva cruci de diferite forme și mărimi. În fața porumbelului, după ce au fost desenate crucile și figura umană menționată, a fost incizată o inscripție în limba slavă veche, ale cărei litere abia se disting. Cuprinsul este următorul:

† [Ж]оупан и имаеть Георге. жц тебе там мѣ естъ крѣкъ крѣннѣ
и рѣжѣтъ... а тѣмъ нѣ полонъ тѣмъ оуасѣ. ѣс. ап. ж.

În traducere: „Jupan. . . Gheorghe. . . pe tine acolo. . . țara se prăbușește. . . Tăngan împreună cu tine. . . amîndoi s-au săvîrșit“. Textul prezintă o deosebită importanță, făcîndu-ne cunoscut numele unei căpetenii a populației locale, folosite la exploatarea în carieră, pentru extragerea blocurilor necesare construirii zidului de pe coama valului de piatră și a castrelor adiacente.

PLANȘA 19

Basarabi, jud. Constanța

976–1025

Biseriçuța B4: Figuri umane.

1. Pe peretele din dreapta (de V) al nartexului, sînt incizate cu totul stîngaci două capete umane alăturate, unul mai mare și celălalt mai mic, ambele înfățișate frontal. După cum sînt așezate și după proporția dintre ele, duc cu gîndul la icoana Maicii Domnului cu Iisus copil. Dar unei astfel de interpretări i se împotrivesc atît faptul că figura mai mare poartă barbă, cît și lipsa nimbului în jurul capului, pentru fiecare. De aceea mai verosimilă pare ipoteza că intenția desenatorului lipsit de dexteritate a fost de a reprezenta probabil pe un părinte cu copilul său.

2. O figură umană disproporționată, cu fața în mare parte distrusă, este reprezentată în mod primitiv în partea de jos a stîlpului din stînga intrării principale dintre naos și altar. Ea pare să reprezinte un bărbat îmbrăcat într-un cojoc lung, în atitudine de rugăciune. Ciudată este și alegerea locului pentru o astfel de reprezentare, ce putea fi desenată în altă parte a biseriçuței, la un nivel topografic, dar și ca execuție, mai înalt.

3. Figura parțial distrusă și restaurată a unui bărbat în picioare, în mișcare ușor spre dreapta și cu mîinile întinse, ne întîmpină pe stîlpul cel mare din mijlocul naosului. După mantia lungă el pare să fie un cleric în atitudine de orant. Figura amintește pe cea de pe stîlpul cu porumbelul, îmbrăcată într-o mantie asemănătoare (pl. 18). Cu excepția mîinilor, trăsăturile hainei și ale corpului denotă mai multă pricepere și siguranță decît desenele aici alăturate (1 și 2).

1

2

3

PLANȘA 20

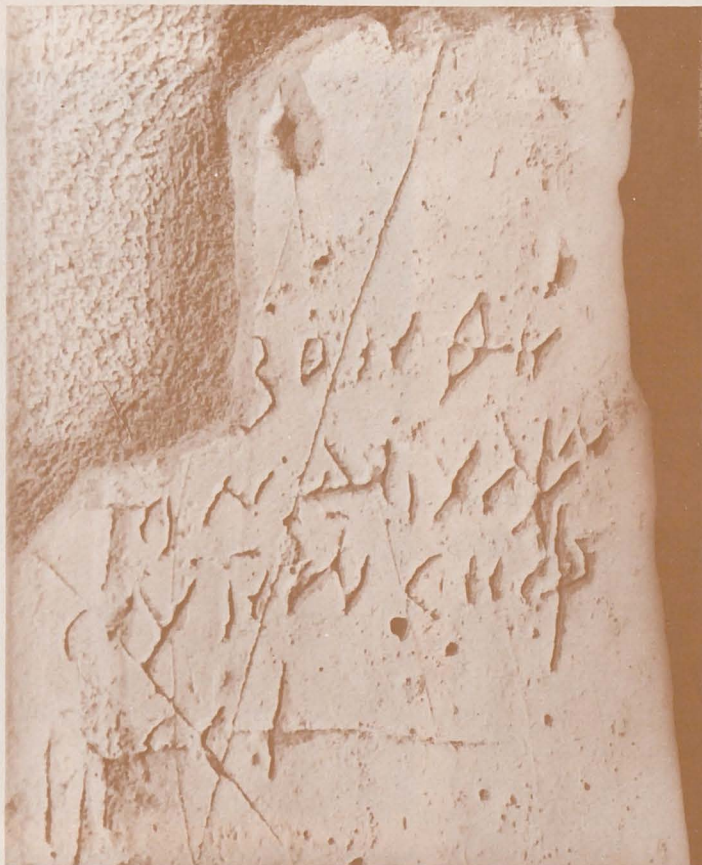
Basarabi, jud. Constanța

976–1025 *Biseriçuța B4: Inscripție greacă și cruci pe stâlpii din biseriçuță.*

1. Pe stâlplul mare din mijlocul naosului, pe care se află figura presupusă de noi ca reprezentînd un cleric (pl. 19/3), este incizată cu caractere destul de regulate, următoarea inscripție în limba greacă: [† K(ύρι)ε] βοήθη τὸν δοῦλον σου Ἰωσήφ πρεσ(βύτερον) = „Doamne ajută pe robul tău Iosif preotul“. Scrierea lui *v* sub forma literei chirilice *y* și folosirea lui *H* în loc de *ei* și *i* (βοήθη în loc de βοήθει și Ἰωσήφ în loc de Ἰωσήφ) ne fac să ne îndoim de originea grecească a preotului Iosif.

2–3. Pe cei doi stâlpi ce flanchează intrarea de la mijloc dintre nartex și naos, este adîncit conturul a cîte trei cruci mari, ale căror brațe se lățesc treptat spre extremități. De observat că, pentru a evita niște cruci mai mici, incizate anterior, crucea de la mijlocul stîlpului din dreapta (de V) are brațele laterale ușor ridicate în sus. Pe suprafața ambilor stâlpi se disting diferite cruci mai mici, iar la baza stîlpului din dreapta o mică figură umană în atitudine de orant.

1

2

3

PLANȘA 21

Basarabi, jud. Constanța

976–1025 *Biserica B4: Labirintul.*

Cu totul neașteptate sînt două reprezentări ale labirintului, incizate pe perețele din dreapta (de V) al naosului bisericii B4, deasupra intrării în micul cavou-anexă de pe această latură. Ambele reprezentări sînt patruleterate, terminate cu cîte o coadă în jos. Labirintul din stînga, situat mai aproape de intrarea în cavou, este mai simplu. Cel incizat în dreapta, mai sus, este complex, forma lui amintind foarte mult pe cea a unor reprezentări antice ale labirintului pe monede din Knosos, de pe Acropolea Atenei (sec. IV a. Chr.), de la Pompei și din alte centre. Ceea ce-l deosebește, este orientarea lui cu deschiderea în jos, nu în sus, ca la acelea și coada care se prelungește în jos, pînă la o figură în formă de scut medieval. De menționat că aici, sus, în stînga „scutului medieval“, este incizat și un grafit runic, încă nedescifrat. De asemenea, de adăugat că alte două reprezentări ale labirintului sînt incizate pe cîte un bloc de cretă provenind din pereții prăbușiți ai paraclisului funerar E3 (v. mai jos, pl. 25–27).

Din arta clasică greco-romană, reprezentarea labirintului a trecut în arta paleocreștină și protobizantină, iar apoi în arta evului mediu occidental. Strîns legate de această reprezentare sînt jocul „troia“ (*ludus troiae*) în Occident și „dansul cōcorului“ (*γέρπavος*) din unele regiuni ale Greciei, ambele simbolizînd biruința vieții asupra morții. O astfel de semnificație pare să fi fost atribuită și reprezentării labirintului de deasupra intrării în cavoul adiacent bisericii B4, ca și celor din paraclisul funerar E3. I. Barnea în SCIV, XIV, 1963, 1, p. 189–195.

1

2

3

PLANȘA 22

Basarabi, jud. Constanța

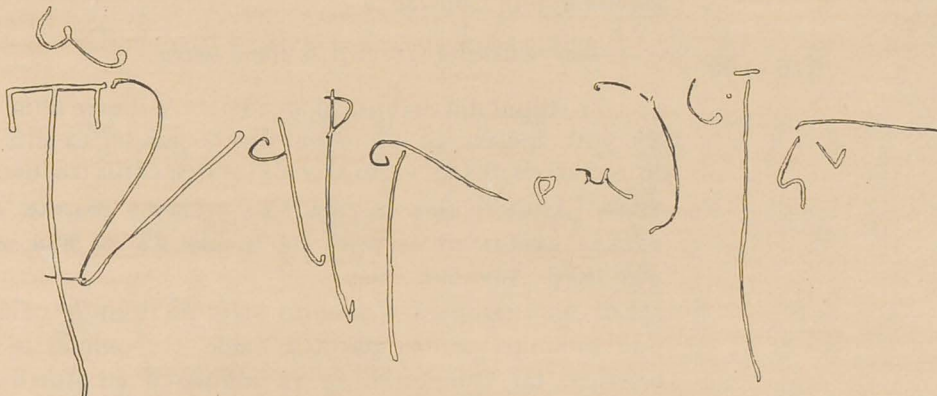
976–1025 *Biserița B4: Inscripții în limbile greacă, slavă veche și runice.*

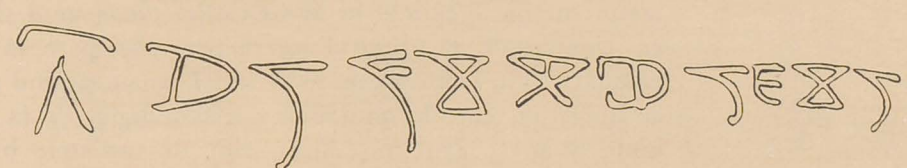
1. Pe peretele din dreapta (de V) al naosului, sus, în stînga intrării în cavoul de pe această latură a biseriței B4, este incizat cu un vîrf foarte fin, un grafit abia vizibil, cu litere inegale și avînd următorul cuprins: ΤϞ Μαρτίω μ(ηνί)-
(ι)ν(δικτιώνος) ι' ΣϜ = „Luna martie, indictionul 10, (anul 6490“ (=982). Deși lectura anului nu este absolut sigură (N. A. Oikonomidès, RESEE, 3, 1965, p. 63–64, nota 28), totuși grafitul constituie un document deosebit de valoros pentru datarea în sec. X a biseriței și cavoului cu care se pare că trebuie pus în legătură, ca și reprezentările labirintului (pl. 21).

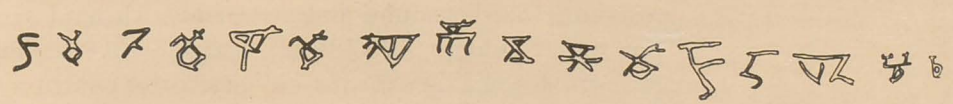
2–3. Pe același perete de V al naosului și pe peretele opus acestuia (de E), sînt incizate, mai adînc decît de obicei, cîte un grafit cu caractere runice mari și regulate, ultimul (3) fiind unul din cele mai lungi de acest fel, ambele încă nedescifrate.

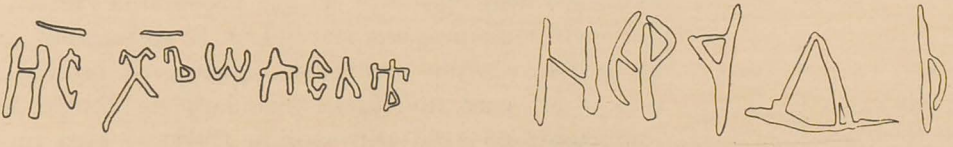
4–5. Pe latura de N a blocului în formă de masă din dreapta altarului, sus, stă înscrisă propoziția: **Ис Хъ ѡдѣтѣ** (4), care este traducerea slavă veche a formulei grecești: Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ = „Iisus Hristos învinge“. Pe consola din dreapta altarului și pe peretele de V al naosului, este înscris de cîteva ori cuvîntul **ИРАДЪ** (5), probabil un nume propriu de persoană.

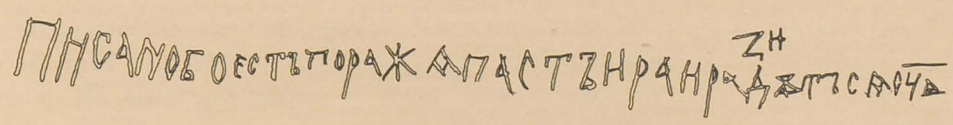
6. O lungă inscripție în limba slavă veche, care apare izolat, cu litere mari și adînc incizate, pe peretele de V al nartexului biseriței B4, reproduce textul din Evanghelia după Marcu 14, 27 (= Matei 26, 31): **Писаново естъ поража пастъра и разнажтъся оца** = „Căci scris este: Bate-voi păstorul și se vor risipi oile“.

1

2

3

4 5

6

Basarabi, jud. Constanța

976–1025 *Biseriçuța B4: Inscripție slavă veche.*

Pe stîlpul din dreapta al arcadei de V dintre altar și naos, sus, este incizat cu litere chirilice regulate, ca într-o foaie de manuscris, textul vechi slav alăturat, a cărui traducere este:

**АІАНЪ [ДІМІАНЪ ?] ПОПЪ ПЖТЬМЪ НАЖ СВЕЩНИЦА ПОЛІГАЖ ЗА СВОА
ГРЕХЪИ ДАНЖДЪ ЗИ МІ ЪЕ ВЪ СЕН ЦРКЪИИ БЪ ЖЕ ВЪИ ПОМНОУИ
ОЦИ АМНИИ ДІМІАНЪ : МАѢ**

„[Eu] Aian [Dimian ?] preotul merg pe drum (= călătoresc), pun lumînări pentru păcatele mele. . . omule, în această biserică. Iar Dumnezeu să vă miluiască cu sfinții părinți. Amin. Dimian (luna) mai“. Numele Aian duce cu gîndul la vreun turanic creștinat și ajuns cleric, poate unul și același cu Dimian de la sfîrșitul inscripției, care pare să fi fost călugăr. Ipoteza că acesta ar fi fost Dimian, primul patriarh al Bulgariei, care în anul 972 s-ar fi refugiat de la Silistra, unde și-ar fi avut reședința, silit de armatele bizantine conduse de împăratul Ioan Tzimiskes (G. Mihăilă, în *Studii și cercetări lingvistice*, 15, 1964, p. 44–45 și 52), nu are o bază certă. Este puțin probabil că Silistra a fost vreodată reședința patriarhatului bulgar. Damian, primul și singurul „patriarh“ bulgar (927–972), recunoscut de împăratul bizantin Roman Lekapenos cu acest titlu, pentru a sustrage Biserica și statul bulgar de sub influența Romei, și destituit de împăratul Ioan Tzimiskes după ocuparea Silistrei (971–972), și-a avut reședința cel mai probabil la Preslav, capitala din acel timp a primului stat bulgar. El s-a intitulat „mitropolit de Durostorum și Preslav“, pentru că Preslavul era un oraș nou, care nu fusese niciodată un centru bisericesc important, pe cînd Durostorum (Silistra) avea un lung și glorios trecut în istoria creștinismului la Dunărea de Jos. (I. Dujcev, în *Orientalia Christiana Analecta*, 181, Roma, 1968, p. 215–221).

Cele patru semne glagolitice de sub inscripția chirilică reprezintă fie un nume propriu (Olea sau Iliia), fie cuvîntul slav **УАНѢ** sau **УАБѢ** = untdelemn (DID, III, p. 30–31 și 203–211).

ДАНЪ ПОПЪЛЖТЬ МЪ
НАЖСВѢЩЕНА ПОЛА
РАЖЗАСВОА ГРѢХЪН
ДАНЖДЪЗ НА. УЕВЪСЕН
ЧРКЪВНБЪ ЖЕВЪН
ПОМНОУНОЧНАМНЪ

АНМНЪНЪ:МѢ

о

ооооо

PLANȘA 24

Basarabi, jud. Constanța

976–1025

Biseriçuța B4: Inscripții slave vechi.

1. Pe peretele din dreapta (de V) al naosului, în dreapta intrării în cavou, fără să se poată spune că are vreo legătură cu acesta, se află următoarea însemnare mai lungă, din păcate fragmentară: **ПРИДЕ ОТЬЦЪ СГА МО ВЪ СЕ МѢСТО... ЗАН МѢСАЦА ОКТОУМВРИѢ ДЪ ПРИДЕ КЪ НА[МЪ]... ПЪСАМЪ... ИИВ... ЦА...** = „A venit părintele aici, în acest loc. . . luna octombrie 4. A venit la noi. . . am scris. . . luna ianuarie”. Nu este sigur că în partea distrusă a inscripției s-ar fi aflat mențiunea anului 6550 (?) = 1042, după cum s-a presupus. (G. Mihăilă, în *Studii și cercetări lingvistice*, XV, 1964, 1, p. 45–47).

2. Pe fața de N a stîlpului cruțat în dreapta intrării principale din pronaos în naos, sus, aproape de tavan, este înscrisă o altă însemnare: **[ВЪ Н]МА ОТЬЦА И СЫНА И СВѢТАГО Д[ОУХА] ПОКЛОНИСЯ РАБЪ НЕКЛЮЧ [С]УМЕОН ПЪРВОЕ ВЪ ЦЪРКВИ МѢ[С]АЦА АГОУСТА ВЪ : ДЪ... Ъ...** = „În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, s-a închinat nedestoinicul rob Simeon prima dată în biserică, în luna august, în 31”. Simeon a fost, probabil, un feudal local, pentru a cărui venire pentru prima dată la biserică, a făcut mențiune vreun preot sau călugăr cărturar (G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 48–50).

În ambele inscripții este de remarcat numele „Octombrie” și respectiv „Agust” pentru aceste două luni ale anului, sub forma păstrată în limba populară românească pînă în ziua de astăzi (G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 50; R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident. . .*, *op. cit.*, p. 96, nota 151).

1

ПРНДЕО ТЗЦЗСМ
 МО ВЗСЕМСТА
 ЗАН МСТАЦУ
 ПГТСУМВРН
 ПРНДЕКЗН
 ПЗСАМ
 ТЕНАВ
 ЧА

МАОТЪУАНСЫНАНСВАТРАУ
 ПОКАРННГАРЪБЪНЕКЛОУ
 УМЕОНПЪРВОФВЪЧЪРКВН
 АЧААРОУТАВЪ:ЛЪ
 В

2

PLANȘA 25

Basarabi, jud. Constanța

976–1025 *Biseriçuța E3*, situată spre extremitatea de SV a complexului de monumente rupestre din cariera de cretă de la Basarabi, se distinge prin planul și decorul său arhaizant. Din nefericire, aflându-se prea aproape de suprafața masivului, ea s-a prăbușit aproape în întregime. Dimensiunile ei erau de circa 6 x 3,50 m, planul și împărțirea interioară imitând pe acelea ale unei bazilici paleocreștine. Biseriçuța era orientată cu altarul spre răsărit și intrarea spre V.

Altarul este o mică încăpere, cioplită în formă de absidă, cu lărgimea și adâncimea de circa 1,50 m, iar înălțimea de 2 m, terminat în partea de sus în formă de semicalotă sferică. În mijloc se înalță Sfînta masă, un bloc dreptunghiular în secțiune, cruțat, ca de obicei, în masivul de cretă, și alipit de peretele arcuit al absidei (1). O balustradă înaltă de 1,02 m și cu grosimea de 0,33 m, cruțată în același masiv, despărțea altarul de naos. În mijlocul ei se afla o deschidere largă de 0,66 m, singura prin care se făcea comunicarea între altar și naos (1). Balustrada se prezenta ca o fază intermediară între *cancelli* bazilicii paleocreștine și tîmpla bizantină de mai tîrziu. Ea se prelungea în sus cu arcade susținute de stîlpi cu cîte patru laturi, pe care, ca și pe fețele balustradei, erau incizate figuri de oranți, păsări, cruci și inscripții runice. De notat printre ele unele cruci executate numai din găurele circulare, mai mult sau mai puțin adînci, care se disting mai clar pe fondul alb al pereților (2). În partea stîngă (de N) a altarului, o porțiune distrusă a balustradei cruțate în masiv a fost înlocuită din vechime cu un zid din calupuri de cretă, legate cu mortar din același material.

1

2

PLANȘA 26

Basarabi, jud. Constanța

976–1025

Biserița E3 (continuare). Naosul se prezenta ca o mică încăpere dreptunghiulară neregulată, cu laturile de 1,40–2,05 m, despărțită de nartex printr-o balustradă îngustă, la mijlocul căreia se afla o mică deschidere. Pe pavimentul lui erau prăbușite mai multe blocuri din tavanul boltit și din pereți, unele purtând reprezentări de scene și figuri religioase. Dintre acestea prima ce trebuie menționată este reprezentarea *Nașterii Domnului*, cea mai veche cunoscută pînă acum pe teritoriul patriei noastre. Ea se prezintă sub o formă pe cît de simplă, pe atît de originală. Un drum cotește spre o construcție cu trei frontoane triunghiulare – unul mai mare în mijloc, avînd în vîrf o cruce, flancat de alte două mai mici. Construcția vrea să închipuie probabil Bethleemul. Dincolo de ea se află pruncul Iisus înfășat și culcat sub razele unei stele mari. Imaginea este făcută mai mult să sugereze decît să reprezinte această scenă sfîntă. Pe alte fragmente de blocuri și de stîlpi sînt incizate figuri de oranți și orante, semne simbolice (crucea, labirintul), și resturi de inscripții runice. De menționat, de asemenea, că pe pereții acestei biserițe, ca și pe ai biseriței vecine (E5), nu se află decît inscripții (grafite) runice, cele vechi slave și grecești lipsind cu totul – indiciu prețios pentru populația care le-a cioplit și le folosea.

PLANȘA 27

Basarabi, jud. Constanța

976–1025 *Biseriçuța E3* (continuare). Nartexul era o mică încăpere dreptunghiulară (2 x 1 m), dispusă transversal și puțin deplasată spre N față de axul bazilicii. O astfel de deplasare se întâlnește la unele bazilici din perioada paleocreștină de pe teritoriul Greciei și din Dobrogea (bazilica mică de la *Argamum* — Cap Dolojman, jud. Tulcea). Pavimentul nartexului este cu câțiva cm mai jos decât al naosului. Pe latura de V, trei deschideri mărginite de stâlpi de cretă cu câte patru fețe, împodobite cu figuri de oranți, orante, cruci și alte semne, făceau legătura cu încăperea situată imediat spre V, care îndeplinea funcția de exonartex sau atrium. Această încăpere are pavimentul cu câțiva cm mai jos decât nartexul și era mărginită pe latura de V de un perete în formă de absidă, la baza căruia se află pe locul ei o bancă cruciată în masivul de cretă. O astfel de dispoziție amintește atriile cu contraabsidă, folosite pentru adunările cu caracter funerar și chiar pentru înmormântări, la unele bazilici din Africa de Nord, Spania, Dalmația și Grecia. Lipsa vreunui mormânt în contraabsida biseriçuței E3 se datorește dimensiunilor ei prea mici. În schimb, câteva morminte se aflau în imediata vecinătate, spre N, cioplite în același masiv și în directă legătură cu biseriçuța E3. Pe blocurile ce se mai păstrează din peretele arcuit al absidei, sînt incizate rudimentar două figuri umane, o cruce, un pom, grafite runice și alte semne. Dintre cele două figuri omenești una pare să fie un sfînt al cărui cap oval ascuțit, înconjurat de nimb (1), amintește reprezentarea asemănătoare din biseriçuța B4 (pl. 16). Ca și acolo, sfîntul de aici înalță crucea cu mîna stîngă, iar deasupra capului are un grafit runic. Cealaltă figură (2) pare să reprezinte un cleric în atitudine de orant. MINA — Constanța.

1

2

PLANȘA 28

Basarabi, jud. Constanța

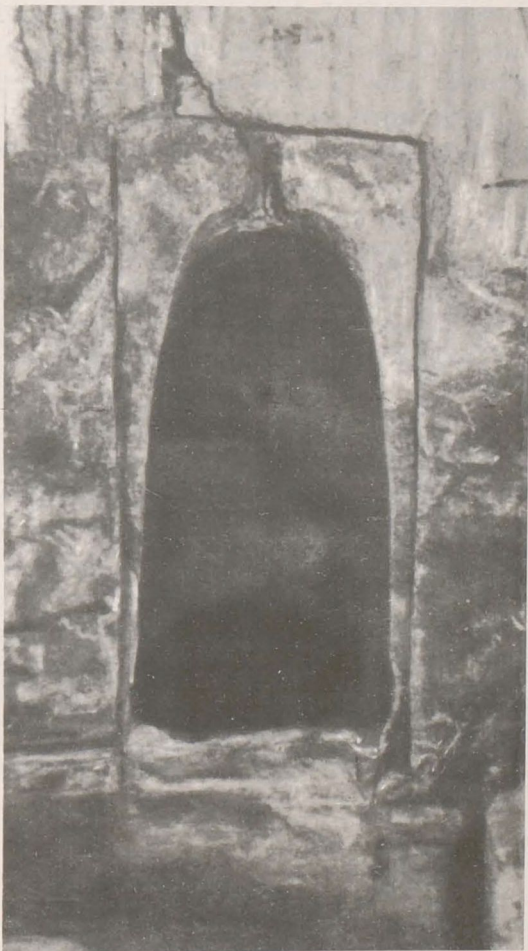
976–1025

Bisericuța E5 se află spre interiorul masivului, imediat la E de E3, cu care comunică prin trei deschideri. Ea a fost cioplită probabil după prăbușirea și scoaterea din uz a acesteia din urmă, deși nu este exclusă nici posibilitatea adaptării pentru cult a unei încăperi mai vechi. E5 are planul patrulater neregulat, cu fiecare latură de circa 3 m și înălțimea medie de 2,20 m, tavanul fiind ușor boltit. Pe latura de E se afla altarul, într-o nișă arcuită în partea de sus, flancată de două nișe mai mici, folosite ca prothesis și diaconicon. O balustradă sau un perete din care s-a păstrat numai partea de jos, separa altarul de restul încăperii, comunicarea dintr-o parte în alta făcându-se printr-o deschidere tăiată la mijlocul peretelui despărțitor (1). Din blocul patrulater alipit de peretele de E al altarului și care îndeplinea funcția de Sfântă masă, s-a păstrat numai o mică porțiune deasupra pavimentului. În peretele de N al încăperii este tăiată o intrare cu un sistem de închidere special, în care era fixată o ușă de lemn, azi dispărută (2). Intrarea conduce în cinci galerii (G1–G5), ușor boltite, cu dimensiunile de 2,50–7 m lungime, 0,50–0,90 m lățime și 1–1,30 m înălțime, comunicând între ele și folosite ca loc de înmormântare. În fața intrării, în pavimentul paraclisului, de-a lungul peretelui de N, este săpată groapa unui mormint, care a fost găsită astupată cu cretă sfărâmată mărunț și bine bătătorită, arătând că s-a renunțat la ea, în urma deschiderii prin acest loc a intrării în galerii. Pe peretele din stînga intrării sînt incizate figura unui sfînt, cruci și o scurtă inscripție runică (3). O altă intrare tăiată în același perete, puțin mai departe, spre NV, unde dădea într-o galerie, a fost blocată cu zid din calupuri de cretă. Pe pereții de S și V sînt incizate cruci și două reprezentări fantastice de balauri constînd din împletituri. Pe tavan, în altar, în jurul unei mici nișe pentru opaiț în peretele de S și, mai ales, pe tencuiala zidului din calupuri de cretă ce blochează intrarea de la extremitatea de V a peretelui de N al încăperii, se mai păstrează resturi de vopsea roșiatică ce duc la presupunerea că, aici, ca și în altă parte, măcar unele porțiuni din interior erau vopsite cu roșu, în felul acesta figurile, semnele și inscripțiile în alb distingîndu-se mai bine.

1

2

3

PLANȘA 29

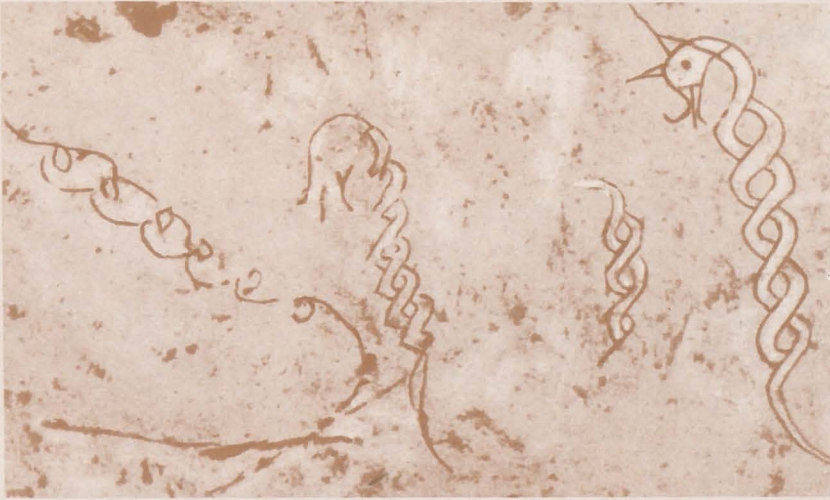
Basarabi, jud. Constanța

976–1025 *Încăperile funerare C1 și C2.*

La circa 6 m V de intrarea bisericeții B1 și cu 5 m mai jos de nivelul pragului acesteia, au fost cioplite în masiv două încăperi (C1–C2), comunicînd între ele, folosite inițial pentru locuire, iar într-o a doua etapă pentru înmormîntare. Încăperea C1 este singura care comunică cu exteriorul, printr-o deschidere înaltă de 1,45 m, arcuită în partea de sus, mai largă la bază (0,80 m) și mai strîmtă sus (0,30 m). În chenarul deschiderii se văd scobiturile pentru fixarea unei uși de lemn, folosită cînd încăperea avea destinația de locuință, pentru că atunci cînd ea a fost transformată în cavou, deschiderea a fost zidită cu bolovani de cretă, astfel fiind găsită în momentul descoperirii. Prima încăpere (C1) este neregulată, de 3 x 1,80 m și înaltă de 1,70 m. Pe pavimentul ei au fost găsite alături, în poziție creștină, două schelete de bărbați maturi. În jurul lor nu s-a aflat nici un rest de sicriu, nici vreun obiect de inventar. Numai pe unele bucăți de mîl uscat, dedesubtul scheletelor, s-au putut distinge clar amprente de țesături de pînză. Pe pereții încăperii se află diferite figuri, semne și grafite. În primul rînd atrage atenția o cruce mare, cu brațele triunghiulare, în relief puțin înalt, sculptată pe peretele de E, deasupra intrării în încăperea C2. Mai multe cruci, reprezentări schematice de animale (cai, cîini), păsări, figuri fantastice de balauri împlețiți (1), figuri geometrice, o corabie (2), două cisme și grafite runice sînt incizate îndeosebi pe părțile mai netede și mai bine luminate ale pereților, în primul rînd pe peretele de S.

Încăperea C1 comunică spre E cu a doua încăpere (C2) printr-o deschidere înaltă de 1,50 m și largă de 0,60 m, arcuită în partea de sus (3). Această intrare era de asemenea blocată cu bolovani de cretă. Încăperea este mai mică și are forma unui dreptunghi neregulat (1,50 x 1,30 m), cu înălțimea maximă de 1,20 m. Pe pavimentul cu 0,20 m mai sus decît al încăperii C1 s-a găsit un schelet de bărbat matur, păstrat mai rău decît cele două din încăperea C1. Pe pereți, nici un fel de reprezentare, în afară de figura fantastică a unui balaur, incizată imediat în stînga intrării.

1

2

3

PLANȘA 30

Basarabi, jud. Constanța

- 976–1025 *Grafitе runice pe pereții monumentelor rupestre:*
1. Deasupra intrării în bisericuța B1.
 2. Bisericuța B1, deasupra intrării din pronaos în naos, în partea stîngă.
 3. Bisericuța B1, pe peretele de S al pronaosului, sub boltă.
 4. Bisericuța B4, pe glaful din stînga al intrării.
 5. Bisericuța B4, pe un fragment de stîlp.
 - 6–7. Încăperea funerară C1, peretele de N.
 8. Galeria G4, peretele din stînga intrării.

1

ᠠᠮᠤᠯᠤᠰ

ᠮᠤᠩᠭ᠎ᠠᠨᠶᠢᠪᠡᠨᠨᠢᠬᠡᠨᠠᠭᠤᠨ

2

3

ᠠᠨᠠᠭᠤᠨᠠᠭᠤᠨᠠᠭᠤᠨᠠᠭᠤᠨ

ᠮᠤᠩᠭ᠎ᠠᠨᠶᠢᠪᠡᠨ
ᠶᠠᠨᠡᠭᠢᠨᠠᠭᠤᠨ
ᠮᠤᠩᠭ᠎ᠠᠨᠶᠢᠪᠡᠨ
ᠶᠠᠨᠡᠭᠢᠨᠠᠭᠤᠨ
ᠬᠤᠨᠠᠭᠤᠨ

4

5

ᠠᠨᠠᠭᠤᠨᠠᠭᠤᠨ
ᠠᠨᠠᠭᠤᠨᠠᠭᠤᠨᠠᠭᠤᠨ

ᠠᠨᠠᠭᠤᠨᠠᠭᠤᠨ

6

ᠠᠨᠠᠭᠤᠨᠠᠭᠤᠨ

ᠠᠨᠠᠭᠤᠨᠠᠭᠤᠨ

ᠠᠨᠠᠭᠤᠨᠠᠭᠤᠨ

7

8

PLANȘA 31

Basarabi, jud. Constanța

976–1025

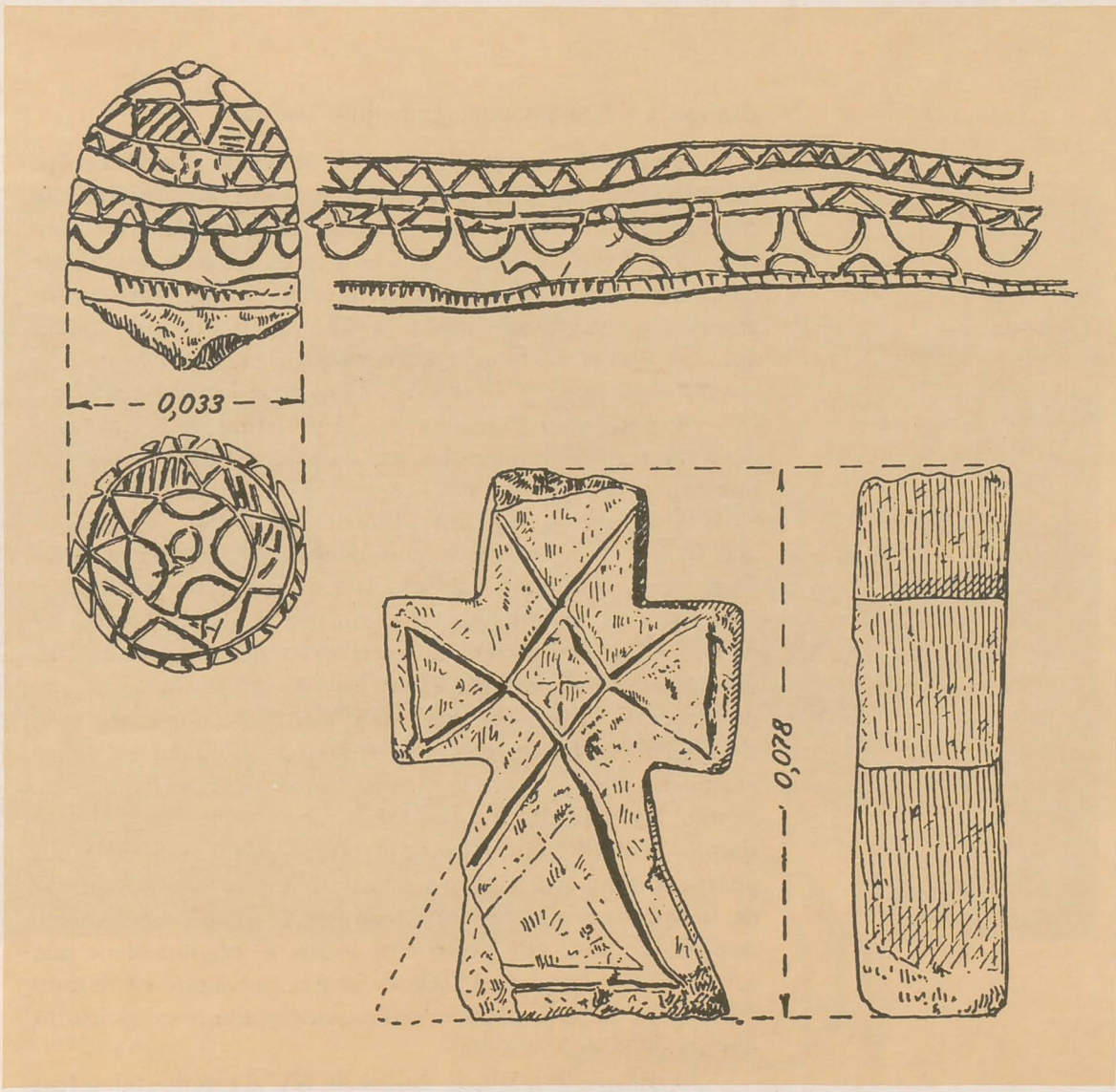
Obiecte de cretă.

Din bucăți mici de cretă lucrătorii în carieră au cioplit, uneori cu deosebită atenție și multă migală, diferite obiecte mărunte, ca de exemplu:

1. Un „ou încondeiat“, pe care sînt incizate linii simple și în zigzag, arcade și cerculețe legate între ele.

2. O mică cruce, pe fața căreia este incizat un desen cruciform, alcătuit din triunghiuri cu un romb la centru, în mijlocul căruia este foarte ușor incizată o cruciuliță simplă. Cruci asemănătoare sînt incizate pe peretele de E al biseriței B4 (pl. 17/2–3).

1

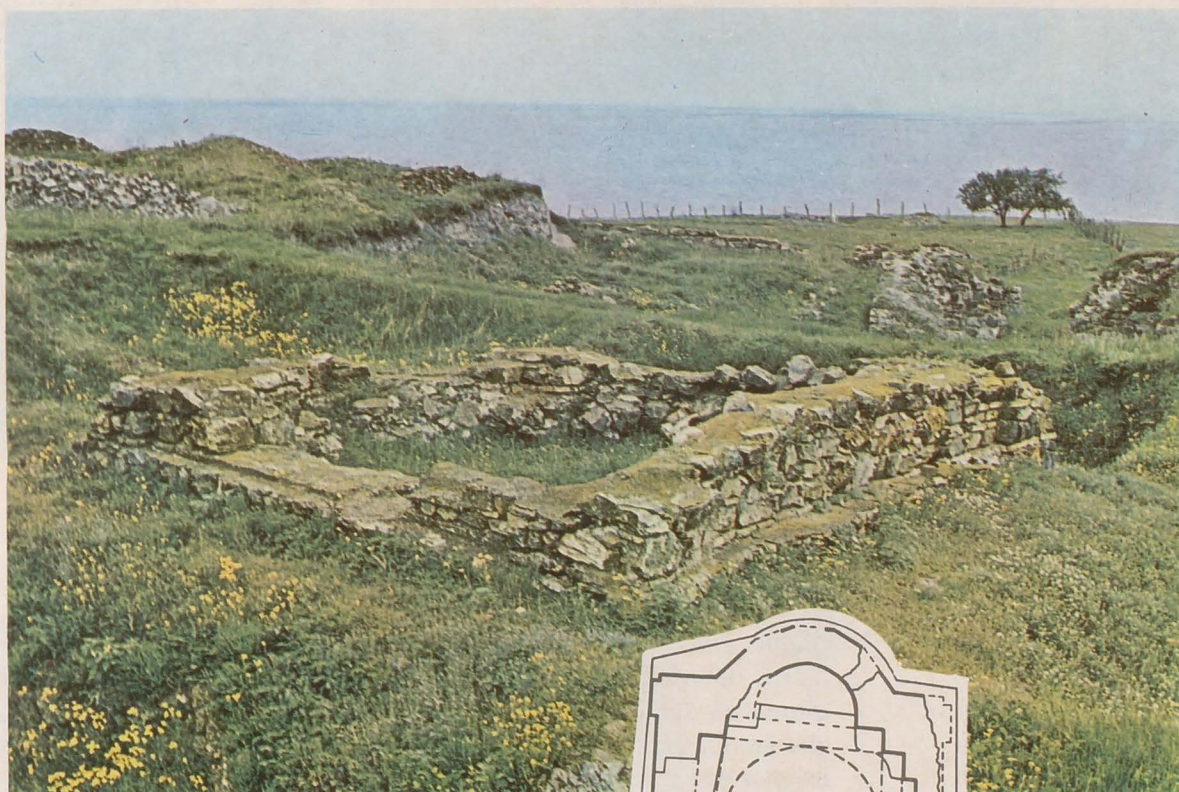

2

Dinogetia – Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea

Sec. XI–XII Pe platoul popinei „Bisericuța“, închis de zidurile cetății romano-bizantine *Dinogetia*, către mijlocul așezării feudale timpurii (sec. X–XII), peste ruinele nivelate ale unor construcții din sec. IV–VI, se înalță o mică biserică de zid, ale cărei ruine au fost aduse la lumină cu prilejul săpăturilor arheologice din vara anului 1950. Bisericuța are planul aproape pătrat, cu laturile de circa 6 x 6 m, spre răsărit cu o absidă semicirculară în interior și cu cinci laturi la exterior. În mod neobișnuit, intrarea se afla pe latura de N, probabil datorită înclinării terenului de la N spre S, care pune și unele probleme deosebite de ordin tehnic în construirea edificiului. Avînd colțurile întărite în formă de pilaștri masivi, pentru a susține cupola ce se înalță în centru, între patru arce, interiorul are înfățișarea unei cruci cu brațele foarte scurte. Bisericuța a fost construită din piatră locală de carieră, de formă neregulată, refolosită din ruinele clădirilor romano-bizantine. Din loc în loc se văd în zid fragmente de cărămizi, țigle și în mod excepțional chiar fragmente de chiupuri (*dolia*) romane. Imediat deasupra soclului, pe toată grosimea zidului, s-a așezat un rînd de cărămizi romane. Pentru legătura zidului s-a folosit mortar de var cu nisip simplu. Zidurile au o grosime neobișnuită (0,80 m), iar pentru o mai bună legătură a lor, s-a folosit un mare număr de tiranți de lemn, ce străbăteau pereții la diferite niveluri. Acoperișul nu se știe precis cum arăta. El era din olane mai subțiri și mai lungi decît cele de astăzi, prevăzute către unul din capete, pe fața convexă, cu o monogramă mare alcătuită din literele K și P în relief.

În dreapta intrării, în colțul de NV al bisericuței, a fost amenajată în grosimea zidului o criptă, în care s-au găsit oase omenești îngrămădite fără nici o regulă. În interiorul bisericuței s-au descoperit trei morminte, iar împrejurul ei un cimitir întreg, contemporan cu bisericuța.

PLANȘA 33

Dinogetia – Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea

Sec. XI–XII *Bisericuța* era tencuită și pictată pe dinăuntru. Pe pereții de vest și de nord se mai păstrau în momentul descoperirii mici porțiuni de tencuială cu urme de pictură. Mai multe fragmente de tencuială, zugrăvite în roșu, albastru închis, gălbui și verde, găsite printre dărâmături, arată că interiorul monumentului era zugrăvit în „tempera“. Resturile de tencuială rămase din loc în loc pe fața interioară a peretelui de vest și pe fețele nișei din colțul de NV, în partea de jos a acestora, ne dau indicații și asupra nivelului pardoselii. Pe unele fragmente de tencuială culese în timpul săpăturilor, se repetă un ornament obișnuit, alcătuit din cruci înscrise în cercuri; pe altele, resturi de ornamente geometrice și florale. Deși pe nici un fragment nu se distinge vreo urmă de figură omenească sau de îmbrăcăminte, totuși nu se poate afirma că acestea lipseau cu totul, deoarece numărul și mai ales gradul de fărâmițare al bucăților de tencuială cu resturi de pictură descoperite în molozul din interiorul bisericuței, nu ne îngăduie să formulăm o astfel de concluzie. Oricum, ele reprezintă cele mai vechi vestigii de pictură din epoca feudalismului românesc. În legătură cu bisericuța de la Garvăn este de amintit descoperirea în 1953, la 10–12 m V de ruinele ei, la 0,30 m adâncime față de nivelul solului actual, a unui clopot fragmentar de bronz, cu diam. interior al gurii de 0,29 m, care a aparținut fără îndoială acesteia și este cel mai vechi clopot de biserică descoperit pînă acum pe teritoriul țării noastre.

PLANȘA 34

Niculițel, jud. Tulcea

Sec. XII–
XIII

Bisericuța schitului de pe dealul Cetățuia. La circa 3 km V de satul Niculițel, în mijlocul pădurii de pe dealul *Cetățuia*, au fost descoperite prin săpături arheologice, în verile anilor 1953 și 1954, temeliile unei bisericuțe de plan treflat, cea mai veche de acest tip cunoscută pînă acum pe teritoriul țării noastre. Afîndu-se prea la suprafața terenului, din cauza stratului subțire de pămînt de deasupra stîncii, ruinele bisericuței au fost distruse aproape în întregime în decursul timpului, ne mai păstrîndu-se decît unul pînă la cel mult trei-patru rînduri de cărămizi la bază (0,05–0,30 m înălțime) și nici acestea peste tot. Bisericuța era zidită aproape exclusiv din fragmente de cărămizi romane, luate din marele val de pămînt ce se înalță și acum în imediata apropiere, unde fuseseră refolosite pentru a-l consolida. Temelia bisericuței era așezată direct pe stîncă. În loc de mortar de legătură, a fost întrebuințat lut galben, luat din același val de pămînt. Bisericuța avea lungimea de 6 m, diametrul absidei altarului de 1,90 m, iar al celor laterale (de N și S), de cîte 1,70 m fiecare. Din intrarea existentă la mijlocul laturii de V nu s-a mai păstrat nimic. În interior s-au găsit resturi din pavimentul de cărămidă, în absidele de E și S. Grosimea mică a zidurilor (0,60–0,70 m) și legătura lor slabă cu lut galben fac puțin probabilă existența unei cupole centrale. O porțiune de pavaj de cărămidă (circa 1 x 0,80 m), descoperită în colțul de NE, în afara zidului azi dispărut de pe această latură a bisericuței, indică existența în acel loc a unei mici încăperi anexe. Locul izolat și greu accesibil în care se afla, precum și identificarea temeliilor cîtorva încăperi în apropierea bisericuței, duc la presupunerea existenței pe platoul de la Cetățuia, la adăpostul valului de pămînt, a unei așezări mînăstirești. Reexaminarea în ultimul timp a celor șapte monede rău conservate, atribuite greșit lui Manuel Comnenul (1143–1180), și datarea lor către sfîrșitul sec. XII – începutul celui de al XIII-lea (E. Oberländer-Tîmoveanu, de la Muzeul din Tulcea), duce la datarea mai probabilă a schitului de la Cetățuia-Niculițel în sec. XII–XIII, nu în sec. XI–XII, cum opinam mai înainte (v. și P. Diaconu, în SCIVA, 23, 1972, 2, p. 307–319).

PLANȘA 35

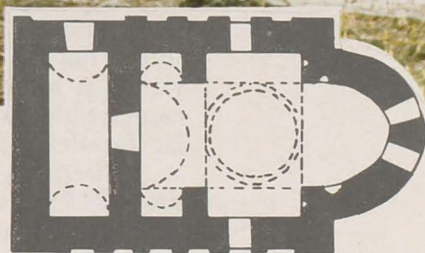
Niculițel, jud. Tulcea

Sec. XIII
(a doua
jumătate)

Biserica „Sfântul Atanasie“.

În mijlocul satului Niculițel se află o mică biserică cu hramul „Sfântul Atanasie“, care încă de la mijlocul secolului trecut atrăsese atenția pentru vechimea ei. Sondaje cu caracter arheologic și de arhitectură, efectuate în 1974 și 1975, au stabilit că faza cea mai veche a bisericii aparține celei de a doua jumătăți a secolului al XIII-lea. În prima sa fază de construcție și funcționare, biserica apărea la exterior ca un edificiu dreptunghiular (circa 8 x 5,50 m), prevăzută la E cu o absidă semicirculară și suprapus de o cupolă scundă, hexagonală. Ea este construită din piatră de carieră și cărămizi romane, refolosite, legate cu mortar. Exteriorul a fost tencuit încă de la început, fațadele fiind decorate cu firide pe toată înălțimea.

Biserica este împărțită în altar, naos și pronaos. Altarul ocupă absida, fiind acoperit de o semicalotă sferică. Inițial el era luminat de două ferestre situate spre E, simetric față de axul E-V al absidei. Naosul, încununat de cupola circulară pe dinăuntru, are planul în formă de cruce înscrisă, fără puncte libere de sprijin. Cîte un arc lateral spre N și S și cîte o boltă semicilindrică spre E și V, susțin cupola. Spre deosebire de bisericuța de la Dinogetia, care are un aspect cubic, naosul bisericuței de la Niculițel are brațul de vest al crucii mai dezvoltat, prin adăugarea celor două firide laterale (de N și S), care măresc spațiul interior, făcînd dovada unui tip cruciform mai evoluat. Naosul era luminat de cîte o fereastră în zidurile laterale și prin trei ferestre mai mici existente în tamburul cupolei, pe laturile de E, SE și SV. Pronaosul, despărțit de naos printr-un zid avînd la mijloc o deschidere, se prezenta ca o încăpere dreptunghiulară, îngustă (largă de 1,80 m), dispusă transversal la intrarea în biserică și acoperită de o boltă semicilindrică. La mijlocul laturii înguste de N se afla ușa de acces. Pavimentul original era din cărămizi romane. Fragmente de tencuială cu urme de pictură, găsite pe pavimentul de cărămidă, arată că biserica din sec. XIII era zugrăvită pe dinăuntru. Bisericuța îndeplinea probabil funcția de capelă a curții unui feudal local. (Vezi mai sus, p. 20 și nota 34).

PLANȘA 36

Curtea de Argeș

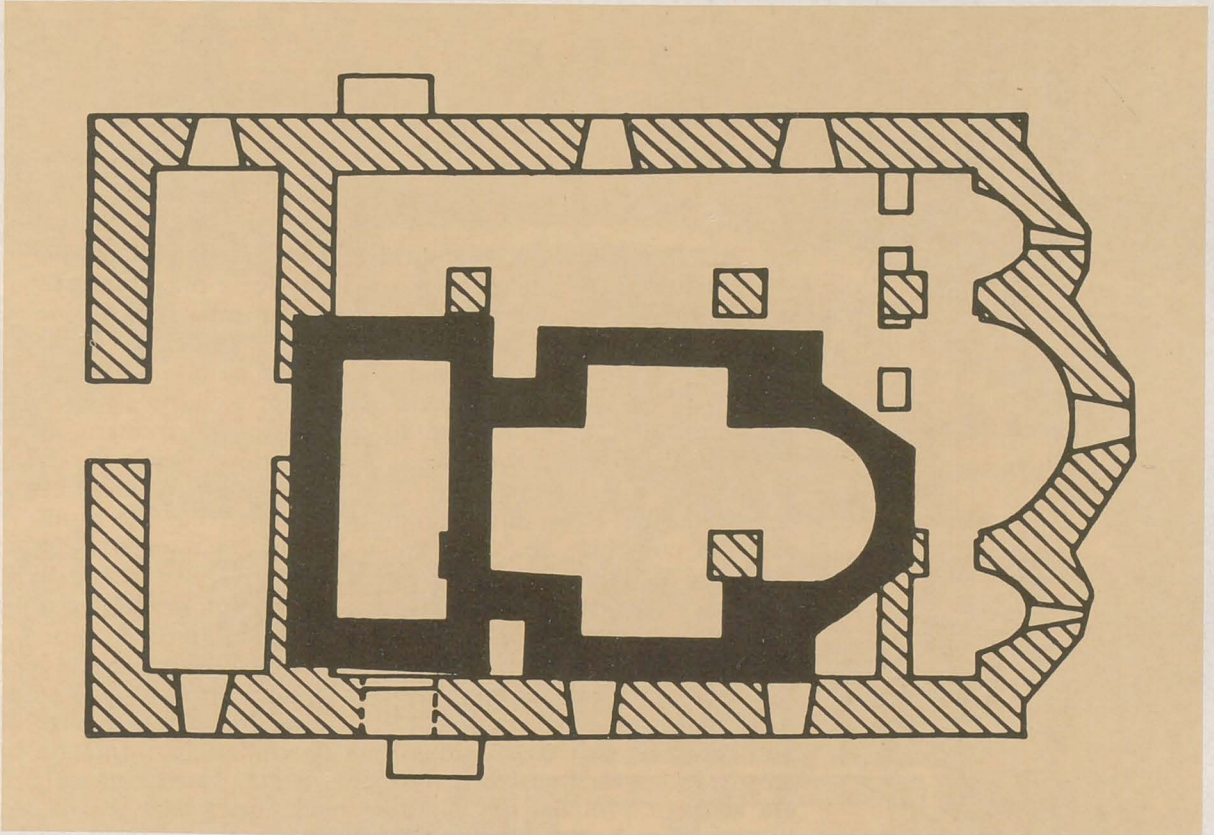
Sec. XIII
(înainte de
1241)

Prima biserică domnească.

Săpăturile arheologice efectuate în anul 1969 în interiorul bisericii Domnești („Sf. Nicolae“) au identificat sub pavimentul acesteia temelile unei biserici mai vechi, care ocupă aproximativ 2/3 din suprafața naosului, întinzându-se de sub tîmpla de zid a altarului pînă sub zidul dintre naos și pronaos, stîlpii de N și latura de S a bisericii din secolul al XIV-lea. Vechile fundații se păstrează numai pe anumite porțiuni. Din fericire, porțiunile de temelii păstrate îngăduie reconstituirea grafică a planului primei biserici a curții Domnești de la Argeș. Temeliile vechii biserici se întindeau pe o suprafață de 14 x 8 m, grosimea lor variind între 0,90–1,20 m. Zidurile au fost construite din piatră de carieră, bolovani de rîu și cărămidă, legate cu mortar de var, nisip, prundiș și cărămidă sfărîmată. Pentru o mai trainică legătură a zidurilor, în interiorul lor, la bază, și probabil și mai sus, au fost folosiți tiranți de lemn.

Biserica se compunea din altar, naos și pronaos. Altarul ocupa partea de E în formă de absidă semicirculară în interior și cu trei laturi la exterior. Naosul avea planul în formă de cruce cu brațele aproximativ egale. Deasupra lui se înălța probabil o cupolă susținută de bolțile brațelor crucii și de zidurile îngroșate din colțurile de NE și SE ale edificiului. Pronaosul apare ca o încăpere dreptunghiulară îngustă, așezată transversal pe latura de V și acoperită de o boltă semicilindrică. La exterior, legătura între naos și pronaos nu se efectua printr-un zid drept, ci printr-un decroș care făcea vizibil și în afară planul cruciform, dînd monumentului un caracter de originalitate. Interiorul purta picturi splendide, iar fațadele erau împodobite cu piese ceramice smălțuite.

Biserica a fost construită înainte de marea invazie tătară din 1241 și refăcută către sfîrșitul secolului al XIII-lea. Ea se afla în interiorul unei incinte. Clădirea a dăinuit pînă în timpul lui Vlaicu Vodă, cînd a fost dărîmată, pe locul ei înălțîndu-se actuala Biserică domnească. (Vezi mai sus, p. 20 și nota 35).

PLANȘA 37

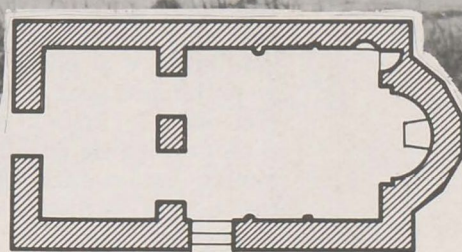
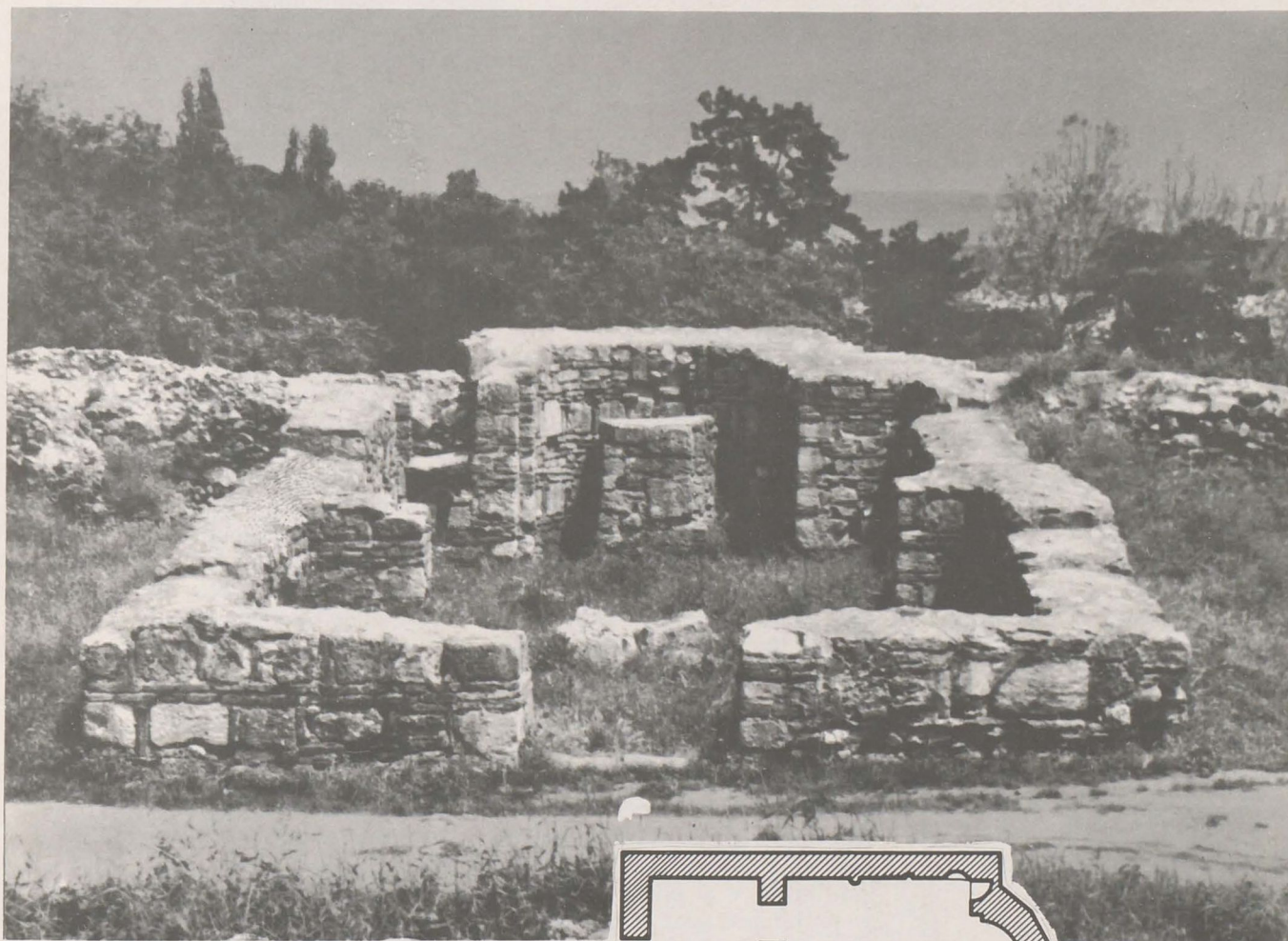
Drobeta-Turnu Severin

Sfârșitul
secolului
al XIII-lea

Biserica din Grădina publică.

Biserica existentă în cuprinsul fostei cetăți medievale a Severinului, azi o parte a grădinii publice a orașului, este cunoscută prin ruinele aduse la lumină în urma săpăturilor arheologice din 1938–1939. Zidurile ei, păstrate pe o anumită înălțime, sînt din piatră alternînd cu cîte două-trei rînduri de cărămidă și alcătuiesc un dreptunghi de 12,50 x 7,50 m, terminat la răsărit cu o absidă semicirculară în interior și cu cinci laturi la exterior. Interiorul era împărțit în altar, naos și pronaos. Altarul ocupa absida și o porțiune din partea de E a edificiului dreptunghiular, cu cele două nișe din colțul de NE al acestuia. Naosul era acoperit de o boltă semicilindrică, despre care dau mărturie resturile celor trei suporturi de zid alăturate unul peretelui de N, iar două celui de sud și care susțineau arcele dublouri. În mod neobișnuit, o intrare pe latura de S făcea legătura directă a naosului cu exteriorul. Naosul comunica spre V cu pronaosul printr-o singură deschidere, la mijlocul unui perete plin, înlocuit mai tîrziu prin două deschideri în formă de arcade. Pronaosul (nartexul), aproximativ jumătate cît naosul, era acoperit probabil de o boltă semicilindrică transversală. El comunica înspre afară cu o deschidere aflată la mijlocul laturii occidentale, în axul bisericii. Sfînta masă în formă de bloc de zidărie alăturat absidei, este o adăugire mai tîrzie, datînd probabil din secolul al XV-lea, cînd se presupune că biserica a servit cultului catolic.

Temeliile unei biserici foarte asemănătoare, din primele decenii ale sec. XIV, s-au descoperit în curtea liceului „Traian” din Drobeta-Turnu Severin. Spre deosebire de biserica din Grădina publică, aceasta are absida cu șapte laturi la exterior (Vezi mai sus, nota 36).

0 1 2 3 4 5M

Curtea de Argeș

Sec. XIII—
XIV

Biserica Sînnicoară.

Pe un tăpșan situat la mică distanță spre E de fosta curte domnească de la Argeș, se înălța biserica Sînnicoară, azi în ruină. Biserica aparține aceluiași tip dreptunghiular ca și bisericuțele de la Drobeta-Turnu Severin, dar este puțin mai mare decît acestea: 15,50 x 8,50 m. Ea a fost construită din piatră alternînd cu cîte două pînă la cinci rînduri de cărămidă. Partea de răsărit, puțin mai îngustă decît restul edificiului, se termină cu o absidă cu trei laturi la exterior și în formă de arc de cerc în interior. Altarul era flancat de cîte o nișă pătrată în pereții laterali ai navei și cîte o firidă semicirculară în perețele de est, care îndeplineau funcția de prothesis și diaconicon. Naosul era acoperit de o boltă semicilindrică în sens longitudinal, iar pronaosul de o boltă asemănătoare transversală, cele două încăperi fiind despărțite de un zid în mijlocul căruia se afla o deschidere. O altă deschidere, care comunica înspre afară, se afla la mijlocul zidului de V al pronaosului, în axul bisericii. Zidurile laterale se prelungesc spre V ca niște contraforturi, probabil pentru a consolida încăperea pronaosului, deasupra căruia se înălța o clopotniță de cărămidă. Tot din cărămidă, cu un decor de ocnite, este zidăria absidei, în partea ei superioară. Pe bază de criterii stilistico-arhitectonice se admite că biserica Sînnicoară a fost zidită pentru cultul ortodox la sfîrșitul secolului al XIII-lea sau începutul ori în prima jumătate a celui de al XIV-lea, de meșteri români sau străini dependenți de șantierele de la S de Dunăre. (Vezi și mai sus, p. 21, cu notele nr. 37–39).

PLANȘA 39

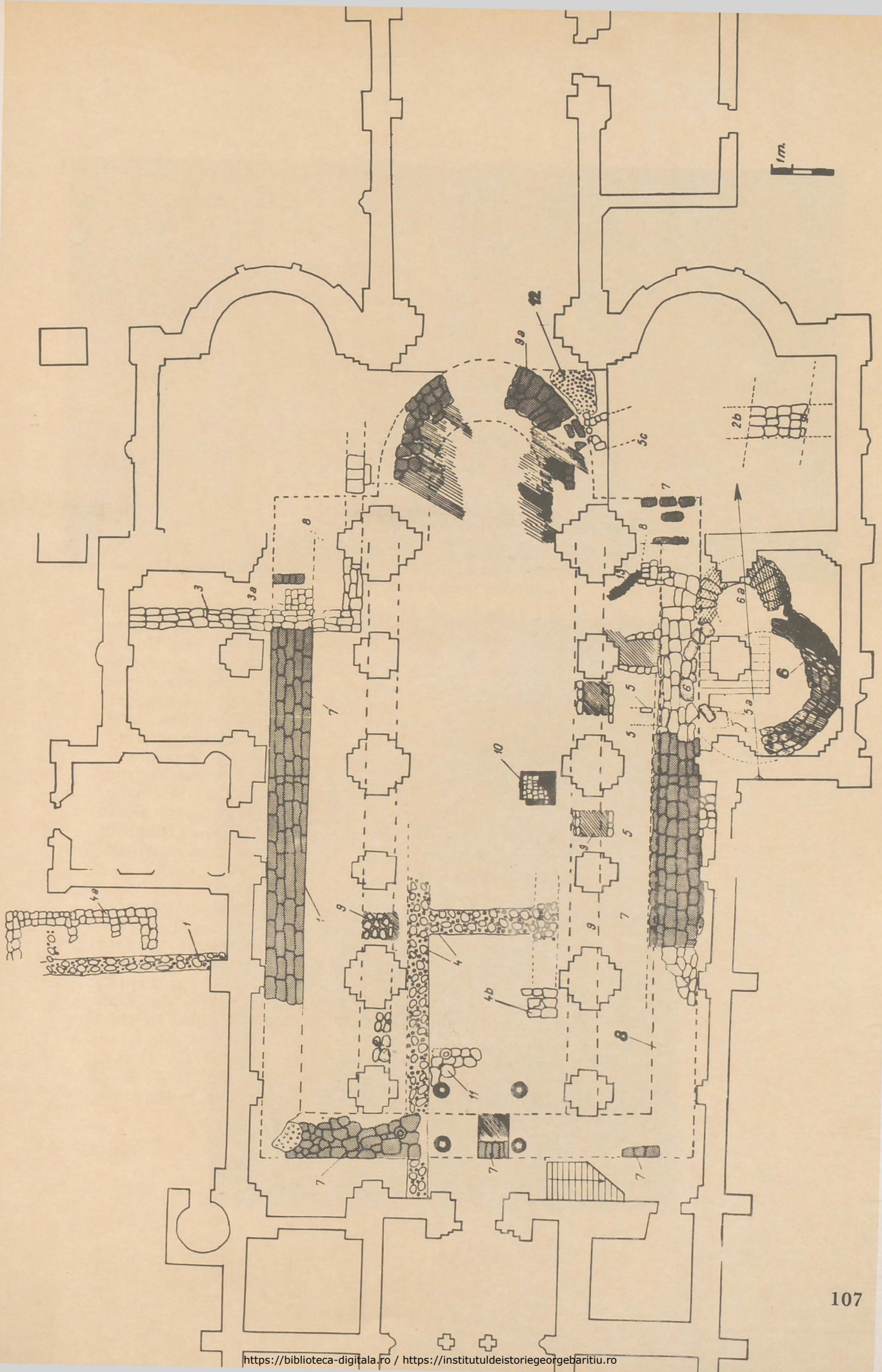
Alba Iulia

Sec. X (a doua jumătate) „*Biserica rotundă*“ (6), construcție circulară romană, restaurată și refolosită ca biserică creștină în a doua jumătate a secolului al X-lea, când i s-a adăugat spre E absida semicirculară. Socotită mai înainte baptister al primei catedrale romano-catolice.

Circa 1100 *Bazilica Alba Iulia I B* (8) – prima catedrală romano-catolică, avînd planul unei bazilici cu trei nave și cu absidă semicirculară spre răsărit, înălțată către sfîrșitul secolului al XI-lea sau mai probabil în jurul anului 1100 și distrusă de marea invazie tătară din 1241.

Sec. XIII–XIV *Catedrala romano-catolică* actuală (zidurile nehașurate), înălțată în secolele XIII–XIV peste ruinele nivelate ale celor două biserici mai vechi.

Nr. 12: Pavaj în afara absidei bazilicii „Alba Iulia I B“. (R. Heitel, RRHA, XII, 1975, Taf. I). (Vezi și mai sus, p. 21–22, cu notele nr. 41–43).

PLANȘA 40

Alba Iulia

Circa 1100 *Sculpturi romanice de la catedrala I B.*

1. *Timpan* de calcar care decora probabil portalul principal al primei catedrale catolice (I B). În câmpul semi-circular ușor adâncit este reprezentat în relief plat Hristos tronând între doi îngeri, scenă cunoscută sub numele de *Maiestas Domini*. Hristos binecuvîntează cu dreapta și ține în stînga Evanghelia. În jurul capului poartă nimb cruciger; corpul este înfășurat într-un veșmînt lung, cu mînici largi. Împreună cu toată figura, ambele mîini descriu o cruce. Cei doi îngeri, cu capul nimb și aripile ușor desfăcute, se îndreaptă spre Hristos. Figurile sînt reprezentate ieratic, frontal, fără proporții, iar draperia este tratată schematic, liniar și decorativ. Pe marginea de jos a reliefului este sculptat un ornament în formă de împletitură în trei fire. Timpanul este încastrat în interiorul catedralei romano-catolice actuale, deasupra portalului de sud.

Secolul XII 2. *Consolă* de calcar, a cărei față este decorată în relief cu scena reprezentînd pe *Avraam ținînd în poală sufletele celor drepți*. Figura mare a lui Avraam reprezentat din față și cu nimb în jurul capului, este tocită aproape în întregime. Figurile mici reprezentînd pe „cei aleși” sau „cei drepți”, mai păstrează unele amănunte, deși și acestea sînt mult tocite, din cauza pietrei care în decursul timpului s-a așchiat și corodat puternic. MIRS R.

V. Vătășianu, *Istoria artei feudale*, p. 43, fig. 31 și p. 150–152, fig. 129. Gh. Arion, în SCIA, 14, 1967, 2, p. 155–159; R. Theodorescu, *Un mileniu de artă*, p. 108 și fig. 112–113.

1

2

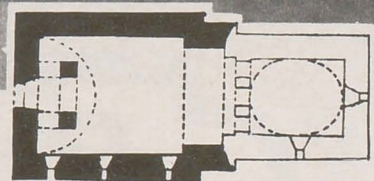
PLANȘA 41

Streisîngeorgiu, Călan, jud. Hunedoara

Sec. XII

Biserica cu hramul „Sf. Gheorghe“, situată la marginea terasei înalte de pe malul drept al Streiului, la confluența cu Valea Luncanilor. De dimensiuni foarte mici, biserica inițială se compunea din naos (navă) și altar. Pronaosul a fost adăugat în secolul XIX. Naosul este aproape pătrat (4,60 x 4,20 m). Pe laturile sale lungi, la 0,70 m de altar, se înalță doi pilaștri, care susțin un arc dublou. De la acest arc spre V, naosul este acoperit de o boltă semicilindrică. Spre E de aceasta se află o boltă semicilindrică mai joasă. În partea de V a naosului, în interior, se înalță un mic turn-clopotniță, susținut de doi stâlpi zidiți, legați printr-un arc, și de peretele de V al naosului. Inițial acești stâlpi susțineau o tribună de lemn destinată ctitorilor. Pe peretele de E al turnului, o inscripție din 1408–1409 arată data refacerii lui și a întregii biserici. Altarul este o încăpere aproape pătrată (3,20 x 2,80 m), neașteptat de mare în comparație cu naosul.

Cercetările arheologice din 1975 și 1976 au dus la noi descoperiri și precizări în legătură cu vârsta monumentului, tehnica de construcție și evoluția lui. Zidurile bisericii, groase de 0,80–0,90 m, au temelia adâncă de 0,60 m, din bolovani de rîu amestecați cu mortar. Deasupra temeliei zidurile sînt din blocuri refoșite de la monumente romane, iar în partea superioară din cărămidă. Chenarele ferestrelor sînt de asemenea din blocuri de piatră romane. Cei doi contraforți de pe laturile de N și S sînt adăugați mai tîrziu. O inscripție în limba slavă veche, din anii 1313–1314, descoperită pe al doilea strat de tencuială de sub fereastra altarului, informează despre „construirea“ (= refacerea) bisericii de către cneazul român Balea. Dintre cele 114 morminte găsite în biserică și în afara acesteia, circa 20 sînt anterioare secolului XIV. Biserica de zid a fost construită cel mai tîrziu în deceniul al IV-lea al secolului al XII-lea. Înaintea ei a existat o biserică de lemn care avea același plan și aceleași dimensiuni ca și biserica de zid care i-a luat locul. (Vezi și mai sus, p. 23, cu notele nr. 47–48).

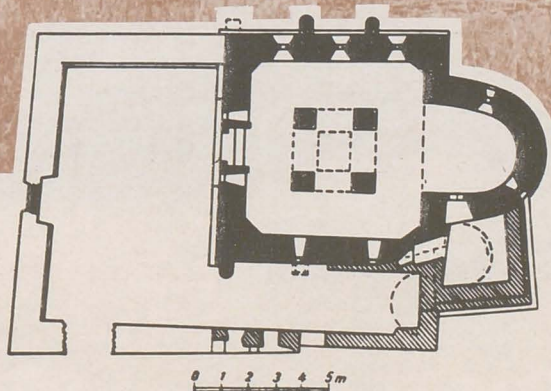
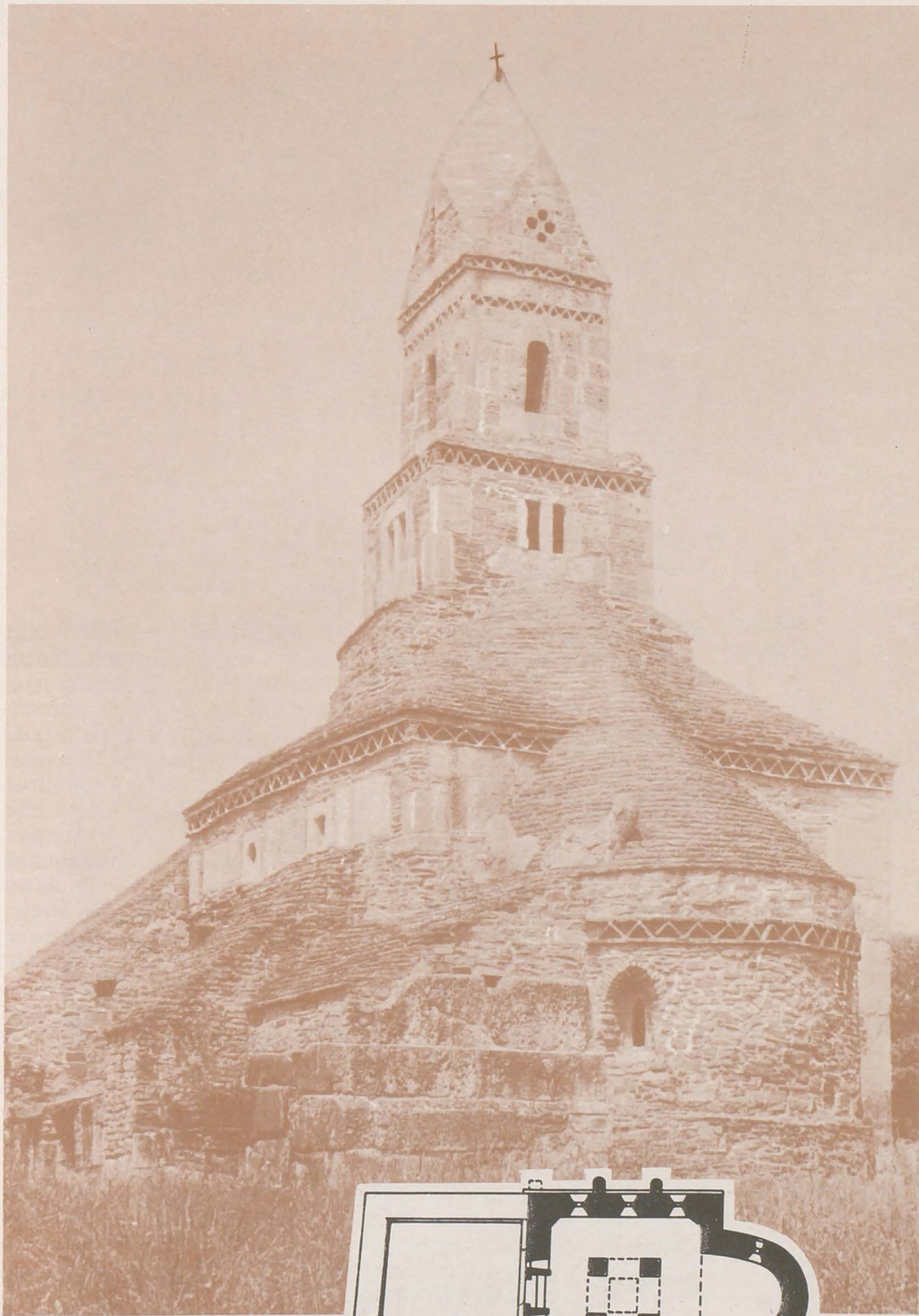
PLANȘA 42

Densuș, jud. Hunedoara

Sec. XIII
(ultimul
sfert)

Biserica alcătuită în prima ei fază dintr-o încăpere aproape pătrată (6 x 6 m), în mijlocul căreia se înalță patru stâlpi masivi ce susțin un turn-clopotniță înalt, și dintr-o absidă semicirculară alungită, folosită ca altar (presbyterium). Constructorul, un meșter local plin de îndrăzneală, a imitat un tip de construcție pe care probabil nu l-a văzut niciodată. El a creat un conglomerat arhitectonic original, din cele mai variate materiale: piese antice de toate felurile, unele cu inscripții latine, fragmente de arhitrave, de coloane, capiteli, tuburi de canalizare, cărămizi, aduse din ruinele de la Ulpia Traiana, situată la câțiva km, toate amestecate cu piatră brută de carieră de format mic. Pe laturile de S și N au fost așezate câte trei coloane romane, ca la un templu pseudoperipter. În interiorul îngust și înalt atrag atenția lespezile mari ale pavimentului și altarele romane refolosite în corpul stîlpilor, legați numai între ei prin arce supraînălțate. Turla ce se înalță deasupra naosului slab luminat, are în zidul ei, la primul etaj, o mică ascunzătoare, la care se ajunge de pe acoperișul din plăci de piatră. Cu toată variația de materiale, biserica a cărei înfățișare exterioară apare ca un cub suprapus de o turlă cu bază tot cubică, este o construcție unitară, această unitate fiind subliniată de o serie de cinci brîie de cărămizi în zigzag, amintind un străvechi ornament al sculpturii în lemn. Cele cinci brîie apar la diferite niveluri: unul la absidă, altul sub streșina bisericii, iar celelalte trei mai sus, la primul, al doilea etaj și sub acoperișul turlei.

Probabil la scurt timp după zidire (sec. XIII) a fost adăugată încăperea de pe latura de S a altarului, folosită ca diaconicon, iar după aceea, în secolele XIV și XV, celelalte anexe. (Vezi și mai sus, p. 23 și nota nr. 49).

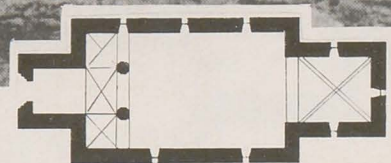

PLANȘA 43

Sîntămărie-Orlea, jud. Hunedoara

Secolul XIII
(sfîrșit)

Biserica reformată, fostă ortodoxă, construită din piatră brută, iar la colțuri din piatră de talie, atrage atenția prin construcția sa îngrijită și îndeosebi prin eleganța porturilor și ferestrelor cu coloane sau chenare de piatră sculptată. Biserica este alcătuită din turnul-clopotniță de pe fațada de vest, naos (navă) și altar. Turnul-clopotniță, de plan pătrat și cu cinci etaje (niveluri), are la intrare un impunător portal romanic evazat. În flancurile portalului se înalță cîte două colonete cu baze atice, deasupra aflîndu-se un timpan încadrat de o arhivoltă profilată. Arhivolta și fața exterioară a usciurilor poartă un decor din butoni în formă de steluțe. Fereastra gotică de la primul etaj al turnului este mai tîrzie, pe cînd ferestrele bifore și trifore de la etajele superioare aparțin primei faze a construcției. Sub cornișă, banda de cărămizi în zigzag amintește decorul asemănător de la Densuș și Strei. Acoperișul, restaurat, va fi fost la început ca și la Strei: patru frontoane triunghiulare suprapuse de o piramidă de piatră. Nava, acoperită cu tavan, are în partea de V o tribună de zid, rezervată familiei ctitorului, iar pe latura de S un portal romanic simplu. Altarul, dreptunghiular, este acoperit de o boltă în cruce pe ogive, cu nervuri masive, ce se rezimă pe console sculptate cu decor vegetal. Ferestrele sînt simple, semicirculare, iar pavimentul din lespezi de piatră. Ținîndu-se seama de îmbinarea elementelor arhitectonice romanice cu cele gotice timpurii, biserica a fost datată în ultimul sfert al secolului al XIII-lea. (Vezi și mai sus, p. 23, cu nota nr. 50). Gr. Ionescu, *op. cit.*, fig. 53.

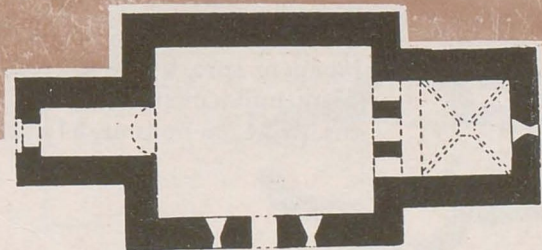
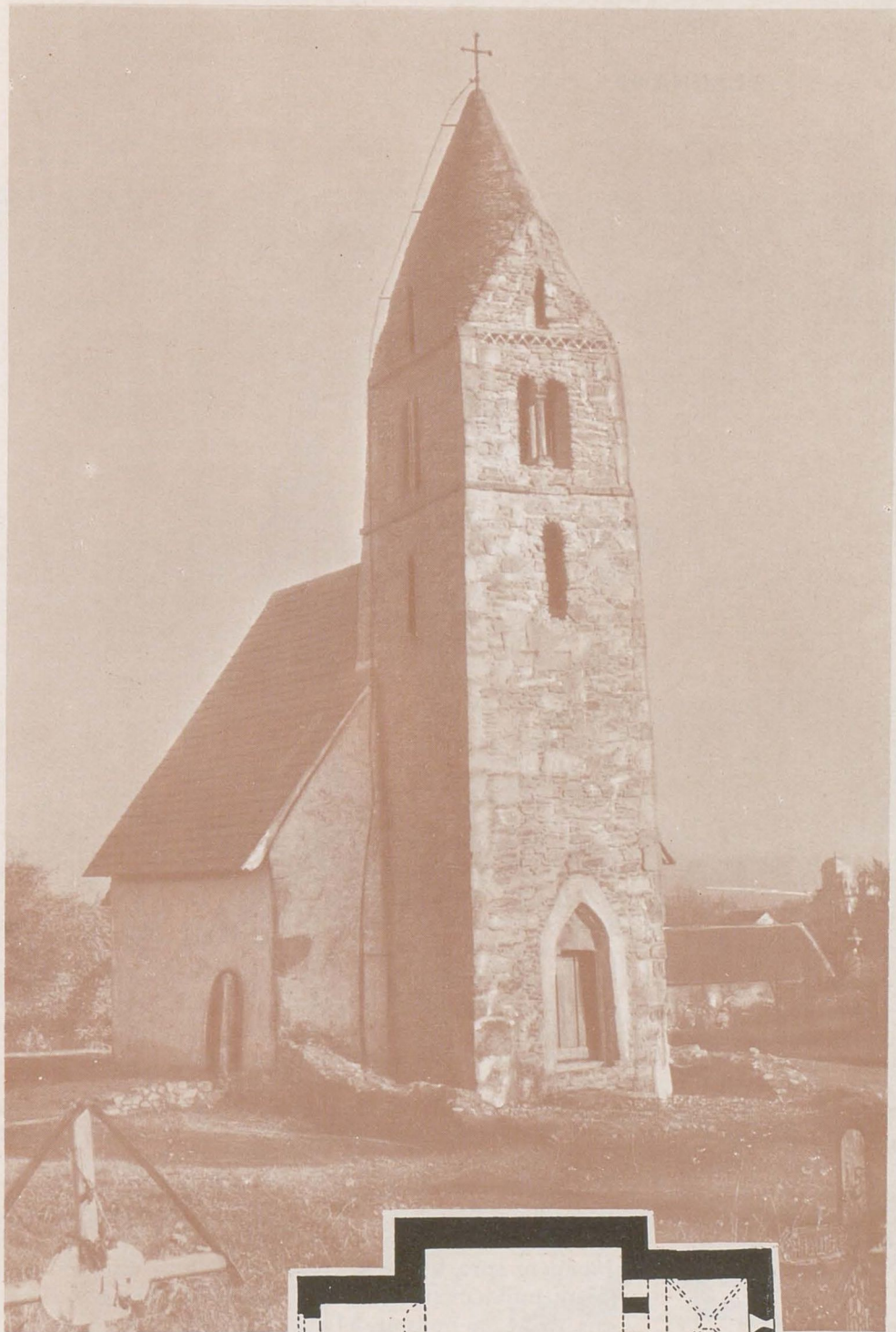
PLANȘA 44

Strei, orașul Călan, jud. Hunedoara

Sec. XIII
(sfârșit)

Biserica ortodoxă din cimitirul satului Strei este de mici dimensiuni și se compune dintr-un turn-clopotniță pe fațada de vest, un naos dreptunghiular, acoperit inițial de o boltă semicilindrică și un altar aproape pătrat, cu boltă în cruce pe ogive masive de piatră. Turnul-clopotniță este construit din piatră brută, iar la colțuri din piatră cioplită, parte refolosită de la monumente romane, unele cu inscripții. Între etajele 2 și 3 se află un ciubuc de piatră cu profil dreptunghiular, iar între etajele 3 și 4 o friză de cărămidă în zigzag. La etajul unu ferestrele au forma de metereze, la 2 și 4 sînt mai largi și mai înalte, iar la 3 geminate, cu colonete simple. Clopotnița din Strei păstrează în întregime vechiul acoperiș de piatră conic, prevăzut pe fiecare din cele patru laturi cu cîte un fronton triunghiular ușor arcuit. Încăperea inferioară a turnului-clopotniță este acoperită cu o boltă semicilindrică în sensul lungimii și pavată cu cărămizi romane.

Pe baza coexistenței formelor specifice arhitecturii romanice, cu elemente gotice timpurii, biserica din Strei a fost datată către sfîrșitul secolului al XIII-lea. Ea poate fi socotită o replică mai modestă a impunătoarei ctitorii de la Sîntămărie-Orlea. (Vezi și mai sus, p. 24).

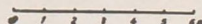
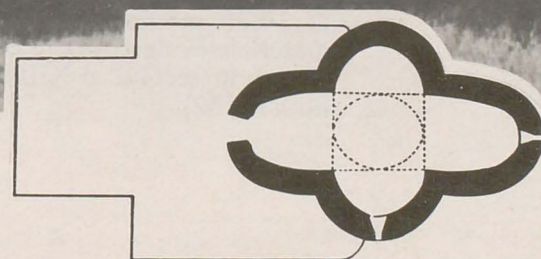

PLANȘA 45

Gurasada, jud. Hunedoara

Sec. XIII

Biserica al cărei nucleu se compune din patru abside, câte una alungită la E și V și câte una semicirculară la N și S, toate la un loc formînd un patruleb, căruia-i lipsesc colțurile pătratului central. Prin această dispoziție biserica de la Gurasada se deosebește de bisericile bizantine cu plan triconc și se apropie de planul simplu treflat, întîlnit în Dobrogea, la Niculițel. Ea este considerată un rezultat al contaminării tipului treflat de la S de Carpați cu planul capelelor cimiteriale patrulebe din Transilvania. Zidurile patrulebului de la Gurasada sînt din piatră de riu amestecată cu piatră de carieră, legate cu mortar cu multă cărămidă sfărîmată. Absidele sînt acoperite de semicalote, între ele intercalîndu-se bolți semicilindrice, iar în centru o turlă pătrată în secțiune, încununată de o calotă sferică. Absida de V este străbătută de o ușă strîmtă și joasă, iar cele de E și S de câte o mică fereastră dreptunghiulară. Astăzi nucleul patruleb original formează naosul și altarul bisericii, căreia ulterior i s-a adăugat o mare încăpere spre V. Partea cea mai veche a bisericii este datată către mijlocul sau sfîrșitul secolului al XIII-lea. (Vezi și mai sus, p. 24, cu nota nr. 51).

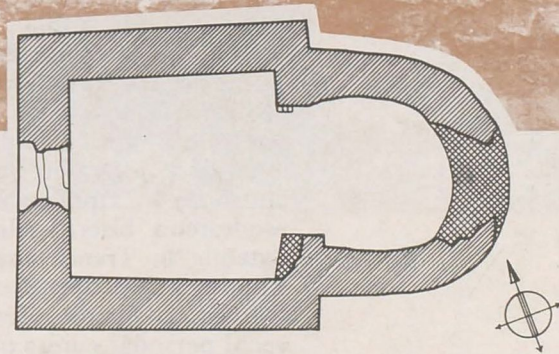
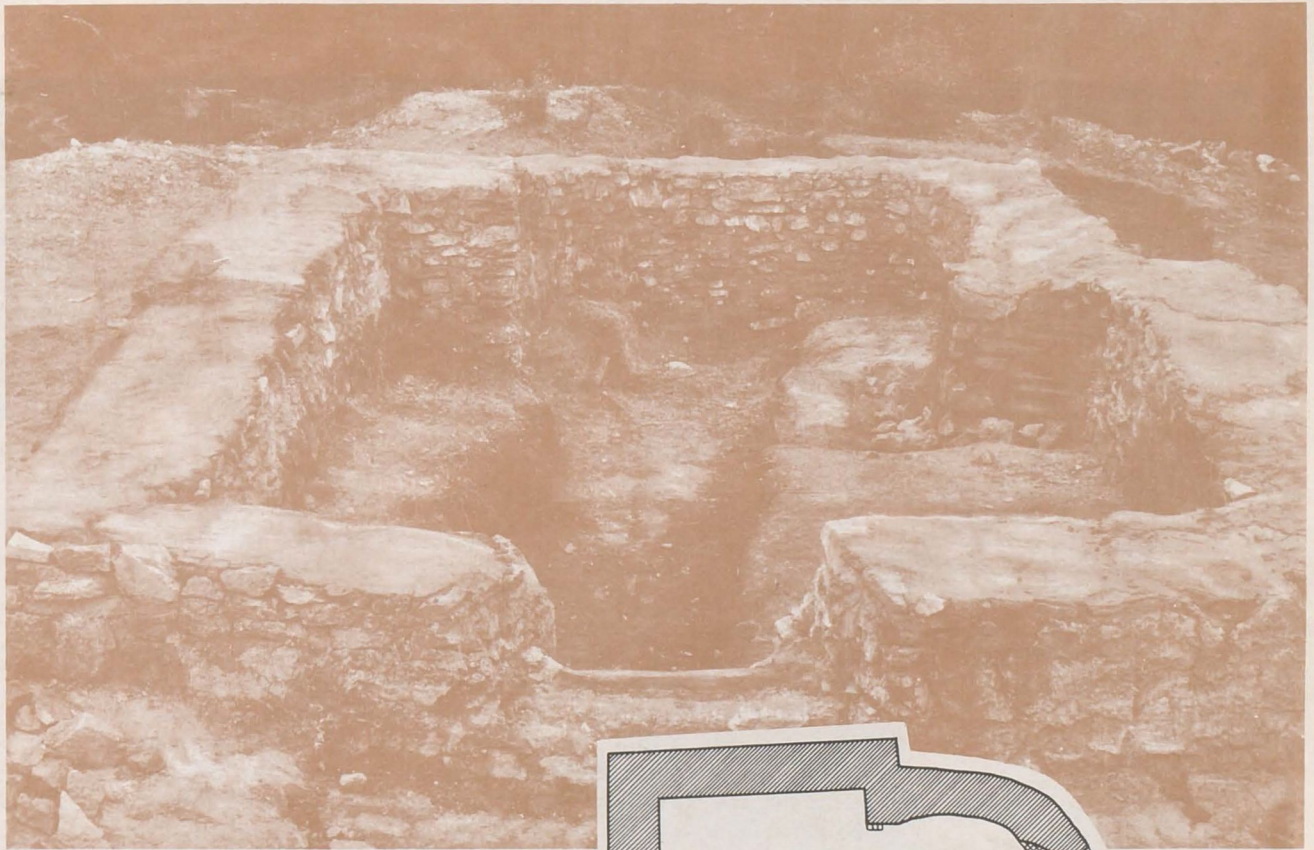

PLANȘA 46

Voivozi, com. Popești, jud. Bihor

Sec. XIII

La circa 3 km SE de satul Voivozi, pe valea Bistrei, deasupra unui pinden de deal împădurit, care domină poiana înconjurată de munții Plopiș, în punctul numit de localnici „Biseriçuța“, au fost aduse la lumină, în urma săpăturilor arheologice din 1972 și 1973, temeliiile și parte din zidurile rău păstrate ale unei mici biserici. Aceasta se compunea dintr-o singură navă, aproape pătrată (6 x 6,50 m) și o absidă semicirculară alungită înspre E, împreună ajungând la 10,50 m lungime. Pe baza planului sigur romanic și a materialelor descoperite cu prilejul săpăturilor, biserica a fost datată în secolul al XIII-lea. Foto și plan Radu Popa. (Vezi nota nr. 52).

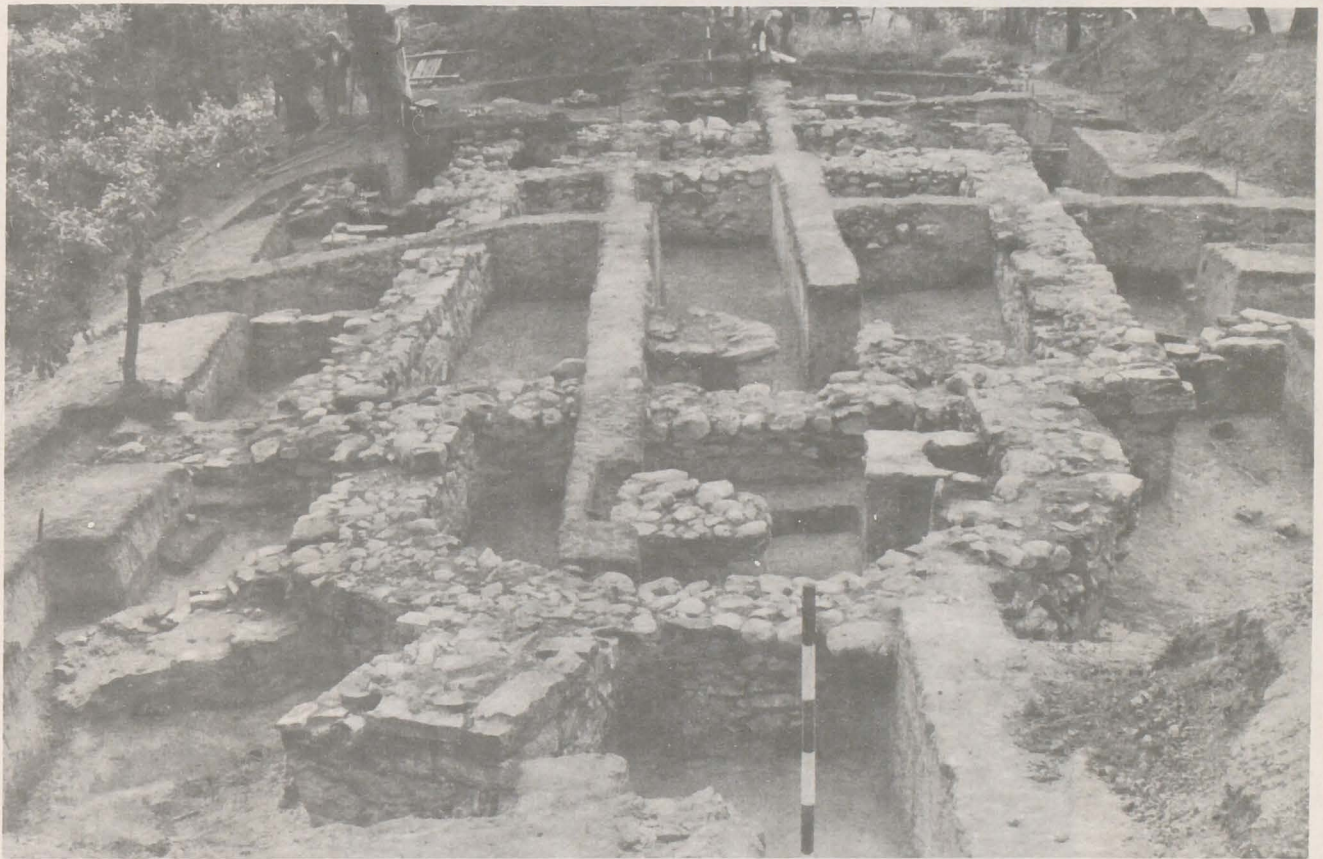

PLANȘA 47

Giulești, jud. Baia Mare

Sec. XIII- XIV

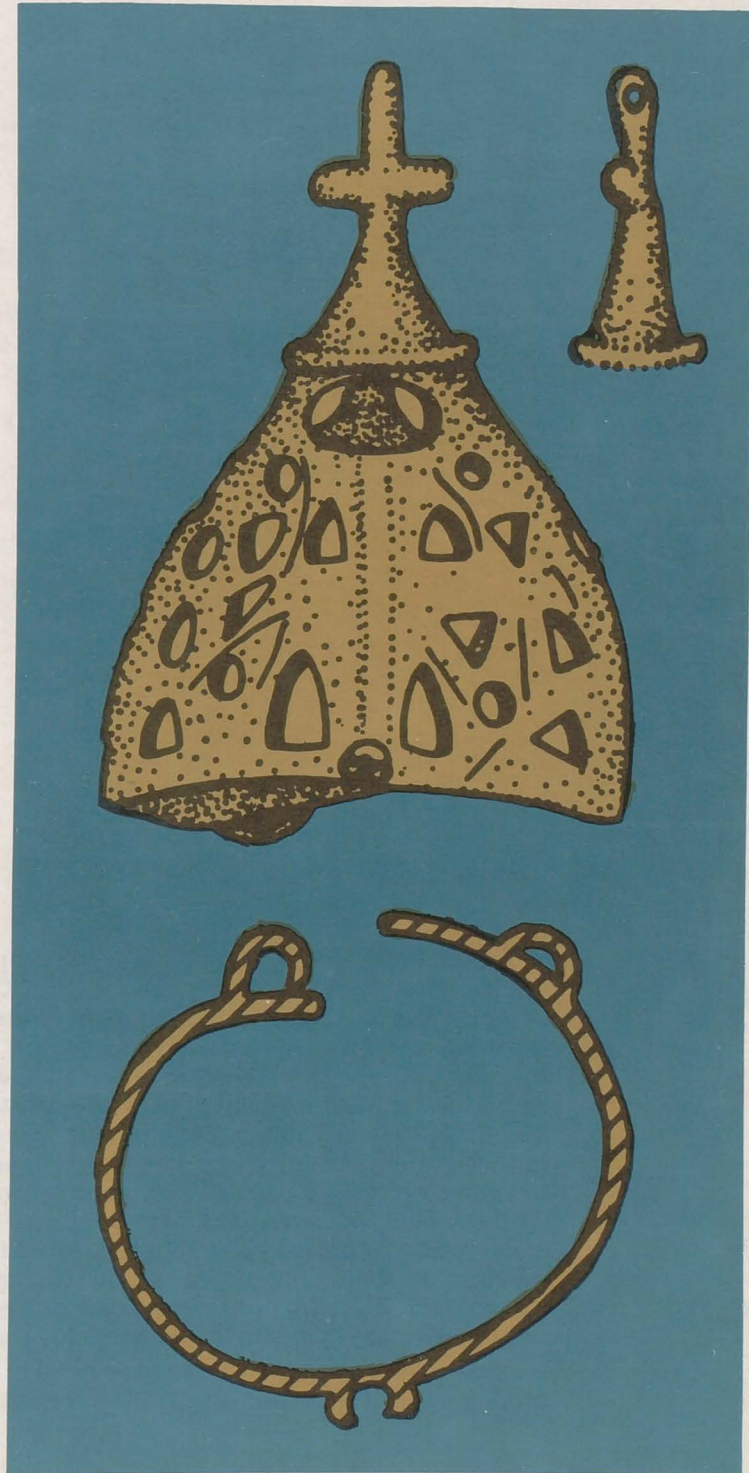
Biserică ale cărei temelii au fost dezvelite prin săpături arheologice, în 1967–1968, pe botul de terasă pe care se înalță biserica actuală a satului, imediat la VSV de aceasta. În faza inițială biserica se compunea dintr-o navă simplă, dreptunghiulară, cu dimensiunile interioare de 8,80 x 5,50 m, terminată la E cu o absidă semicirculară, de 3,60 x 3,75 m. Dimensiunile exterioare ale întregului monument erau de 15 x 7,20 m. Adânci de 0,60–0,70 m și avînd o grosime de 0,85 m, temeliiile bisericii sînt aproape exclusiv din piatră de rîu legată cu mortar de var și nisip. Acoperișul navei era probabil de lemn, iar al absidei boltit, terminat spre E cu o semicalotă sferică. Zidurile au fost de la început tencuite în exterior și zugrăvite în interior. Intrarea se afla la mijlocul laturii de V. Tipologic, monumentul face parte din categoria modestelor biserici-sală din etapa de sfîrșit a romanicului, databile în Transilvania către sfîrșitul secolului al XIII-lea. Biserica a fost datată cu probabilitate în secolele XIII–XIV. Ctitorii, o familie locală de cneji români, al cărei cel mai vechi personaj cunoscut este un oarecare Dragoș din Giulești, atestat documentar în anul 1317, au jucat un rol de frunte în istoria Maramureșului. Contraforturile dispuse asimetric în exterior, au fost adosate mai tîrziu. (Vezi nota nr. 53).

PLANȘA 48

Coșna-Floreni, jud. Suceava

Sec. X–XI *Capac de cădelniță* de bronz. Piesă de import, de tip mai vechi, sirian, dar găsită la un loc cu unelte și obiecte ce nu pot fi datate mai devreme de sec. X–XI. MIA – Suceava. Dan Gh. Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 124 și fig. 8/15; Idem, MMS, 50, 1974, 7–8, p. 571 și fig. 6/5; Idem, *Teritoriul est-carpatic*, p. 110 și fig. 40/1.

PLANȘA 49

Enisala, jud. Tulcea

Sec. XIII-
XIV

Cădelniță din foaie de bronz, descoperită cu prilejul săpăturilor arheologice din anul 1939, în fortăreața situată la E de sat, pe promontoriul înalt de pe malul lacului Razelm. Obiectul se află în stare bună de păstrare. Dimensiuni: 7,5 cm înălțime; 8 cm diam. gurii. Cădelnița este alcătuită din două bucăți distincte: 1) corpul propriu-zis sau bazinul și 2) piciorul de susținere. Bazinul are forma unei cupe, cu fundul rotunjit și gura mai largă, prevăzută la exterior cu trei mici urechiușe circulare, de care se prindeau tot atâtea lăntișoare ce nu s-au mai păstrat. Pe o față, în punctul unde începe curbura către fund, este incizată o cruce cu capetele brațelor orizontale tăiate de câte o mică bară transversală. Piciorul, din aceeași foaie de bronz ca și bazinul, este tronconic, mai larg la bază, pentru a crea un suport cât mai stabil cu puțință micului obiect. El este prins de fundul cupei cu un nit din același metal. MIA – Galați.

PLANȘA 50

Dinogetia-Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea

Sec. XI
(prima
jumătate)

Cruciulițe de bronz.

1. Cruciuliță de bronz, executată cu tiparul, înaltă de 5,5 cm, bine păstrată, descoperită în 1952 în așezarea feudală timpurie de la *Dinogetia* – „Bisericuța“, sub bordeiul 123, împreună cu o monedă din timpul împăratului Mihail IV Paflagonianul (1034–1041). Pe față, într-un chenar simplu în relief, ce urmează marginea crucii, este reprezentat în relief ușor Hristos pe cruce. Deasupra capului, soarele și luna, ca simbol al universului. De extremitatea brațului superior este fixată o mică verigă pentru agățat. MIRS. În aceeași așezare s-au descoperit alte șase cruciulițe asemănătoare. *Dinogetia*, I, fig. 191, 3–8.

Sec. XI
(prima
jumătate)

2. Cruciuliță de bronz, descoperită în 1967, în bordeiul nr. 177, incendiat cel mai probabil în timpul invaziei din anul 1036 a pecenegilor. Cruciulița, înaltă de 3 cm, are brațele lățite la capete și este decorată pe față cu o mică cruciuliță în centru și cu un ornament combinat, geometric și vegetal stilizat, pe fiecare braț, executate în tehnica *niello*. Brațul superior este prevăzut cu o urechiușă pentru agățat (I. Barnea, în „Materiale“, X, 1973, p. 308, fig. 15/4). Altă cruciuliță identică fusese descoperită mai înainte în aceeași așezare (*Dinogetia*, I, fig. 191/17). IA – București.

3. Cruciuliță de bronz cu brațele egale (2 x 2 cm), bifurcate și rotunjite la extremități. Fața principală are ca decor central o proeminență circulară, iar la extremitatea fiecărui braț alte două proeminențe, unite cu cea din centru prin câte o nervură în relief. O urechiușă pentru agățat este fixată la extremitatea brațului superior. IA – București. *Dinogetia*, I, fig. 191/9.

1

2

3

PLANȘA 51

Dinogetia-Garvăn, com, Jijila, jud. Tulcea

Sec. XI-
XII

Cruciulițe de bronz

1. *Cruciuliță* de bronz (4 x 2,8 cm), cu brațele prevăzute cu câte un mic pinten lateral și rotunjite la extremități (ruptă extremitatea brațului inferior). Pe o față, opt cerculețe cu centrul adâncit, câte două pe fiecare braț; pe cealaltă față, numai cinci cerculețe asemănătoare, dintre care unul în centru, iar celelalte patru către capetele brațelor. IA – București. *Dinogetia*, I, fig. 191/10.

Sec. XI-
XII

2. *Cruciuliță* din același metal, asemănătoare cu precedenta, dar mai mică (3,5 x 2,4 cm) și cu brațele mai subțiri. Poartă același decor numai pe o față: un cerculeț în mijloc și patru către extremitățile brațelor. IA – București. *Dinogetia*, I, fig. 191/11.

Sec. XI-
XII

3. *Cruciuliță* din același metal, mai mică (2,5 x 2,4 cm), fără tortiță de agățat, asemănătoare parțial cu cele precedente. Pe o față poartă un decor parte geometric, parte vegetal, stilizat. În centru, o cruce cu brațele egale, în mijlocul unui romb. IA – București. *Dinogetia*, I, fig. 192/5.

Sec. XI-
XII

4. *Cruciuliță* din același metal (3 x 2 cm), cu brațele bifurcate, decorată pe față cu o mică proeminență în centru și câte două la extremitățile brațelor, toate mult tocite. IA – București. *Dinogetia*, I, fig. 191/12.

2

3

4

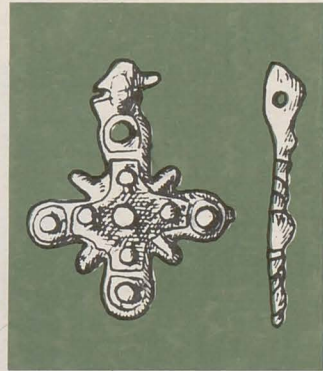
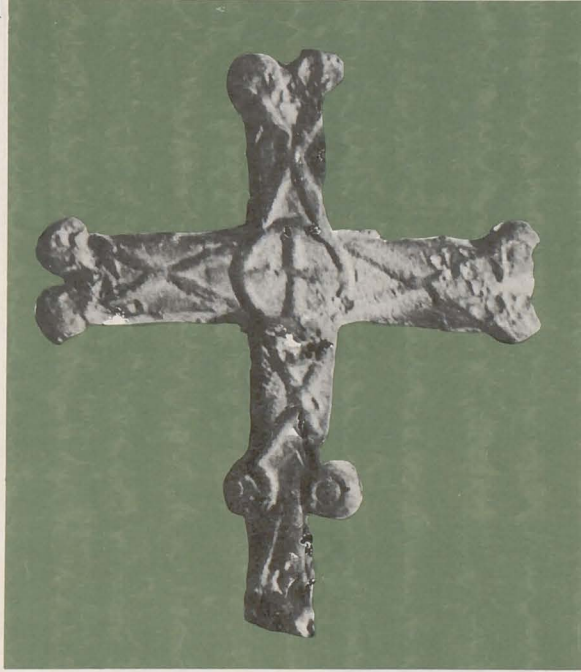
PLANȘA 52

Dinogetia-Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea

Cruciulițe de plumb.

- Sec. XI 1. Cruciuliță de plumb, descoperită în 1951, în secțiunea S1 de la S de cetatea *Dinogetia*. Cruciulița este turnată în tipar, are înălțimea de 6,3 cm și capetele brațelor ușor lățite, cu colțurile rotunde. Unul din capete continuă cu o prelungire, ce urma probabil să fie perforată, pentru agățat. În mijlocul feței principale, un decor liniar în relief ușor, reprezentînd o cruciuliță cu brațele egale, înscrisă într-un cerc. Pe toată lungimea fiecărui braț, cîte un ornament în formă de X, iar în colțurile rotunjite ale brațelor, cîte două mici proeminențe circulare. Reversul este neted. MIRS. *Dinogetia*, I, fig. 191/15.
- Sec. XI 2. Cruciuliță mică de plumb (2 x 2 cm), executată cu tiparul, descoperită în sectorul termelor. Capetele rotunjite poartă pe față cîte o proeminență rotundă. Alte cinci proeminențe sînt dispuse cruciform în centru și între brațele unei cruciulițe mai mici, în formă de X. IA – București. I. Barnea, în „Materiale“, X, 1973, p. 304, fig. 8/7 și 9/2.
- Sec. XII
(prima
jumătate) 3. Cruciuliță tăiată dintr-o bucată de plumb groasă de 5–6 mm, neregulată ca formă (3,4 x 2,8 cm) și fără vreun ornament, descoperită în nivelul locuințelor de suprafață, pe platoul din cetate. Brațul superior poartă un mic orificiu pentru agățat. IA – București. *Dinogetia*, I, fig. 191/16.

1

2

3

PLANȘA 53

Dinogetia-Garvăn. com. Jijila, jud. Tulcea

Sec. XI

1. *Cruciuliță de bronz* (4,3 x 3 cm), descoperită într-un bordei din sectorul termelor cetății *Dinogetia* (sec. IV). Acest exemplar se deosebește de toate celelalte prin brațele circulare în secțiune, ca niște tije care în jumătatea dinspre extremități sînt îngroșate și gătuite de cîte două șențuiri transversale, formînd cîte trei mici bulbi. IA – București. I. Barnea, în „Materiale“, X, 1973, p. 304, fig. 8, 6.

Sec. XI

2. Jumătate dintr-un *tipar* bivalv de bronz, descoperit în zona porții celei mari a cetății *Dinogetia*. În mijlocul tiparului este adîncit negativul unei cruciulițe simple, de un tip neîntîlnit pînă acum în așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn. Dimensiunile cruciuliței: 1,9 x 1,9 cm, mai puțin urechiușa pentru agățat, în formă de rozetă. Tiparul putea fi folosit pentru turnat cruciulițe din metale ce se topesc la o temperatură mai mică decît bronzul (plumb, argint). MARSR. *Dinogetia*, I, fig. 38/3.

PLANȘA 54

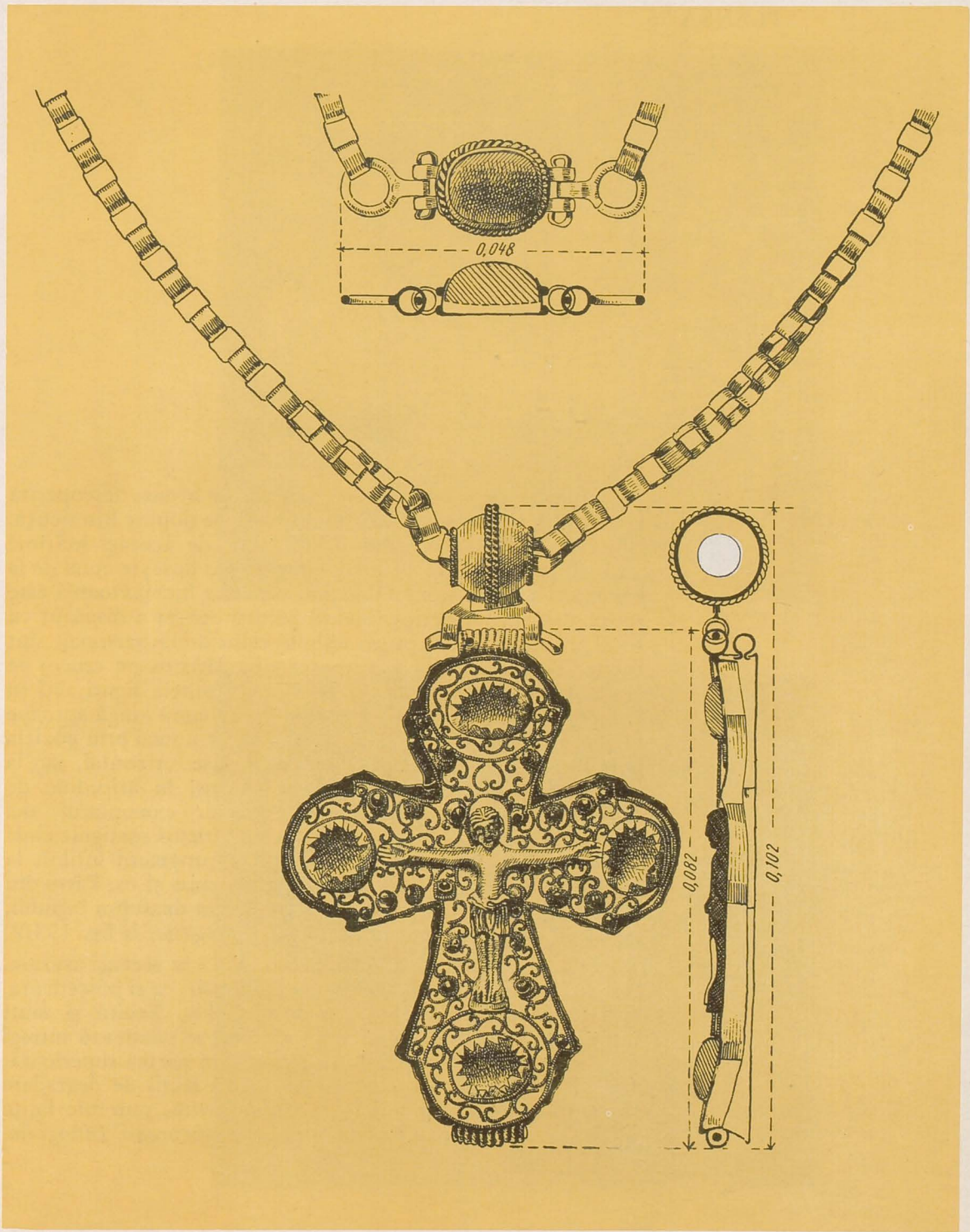
Dinogetia-Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea

Sec. XI

Cruce dublă relicviar de aur. Cu prilejul săpăturilor arheologice din vara anului 1950, pe platoul înalt al popinei Bisericuța, către marginea de N a așezării feudale timpurii (sec. X–XII), s-a descoperit o cruce dublă relicviar de aur, cu lanț din același metal. Crucea propriu-zisă se compune din două jumătăți, una mai mică în față și alta puțin mai mare în spate, ambele cu brațele lățindu-se spre capetele rotunjite. Dimensiunile: 7,85 x 6,2 cm; greutatea, împreună cu lanțul din 174 zale: 77,4643 gr. Crucea și lanțul sînt lucrate din foaie subțire de aur. Pe față, Hristos răstignit, figură lucrată separat și apoi aplicată pe mijlocul crucii. În jurul figurii centrale, pe suprafața rămasă liberă, sînt aplicate ornamente în formă de mici cîrlige spiralice, executate în tehnica filigranului. Un chenar simplu din sîrmă filigranată mărginește fața principală a crucii. În punctele de pomire ale brațelor crucii, către margini, se află cîte două mici conuri, rezultate din înfășurarea sîrmei filigranate în jurul cîte unui ax vertical. La baza arcelor de la extremitatea brațelor este aplicată cîte o bobită de aur, înconjurată de cîte o sîrmuliță filigranată. Către extremitățile brațelor crucii, în trei cuiburi (chatons) ovale și unul circular, cu marginile dințate, înconjurate de cîte o sîrmă filigranată, sînt fixate patru opale. Între ele, pe brațele laterale și pe cel inferior, în alveole circulare mult mai mici, de asemenea înconjurate de cîte o sîrmuliță filigranată, sînt fixate 10 safire (?). Un al cincilea opal este fixat într-o casetă ovală la capetele lanțului de aur. Jumătatea din spate a crucii, în care intră cea din față, este lipsită de orice fel de decor. În spațiul gol dinăuntrul crucii se mai păstrează o bucățică fină de pînză de mătase, în care este înfășurată o mică relicvă.

Crucea este prinsă de lanț prin mijlocirea unei piese mobile, de asemenea din foaie de aur, de formă bitronconică, prin care trece lanțul de aur, decorată cu sîrmă filigranată, la extremități și pe mijloc. Piesa bitronconică se prelungește spre cruce cu o plăcuță de aur, avînd la extremități două urechiușe simple. Prin aceste două urechiușe și prin alte trei asemănătoare, șanțuite în sens vertical, ce formează balamaua crucii propriu-zise, trece în sens orizontal, o bandă subțire de aur, cuiul de închidere al crucii duble-relicviar.

Crucea provine din vreunul din atelierile Constantinopolului și a aparținut cel mai probabil unui ierarh existent în secolul al XI-lea în așezarea de la Bisericuța-Garvăn. MIRS. *Dinogetia*, I, p. 362–364, fig. 194 (desen).

PLANȘA 55

Dinogetia-Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea

Sec. XI

1, *a–b*. *Cruciuliță dublă relicviar* de bronz, descoperită în 1953, în așezarea feudală timpurie de pe popina Bisericuța. Obiectul se compune din două piese de aceeași mărime (circa 5 cm), turnate în tipare diferite. Jos lipsește cuiul de la balama. La extremitatea brațului superior închizătoarea este ruptă parțial, iar veriga (inelul) pentru agățat a dispărut cu totul. Figurile și mai puțin mâinile celor două personaje sînt tocite. Pe o față (*a*) este reprezentat Hristos pe cruce; pe cealaltă (*b*), Maica Domnului orantă. Ambele figuri sînt în relief, înfățișate sumar și purtînd cîte o haină lungă aproape identică una cu cealaltă. Ele se deosebesc numai prin poziția mâinilor, care la Mîntuitorul sînt întinse orizontal, iar la Maica Domnului îndoite din cot în sus, în atitudine de rugăciune. Ca ornament complementar exemplarul aici prezentat poartă pe fața cu figura lui Hristos răstignit cinci cerculețe cu cîte un punct în mijloc, ornament întîlnit la Dinogetia-Garvăn îndeosebi pe piese de corn și os. Patru din cele cinci cerculețe sînt așezate cruciform deasupra capului, iar al cincilea sub picioare. MIRS. *Dinogetia*, I, fig. 193/2.

Sec. XI

2. *a–b*. *Idem*, din același metal, găsită în aceeași așezare. Are aceeași mărime și aceleași reprezentări ca și precedenta, mai puțin cerculețele cu punct în mijloc. Tocită și mult corodată de agenții chimici. În schimb, se păstrează întregi atît crucea, cît și inelul de suspensie din partea superioară. Din teama de a nu se rupe, din cauza stării de degradare înaintată, cele două jumătăți componente, puternic lipite între ele, încă n-au fost desfăcute. IA – București. *Dinogetia*, I, fig. 193/1.

1a

1b

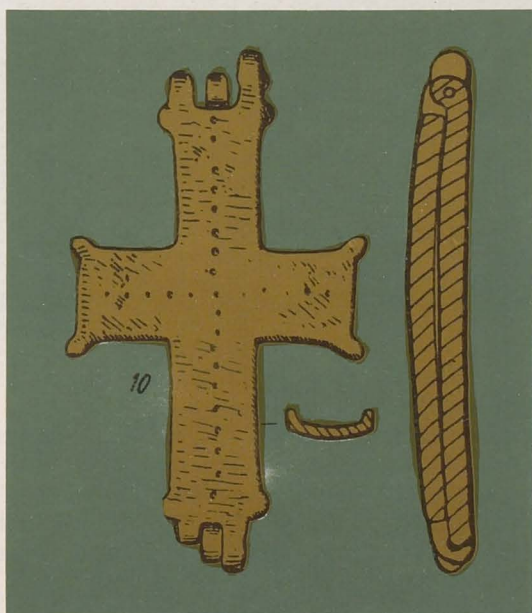
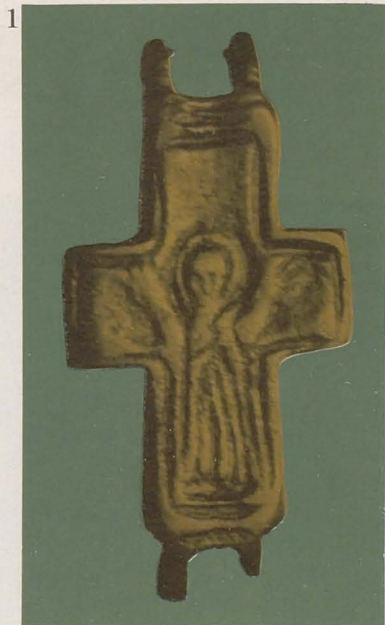
2a

2b

PLANȘA 56

Dinogetia-Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea

- Sec. XI 1. Jumătate de *cruce dublă-relicviar* din bronz, de mici dimensiuni: 3,7 cm înălțime. Parțial tocită. Ruptă urechiușa de la balamaua inferioară. Pe față, în relief, figura schematică a Maicii Domnului în atitudine de orantă. MIRSR. *Dinogetia*, I, fig. 191/19.
- Sec. XI 2. Jumătate fragmentară dintr-o *cruce dublă-relicviar* din bronz, de mărime mijlocie. Înălțimea actuală 5 cm. Rupt capul brațului inferior. Porțiunile proeminente ale figurilor în relief (capetele) sînt mult tocite. În mijloc, Maica Domnului în atitudine de orantă. La extremitățile brațelor crucii, bustul cîte unui sfînt. Bustul de la extremitatea brațului inferior s-a rupt și a dispărut odată cu această porțiune. Cf. pl. 63/1: jumătatea de *cruce dublă-relicviar* de la Bisericuța-Jurilovca. MIRSR. *Dinogetia*, I, fig. 191/20.
- Sec. XI-XII 3. *Cruce dublă-relicviar* de bronz, aproape întregă, oxidată la suprafață. Lipsesc niturile de închidere ale balamelor, iar o urechiușă de la balamaua brațului inferior este ruptă. Înălțimea totală 7,3 cm. Extremitățile brațelor sînt prevăzute cu cîte o mică proeminență rotunjită la fiecare colț; mai pronunțate la cele orizontale. Una din cele două jumătăți ale crucii este ușor convexă, fără nici un ornament; cealaltă este decorată pe mijlocul brațelor cu cîte un rînd de puncte ușor incizate, dispuse regulat în formă de *cruce*. Singurul exemplar de acest tip. IA – București. *Dinogetia*, I, p. 360, fig. 192/10 (desen).
- Sec. XI-XII 4. Fragment de *cruce relicviar* din foaie subțire de aramă, cu capetele brațelor lățite și rotunjite, executată cu tiparul. Pe față poartă un decor din linii, cerculețe și spirale în relief, deosebite de ale tuturor celorlalte cruci pectorale. Un fragment de astfel de *cruce* s-a găsit tot la *Dinogetia-Garvăn*, iar un exemplar aproape întreg, rupt în bucăți, s-a descoperit întîmplător pe malul bălții Cîroiu, com. Ciobanu, jud. Constanța (inedit; col. Costache Vasile, Aleea Ghimeș, 6, Sect. 6, București). IA – București. *Dinogetia*, I, p. 362, fig. 192/13 (desen).

Dinogetia-Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea

Sec. XI–XII *Cruce dublă relicviar*, de bronz, descoperită în 1960, în nivelul locuințelor de suprafață de la *Dinogetia*, în sectorul „domus“, la un loc cu o monedă din timpul lui Alexios I Comnenul (1081–1118). Cu excepția balamalei și mai ales a închizătoarei de la extremitatea brațului superior, unde se afla și inelul (veriga) de suspensie, care a dispărut, crucea se află în stare bună de conservare, fiind singurul exemplar întreg din cele vreo 10 de aproximativ același tip și aceeași mărime, descoperite la *Dinogetia-Garvăn*. Înălțimea: 9 cm. Pe o față (*a*), Hristos răstignit, purtând nimb cruciger, cu capul ușor înclinat spre dreapta, mâinile întinse orizontal și picioarele sprijinite pe *suppedaneum*. Figura nu este clară. Cel mai bine se distinge veșmîntul lung pînă la glezne, cu pliuri largi de sus și pînă jos. Deasupra capului, o cruce mică, alcătuită dintr-un patrulater mare în centru, din care pornesc patru brațe trapezoidale, cu baza mare spre exterior. De o parte și de alta a brațului superior, soarele și luna. Către extremitățile brațelor orizontale ale crucii mari, cite o figură umană reprezentată schematic, înfățișează cea din dreapta lui Iisus pe Maica Domnului, cea din stînga pe Sfîntul Ioan Evanghelistul. Pe aceleași brațe, sub mîna dreaptă a lui Hristos, inscripția: *Ἰδὲ ὁ Υἱὸς σου* = „Iată Fiul Tău“, iar sub mîna stîngă: *Ἰδὲ ἡ Μητέρα σου* = „Iată mama ta“ (Ioan 19, 26–27), mai puțin clar distingîndu-se începutul fiecărei inscripții.

Pe cealaltă față a crucii (*b*), Maica Domnului în atitudine de orantă, reprezentată schematic, cu brațele înălțate vertical de o parte și de alta a capului. Către extremitățile celor patru brațe ale crucii, cite un bust în medalion circular, reprezentînd cel mai probabil figurile evangheliștilor. MARSR. *Dinogetia*, I, fig. 193/6 *a–b*.

a

b

Dinogetia-Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea

Sec. XI–XII Cu totul originală este o *cruce dublă*, alcătuită din două cruci simple de bronz, suprapuse în sensul înălțimii, diferite una de cealaltă atît ca formă, mărime și tehnică de lucru, cît și prin reprezentările pe care fiecare le poartă. Ambele sînt decorate numai pe față, spatele fiind neted. Cruciulița de deasupra, înaltă de 4,5 cm, face parte din categoria cruciulițelor simple de bronz, turnate cu tiparul, avînd pe față reprezentarea lui Hristos pe cruce, pe un fond adîncit, mărginită de un chenar dublu în relief. Astfel de cruciulițe, descoperite la Dinogetia-Garvăn, aparțin secolului al XI-lea (*Dinogetia*, I, îndeosebi fig. 191/8).

Crucea prinsă dedesubt este de cîteva ori mai mare (înaltă de 21,5 cm), tăiată dintr-o tablă de bronz. Brațele ei se lățesc treptat spre extremități, unde se termină cu cîte o protuberanță circulară la fiecare din cele opt colțuri. Pe față, în mijloc, este incizată schematic o figură umană în atitudine de orant, al cărei bust mic și rotund se prelungește în jos cu două picioare disproporționat de lungi, geometrizate, ca două benzi ce se întind pe marginile întregului braț inferior al crucii, pînă în protuberanțele circulare din colțurile de jos. Pe picioarele în formă de benzi lungi și înguste este incizat un ornament continuu, alcătuit din cîrlige, iar pe spațiul dintre ele, un decor de romburi, în mijloc cu cîte o frunzuliță ovală, vrînd să reprezinte un veșmînt ce ajunge pînă la glezne. O inscripție incizată deasupra capului ne destăinuie numele personajului: 'Ο ἄγιος Γεώργγιος (sic !) = „Sfîntul Gheorghe“. Către capul brațului superior și ale celor două laterale este incizat alt ornament continuu, alcătuit din cîte două linii paralele în zigzag, cu aceeași frunzuliță ovală în mijlocul intervalelor libere. O linie neîntreruptă urmează marginea feței principale a crucii, iar în protuberanțele de la colțurile brațelor laterale și de sus este incizată cîte o cruce în formă de X. Caracterul rustic al întregului decor, inclusiv greșelile din inscripția în limba greacă, indică mîna vreunui meșteșugar local. Lipsa oricărui dispozitiv pentru agățat și mai ales prezența unui mic orificiu în partea de jos, la mijlocul brațului inferior al crucii celei mari, presupun că această cruce dublă era fixată cu un cui de fier în vîrfurile unui stîlp sau a altui obiect de lemn. MARSR. *Dinogetia*, I, fig. 192/15.

PLANȘA 59

Isaccea, jud. Tulcea

Printre numeroasele și variatele descoperiri făcute în ultimul timp, cu prilejul săpăturilor arheologice foarte limitate sau întâmplător, pe locul mării cetăți romane și port la Dunăre *Noviodunum*, unde unii cercetători presupun că în epoca bizantină a fost orașul Vicina, se află și câteva cruci-engolpion, turnate din bronz, parte din ele inedite.

- Sec. XI 1. *Cruciuliță* fragmentară din bronz. Mult tocită. Înălțimea actuală 3,5 cm. Pe față, într-un chenar simplu, reprezentarea lui Hristos răstignit pe cruce. Dosul neted. IA – București. I. Barnea, în „Peuce“, VI, Tulcea, 1977, p. 121, pl. XIII, b.
- Sec. XI 2. Jumătate de *cruce* dublă-relicviar din bronz, de tip mijlociu. Figurile tocite, unele aproape în întregime. Înălțimea 4,6 cm. În mijloc, Maica Domnului orantă. Spre capetele brațelor crucii, busturi de sfinți. IA – București.

1

2

PLANȘA 60

Isaccea, jud. Tulcea

- Sec. XI–XII 1. *Cruciuliță* de bronz, întreagă. Înălțimea, inclusiv urechiușa pentru agățat, 3,1 cm. Capetele rotunjite ale celor patru brațe se prelungesc spre vîrf și lateral cu cîte un mic pinten ascuțit. Pe fața parțial tocită se mai disting resturi dintr-un ornament liniar în spirale. IA – București. I. Barnea, în „Peuce“, VI, 1977, p. 121, pl. XIII, a.
- Sec. XI–XII 2. *Idem*, rupte vîrfurile și urechiușa pentru agățat; parțial tocită. Înălțimea totală 3,2 cm. Spre capete și în mijloc fața este decorată cu cîte un cerc cu un punct adîncit în centru. IA – București. I. Barnea, *op. cit.*, pl. XIII, c.
- Sec. XI–XII 3. *a–b. Idem*, ruptă urechiușa pentru agățat. Înălțimea totală 4,1 cm. Brațele lățite spre capete și prelungite cu cîte un rotund. Pe o față cinci, iar pe cealaltă nouă cerceulețe cu mijlocul adîncit. IA – București.

3a

3b

PLANȘA 61

Isaccea, jud. Tulcea

Sec. XII–
XIII

Cruce dublă-relicviar, turnată din bronz, descoperită în 1970 pe plaja Dunării, unde căzuse din malul rupt de ape. Ruptă urechiușa balamalei superioare de la a doua jumătate (*b*) a crucii. Relieful parțial tocit. Porțiunile adânci ale medalioanelor (în special conturul) erau umplute cu o pastă colorată, căzută aproape în întregime. Înălțimea totală 6,5 cm. Capetele brațelor sînt rotunjite, prevăzute cu cîte un buton (pinten) lateral în punctul în care încep să se rotunjească, în așa fel că acestea fac impresia unor boboci de floare. Capetele brațelor verticale sînt mai alungite, iar ale brațelor orizontale mai scurte, în formă de medalioane circulare. Pe fața primei jumătăți (*a*) se află, în relief puternic, reprezentarea lui Hristos răstignit pe cruce, cu nimb în jurul capului plecat ușor spre dreapta, îmbrăcat în colobium și cu picioarele pe suppedaneum. Deasupra capului o mare cruce pe un fond adîncit, umplut cu pastă probabil roșie, decolorată. În medalioanele de la capetele brațelor orizontale se afla cîte un mic bust, probabil Maica Domnului și Sf. Ioan Teologul. Cel din stînga e tocit în întregime; la cel din dreapta se mai disting urme ale conturului incizat al figurii. Fața celei de a doua jumătăți (*b*) a crucii este dominată de figura Maicii Domnului în relief puternic, reprezentată din față, cu nimb în jurul capului, îmbrăcată în veșmînt lung și cu mîinile înălțate deasupra pieptului, în semn de rugăciune. De o parte și de alta sînt incizate literele care prescurtează numele Maicii Domnului, în limba greacă: Μ(ΗΤΗ)Ρ Θ(ΕΟ)Υ. În medalionul oval de la extremitatea brațului superior al crucii, slabe urme din conturul incizat al bustului unui sfînt. Tot cîte un bust de sfînt se afla probabil și în medalioanele circulare de la extremitățile brațelor orizontale.

După aspect, extremitățile rotunjite și cele trei medalioane cu sfinți de la capetele laterale și de sus ale brațelor, crucea se înscrie în rîndul crucilor de tip kievian, varianta A, cu observația că, după modul de reprezentare a Maicii Domnului, ea aparține variantei B, așa încît acest exemplar apare ca o fază de tranziție între cele două variante, A și B, ale crucilor de tip kievian. În schimb, inscripția în limba greacă și tehnica aleasă de execuție a acestei cruci nasc întrebarea dacă ea nu este mai curînd produsul vreunui atelier grecesc dinăuntrul sau chiar din afara Imperiului. IA—București. O jumătate de cruce de același tip cu 61, *b*, mult tocită, tot de la *Isaccea*, la MINA — Constanța (inedită).

a

b

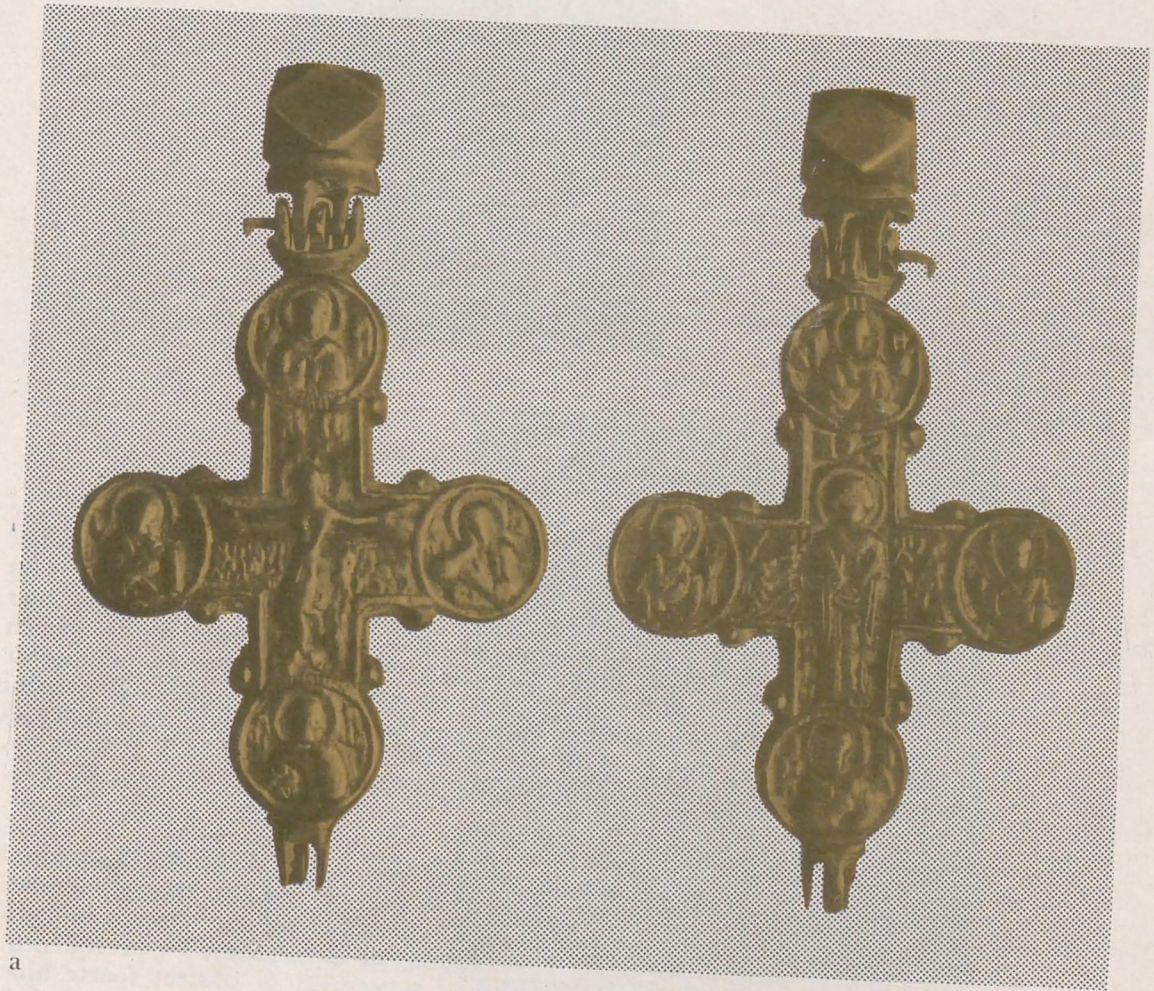
PLANȘA 62

Isaccea, jud. Tulcea

Sec. XIII
(prima
jumătate)

La 2–3 km SE de fosta cetate *Noviodunum*, către lacul Saun, s-a descoperit întâmplător o *cruce dublă-relicviar* de bronz, întreagă, în bună stare de conservare, inclusiv anexa mobilă poliedrică, ce servea la prinderea lanțului pentru purtat la piept. Crucea are înălțimea de 8,5 cm și se compune din două jumătăți cu figuri și inscripții în relief, executate în tipare diferite. O jumătate (*a*) are pe față, în centru, reprezentarea lui Hristos pe cruce. Deasupra capului nimb se află, de-andoaselea (de la dreapta la stînga), ca toate inscripțiile crucii, inițialele IC–XC, iar pe brațele orizontale, următorul text în limba slavă veche: **Кр(е)тъ нмъ ꙋ(тешеннѣ) кр(е)тъ нмъ похвада** = „Crucea este mîngîierea și lauda noastră“. La capetele celor patru brațe ale crucii se află tot atîtea medalioane cu cîte un bust nimb. Inscriptiile par să numească pe Sf. Nicolae (sus), Sf. Grigore (jos), Maica Domnului (stînga) și Sf. Ioan Evanghelistul (dreapta). Cealaltă jumătate (*b*) are în mijloc pe Maica Domnului, figură statuară, reprezentată din față, în picioare, purtînd nimb și cu mîinile ridicate deasupra pieptului, în atitudine de rugăciune. Deasupra, patru litere reprezintă prescurtarea numelui Născătoarei de Dumnezeu, iar de o parte și de alta se află inscripția: **с(вѣ)тѣмъ Бого(родн)це помаган** = „Maica Domnului, ajută“. În medalioanele de la extremitățile brațelor crucii se află busturile nimbate ale Sfinților Petru (sus); Vasile (jos), Cosma (stînga) și Damian (dreapta), ale căror nume se disting mai bine decît pe prima jumătate a crucii. De o parte și de alta a brațelor ambelor jumătăți, pe margini, dispuse simetric lîngă marginea interioară a medalioanelor, se află cîte două mici protuberanțe rotunde. Prelungirile de la extremitățile brațelor verticale constituie balamalele de închidere ca o cutiuță a crucii duble-relicviar.

Cruci aproape identice (de tip kievian B), s-au descoperit pe teritoriul Moldovei, la Cîndești, jud. Neamț și Trifești, jud. Iași (Victor Spinei, în „Dacia“, N. S., 19, 1975, p. 237–240; Dan Teodor, MMS, 51, 1975, 1–2, p. 82–85), iar în Dobrogea încă un exemplar (fragmentar) la Păcuiul lui Soare, jud. Constanța (*Păcuiul lui Soare*, II, p. 131–133). Muzeul mînăstirii Coboșul, jud. Tulcea.

a

b

PLANȘA 63

1. Bisericuța, com. Jurilovca, jud. Tulcea

Sec. XI

Pe insula Bisericuța, situată în largul lacului Razelm, la circa 2,2 km de Capul Dolojman, au fost identificate ruinele unei fortărețe bizantine, printre care, cu prilejul săpăturilor arheologice din 1926–1930, a fost descoperit un mormînt în care se afla o jumătate de *cruce dublă-relicviar* de bronz. Crucea propriu-zisă, fără balamale, are înălțimea de 6,3 cm, făcînd parte din categoria mijlocie a cruciulițelor duble-relicviar. Pe față, în mijloc, se află Maica Domnului orantă, iar către extremitățile brațelor patru busturi reprezentînd probabil pe evangheliști. Pierdută ? P. Nicorescu, *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 222–226.

2. Măcin, jud. Tulcea

Sec. XI

Jumătate de *cruce dublă-relicviar* de bronz, descoperită în condiții necunoscute, înainte de 1939, în așezarea feudală timpurie (sec. X–XII) de deasupra ruinelor cetății romano-bizantine *Arrubium*. Exemplar asemănător cu precedentul, dar de execuție tehnică superioară și păstrat foarte bine. Reprezentarea Maicii Domnului orantă este mult mai îngrijită. La fel și cele patru busturi de la extremitățile brațelor crucii, care sînt înscrise în cîte un medalion circular cu rama zimțată. MIRS. Gh. Ștefan, în „Dacia“, VII–VIII, 1937–1940, p. 417 și fig. 27/3.

1

2

PLANȘA 64

Capidava, jud. Constanța

Sec. XI
(prima
jumătate)

1. *Cruce simplă* de bronz, înaltă de 4,7 cm, avînd pe față imaginea lui Hristos răstignit. Deasupra capului, o cruce mică, flancată de discul soarelui și cornul lunii. MINA – Constanța. R. Florescu și N. Cheluță-Georgescu, în „Pontica“, 7, 1974, p. 431–435, pl. IV, 3. O cruce asemănătoare de la *Hîrșova*, jud. Constanța, se află la MINA – Constanța (inedită).

Sec. XI

2. *a–b. Cruce dublă-relicviar* de bronz, de mărime mijlocie, bine păstrată, înaltă de 6,8 cm. Pe fața unei jumătăți (*a*), Iisus Hristos răstignit, cu capul ușor aplecat spre dreapta, purtînd nimb. Deasupra, o cruce în relief. Pe brațele orizontale ale crucii, sub mîinile lui Hristos, literele IC–XC. Pe cealaltă jumătate (*b*), Maica Domnului orantă, purtînd maphorion și nimb. Deasupra capului, literele MP–ΘΥ. MINA – Constanța. R. Florescu și N. Cheluță-Georgescu, *op. cit.*, p. 435, pl. IV, 1–2. O cruce asemănătoare s-a descoperit la *Piatra Frecăței*, jud. Tulcea. Petre Aurelian, în „Materiale“, 8, 1962, p. 586, fig. 23. O jumătate de cruce identică cu 2 *a*, dar mult tocită, tot de la *Capidava*, se păstrează la MINA – Constanța (inedită).

1

2a

2b

PLANȘA 65

Capidava, jud. Constanța

Sec. XI

Cruce dublă-relicviar de bronz, descoperită cu prilejul săpăturilor arheologice din 1959, în bordeiul nr. 3. Mărime mijlocie: 6,5 cm (fără urechiușa de jos). Deși se păstrează ambele jumătăți, mai puțin urechiușele pentru balamale, crucea se află în stare avansată de degradare, mai ales la extremități, în primul rând capetele brațelor de sus și din stînga lui Hristos. Pe fața unei jumătăți (*a*) este reprezentat Hristos răstignit, purtînd nimb și îmbrăcat într-un veșmînt lung, cu marginile laterale împodobite cu un ornament în torsadă. Sub mîinile întinse orizontal, nu la extremitățile brațelor, ca de obicei, două busturi în relief, executate sumar, mult tocite, înfățișează, potrivit Evangheliei (Ioan 19, 26–27), pe Maica Domnului și pe Sfîntul Ioan Teologul (Evanghelistul). Către capetele brațelor verticale ale crucii, abia se disting alte două busturi mai mari. Pe cealaltă jumătate (*b*) apare în centru Maica Domnului orantă, iar la extremitățile brațelor crucii, patru busturi de sfinți, toate figurile fiind mai deteriorate decît ale primei jumătăți. MIRS R – Gloria Ceacalopol, în SCIA, 9, 1962, 1, p. 192–194.

a

b

PLANȘA 66

Păcuiul lui Soare, jud. Constanța

- Sec. XI 1. *Cruciuliță de bronz*, turnată cu tiparul (3,1 x 2,3 cm), avînd capetele brațelor lățite și rotunjite, cu cîte un pînten de o parte și de alta, sugerînd imaginea unor boboci de floare. Pe față, în relief ușor, reprezentarea mult simplificată, ca o schiță cu totul sumară, a lui Hristos răstignit. Mîinile sînt exagerat de lungi și lățite la extremități. 2. Al doilea exemplar identic, executat probabil cu același tipar, s-a descoperit în aceeași așezare. MIA – Călărași. *Păcuiul lui Soare*, II, p. 126, fig. 99, 2–3.
- Sec. XI 3. *Cruciuliță de bronz*, asemănătoare parțial cu precedentă, dar puțin mai mare (3,8 x 3,1 cm), poartă pe față un decor cruciform, ușor adîncit, cu un cerc în relief la mijloc. Decorul este executat în tehnica *niello*, întîlnită și la Dinogetia-Garvăn, pe două cruciulițe diferite ca formă, din prima jumătate a secolului al XI-lea. MIA – Călărași. *Păcuiul lui Soare*, II, p. 126, fig. 99/21.
- Sec. XI 4. *Cruciuliță de bronz*, fragmentară, lată de 3,5 cm. Brațele se lățesc ușor spre extremități, unde fiecare colț se prelungește în afară cu cîte o protuberanță circulară avînd un punct în centru. Alte cerculețe identice, incizate pe suprafața cruciuliței, abia se mai disting. MIA – Călărași. *Păcuiul lui Soare*, I, p. 161, pl. XXIX, 5.

3

1

2

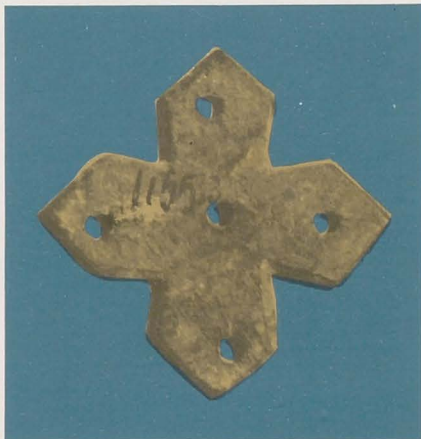
4

PLANȘA 67

Păcuiul lui Soare, jud. Constanța

- Sec. XI 1. *Cruciuliță-aplică*, cu brațele egale, ascuțită la vîrf, tăiată din foaie de aramă. Dimensiuni: 3,2 x 3,2 cm. Cinci mici orificii, dispuse simetric, la mijloc și în fiecare braț, arată că era fixată cu nituri sau cuiulețe pe un obiect de lemn sau piele. MIA – Călărași. *Păcuiul lui Soare*, II, p. 126, fig. 99/5.
- Sec. XI 2. *Cruciuliță „oarbă”*, realizată prin apăsarea unei ștanțe pe o foaie de aramă concav-convexă, aproape pătrată (3 x 2,9 cm), cu colțurile rotunjite și marginile neregulate. Brațele crucii, lățindu-se treptat spre extremități, apar în relief față de intervalele dintre ele. MIA – Călărași. *Păcuiul lui Soare*, II, p. 126, fig. 100/7.
- Sec. XI 3. *Cruciuliță* de plumb, turnată în tipar. Dimensiuni: 4,5 x 4 cm. Brațele au capetele rotunjite, fără colțuri. Brațul superior este perforat, pentru agățat. Pe față, din întretărirea unor linii drepte, în formă de nervuri în relief, sînt realizate cinci cruci: una mai mare în mijloc și alte patru pe fiecare braț. MIA – Călărași. *Păcuiul lui Soare*, II, p. 129, fig. 100/10.

1

2

3

PLANȘA 68

Păcuiul lui Soare, jud. Constanța

- Sec. XI 1. *a–b. Cruciuliță dublă-relicviar* de bronz, în stare bună de conservare. În partea superioară se păstrează piesa mobilă pentru agățat. Înălțimea cruciuliței 6 cm. Pe o jumătate (*a*), Hristos răstignit; pe cealaltă (*b*), Maica Domnului orantă. Ambele reprezentări sînt schematic, liniare, bine conturate. IA – București. *Păcuiul lui Soare*, I, p. 161, pl. XXVIII, 7, *a–b*.
- Sec. XI 2. *a–b. Idem*, de bronz argintat, mult corodată. Înălțimea: 4,7 cm. Capetele brațelor sînt rotunjite și prevăzute cu cîte un mic pînten lateral. Pe o față (*a*), Hristos răstignit; pe cealaltă (*b*), Maica Domnului orantă, ambele reprezentări mult deteriorate, încît abia se mai disting. La extremitatea brațului superior este prinsă o piesă mobilă, în care era fixată o pastilă de sticlă albastră. Prin această piesă trecea lînțișorul cu ajutorul căruia cruciulița era agățată la gît. MIRS. *Păcuiul lui Soare*, I, p. 160–161; pl. XXVIII, 2, *a–b*.

1a

1b

2a

2b

PLANȘA 69

Păcuiul lui Soare, jud. Constanța

- Sec. XI 1. *a–b. Cruciuliță dublă-relicviar* de bronz, înaltă de 4,4 cm. Pe o față (*a*), Hristos răstignit; la extremitățile brațelor orizontale, două figuri (?). Pe cealaltă față (*b*), Maica Domnului orantă, iar la capetele brațelor busturile atribuite evangheliștilor și care, de obicei, lipsesc de pe cruciulițele mici, cum este exemplarul de față, întâlnindu-se numai pe cruciulițele mari și mijlocii (de 7–9 cm înălțime). MIRSR. *Păcuiul lui Soare*, I, p. 161, pl. XXIX, 2, *a–b*. O cruciuliță asemănătoare, de la *Isaccea*, jud. Tulcea, se află la MINA – Constanța (inedită).
- Sec. XI–XII 2. *a–b. Cruce dublă-relicviar* de bronz, cu fețele mult tocite. Înălțimea 8 cm. Pe o față (*a*) Hristos răstignit. Pe brațele orizontale ale crucii, sub mâinile lui Hristos, două busturi mici vrînd să reprezinte pe Maica Domnului și Ioan Evanghelistul. La extremitățile brațelor verticale ale crucii, două busturi mai mari. Pe cealaltă față (*b*), Maica Domnului orantă, iar la capetele brațelor crucii, patru busturi reprezentîndu-i, probabil, pe evangheliști. MIRSR. *Păcuiul lui Soare*, I, p. 161 și pl. XXIX, 1, *a–b*.

1a

1b

2a

2b

PLANȘA 70

Păcuiul lui Soare, jud. Constanța

Sec. XI

1. *Cruce dublă-relicviar* de bronz, fragmentară. Se deosebește de celelalte cruci din aceeași categorie prin grosimea sa neobișnuită (0,5 cm) și prin decorul de incizii ondulate al suprafeței. Jumătatea păstrată fragmentar poartă în mijloc reprezentarea lui Hristos pe cruce, avînd de o parte și de alta figura Maicii Domnului și a Sfîntului Ioan Evanghelistul. Deasupra capului lui Hristos, unde în unele cazuri apare reprezentarea soarelui și a lunii, aici par să se distingă două siluete umane dispuse transversal. MIA – Călărași. *Păcuiul lui Soare*, II, p. 129, fig. 100/2.

Sec. XI

2. Jumătate de *cruce dublă-relicviar* de bronz. Ruptă urechiușa balamalei superioare. Parțial tocită. Brațul orizontal din stînga perforat. Mărime mijlocie: 5,3 cm înălțime (fără urechiușele balamalelor). Pe față imaginea în relief a Maicii Domnului orantă. MIRS. *Păcuiul lui Soare*, I, p. 161, pl. XXIX, 3.

1

2

PLANȘA 71

Păcuiul lui Soare, jud. Constanța

Sec. XIII–
XIV

1–2. Două *cruciulițe* plate de bronz, cu brațele lățindu-se treptat spre capete. Înălțimea 2,2 cm (fără urechiușa pentru agățat). Pe față, o linie adâncită urmează marginea cruciuliței, desenînd o cruce asemănătoare cu aceasta. MIRSR. *Păcuiul lui Soare*, II, p. 131, fig. 102/4–5. Un al treilea exemplar aproape identic, în aceeași așezare. *Ibidem*, p. 131, fig. 101/1 (fragmentar).

Sec. XIII–
XIV

3, *a–b*, *Cruciuliță* de bronz, cu brațele ușor lățindu-se spre capete. Înălțimea 4 cm (fără urechiușa pentru agățat). Pe o față este reprezentată, din linii drepte și curbe adâncite, figura schematică a lui Hristos răstignit (*a*). Pe cealaltă față, o cruce mică excizată în centru, într-un chenar romboidal, format de linii adâncite care se prelungesc pînă în colțurile brațelor crucii, încrucișîndu-se către mijlocul acestora. Marginea interioară a chenarului romboidal este dublat de un ornament perlat. MIRSR. *Păcuiul lui Soare*, II, p. 131, fig. 102/7, *a–b*.

Sec. XIII–
XIV

4. O a doua *cruciuliță*, aproape identică cu precedentă. Gîtul lui Hristos este exagerat de lung, ocupînd 2/3 din brațul superior al crucii. Mîinile au luat înfățișarea unor mici dreptunghiuri. În general, figura este și mai schematizată decît cea de pe cruciulița precedentă. MIA – Călărași. *Ibidem*, p. 131, fig. 101/13.

1

2

3a

3b

4

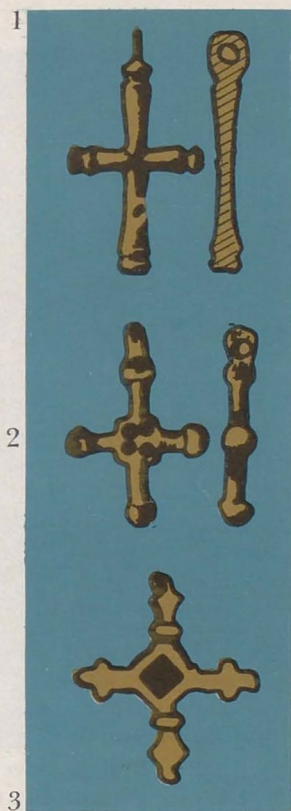
PLANȘA 72

Păciul lui Soare, jud. Constanța

Sec. XIII—
XIV

1–5. *Cruciulițe* de bronz, cu brațele în formă de tije circulare în secțiune, terminate la extremități cu bulbi sau protuberanțe, uneori dispuse cruciform, iar în partea de sus cu câte o urechiușă pentru agățat. IA — București. *Păciul lui Soare*, II, p. 130–131, fig. 101/5, 7–10.

6. *Cruciuliță* de argint asemănătoare cu cele precedente de bronz. Înălțimea 3 cm. La capătul brațului superior, un inel fix pentru agățat. MIRS. *Ibidem*, p. 129, fig. 102/10.

Păcuiul lui Soare, jud. Constanța

Sec. XIII–
XIV

1. *Cruciuliță* de bronz, ușor corodată. Înălțimea 4,3 cm. Capetele brațelor lățite și rotunjite, prevăzute cu câte un pinten lateral. Pe ambele fețe câte un decor liniar neregulat, înscriind câteva cruci ș. a. figuri, executat din puncte imprimare cu un vîrf ascuțit. La extremitatea brațului superior, o urechiușă fixă pentru agățat. MIA – Călărași. *Păcuiul lui Soare*, II, p. 131, fig. 101/16.

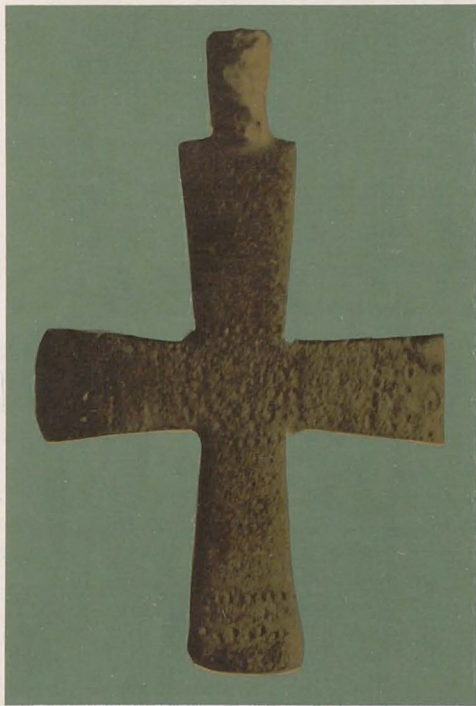
Sec. XIII–
XIV

2. *Cruce* de bronz, masivă și greoaie. Dimensiunile crucii propriu-zise (fără tortița pentru agățat): 6,5 x 5 cm; grosimea 3,5 mm. Tortița (inelul) lipit transversal are diametrul exterior 1,2 cm. Brațele crucii ușor lățite și arcuite la capete. Pe fața principală, ornament liniar punctat, parțial corodat, în centrul și către capetele brațelor crucii. Către extremitatea brațului superior, trei cerculețe cu câte un punct în centru. MIRS.R.

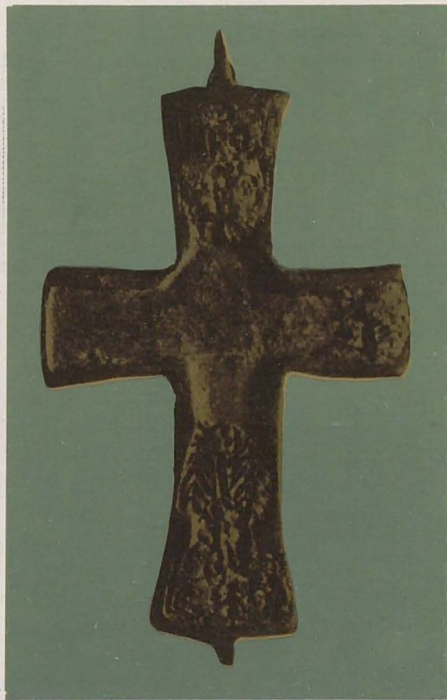
Sec. XIII–
XIV

3. *Cruce* de bronz. Dimensiunile: 6,5 x 4 cm. Înălțimea crucii propriu-zise 5,7 cm. Fața adîncită și umplută cu pastă de email colorată, căzută în cea mai mare parte. MIRS.R. *Păcuiul lui Soare*, II, p. 133, fig. 102/9.

1

2

3

PLANȘA 74

Păcuiul lui Soare, jud. Constanța

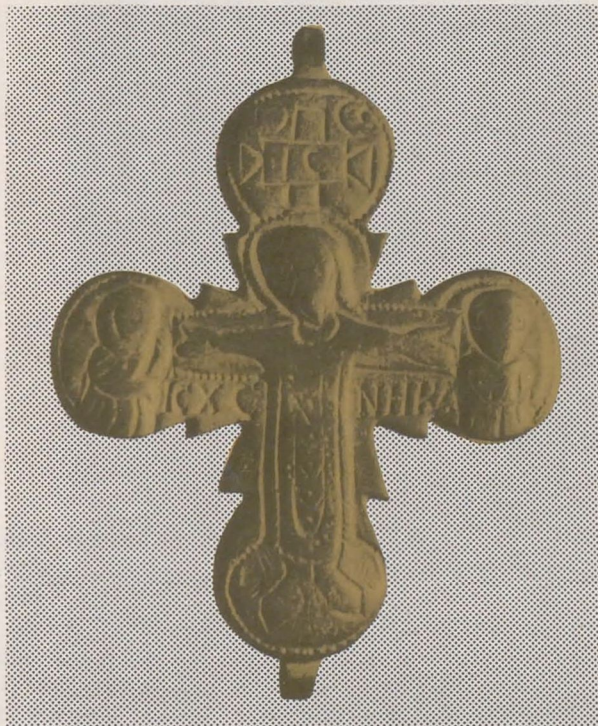
Sec. XIII

1. *Cruce dublă-relicviar* de bronz, din care se păstrează jumătatea anterioară, cu capetele brațelor lățite și rotunjite. Înălțimea 7,3 cm; 6 cm fără urechiușele balamalelor. Pe față, Hristos răstignit avînd de o parte și de alta pe Maica Domnului și pe Sf. Ioan Evanghelistul. Sub mîinile lui Hristos inscripția IC XC NHKA. Deasupra capului, o cruce mică, cu brațele orizontale în formă de *tabula ansata*, în care se află literele IC, prescurtînd numele lui Iisus. De o parte și de alta a brațului superior al crucii, discul soarelui și cornul lunei. MIRS. *Păcuiul lui Soare*, II, p. 133; fig. 102/6; IGLR, nr. 186.

Sec. XIII

2. *a–b. Cruce dublă-relicviar* de bronz cu brațele ușor evazate. Înaltă de 9,3 cm; crucea propriu-zisă = 7 cm înălțime. Pe o jumătate (*a*), în locul figurii lui Hristos pe cruce, sînt incizate vertical literele IC XC, prescurtînd numele lui Iisus Hristos, iar orizontal verbul NHKA (= „învinge“). În centru și către extremitățile brațelor orizontale se repetă de cinci ori monograma numelui lui Iisus Hristos (✠). Pe cealaltă jumătate (*b*) este incizată monograma formulei de invocare Θεοτόκε βοήθει= „Maica Domnului, ajută“, flancată de monograma numelui lui Iisus Hristos (✠), care se repetă de cîte două ori. Pe ambele jumătăți, cîte două lungi ramuri de brad, de asemenea incizate, împodobesc brațele verticale ale crucii. MIRS. *Păcuiul lui Soare*, II, p. 131, fig. 101/6, *a–b*; 102, 8, *a–b*; IGLR, nr. 185.

1

2a

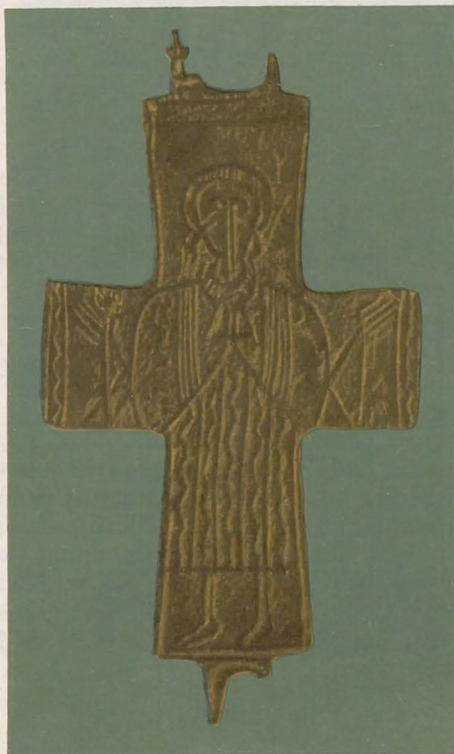
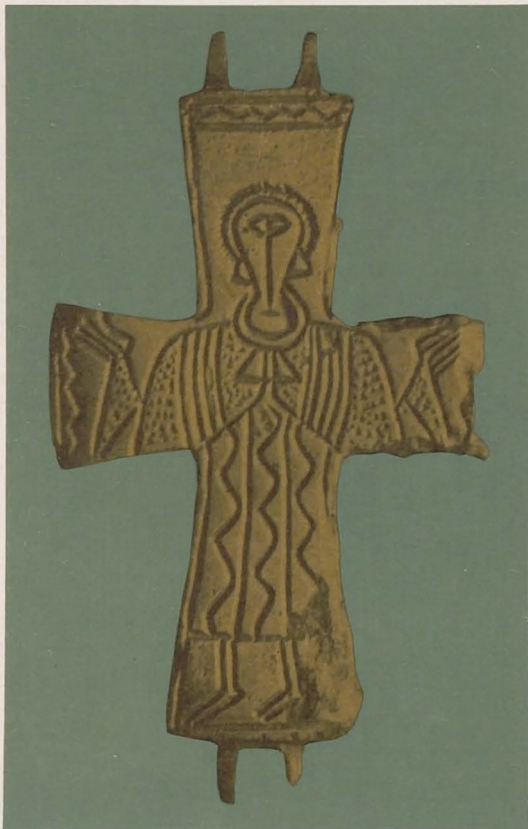
2b

PLANȘA 75

Păcuiul lui Soare, jud. Constanța

- Sec. XIII 1. Jumătate de *cruce dublă-relicviar* de bronz. Înălțimea totală 8,4 cm; fără urechiușele balamalelor, 7 cm. Brațele crucii, mai înguste spre centru, se lătesc treptat spre extremități. Pe față este incizată schematic figura Maicii Domnului în atitudine de orantă. Întreaga figură este geometrizată, părțile corpului și îmbrăcămintea fiind redată prin linii puternic accentuate. Partea de sus a îmbrăcămintei este punctată. Cîte o linie în val, încadrată sau nu de linii drepte, decorează extremitățile brațelor de sus și laterale ale crucii. MIRS. *Păcuiul lui Soare*, II, p. 131, fig. 102, 1.
- Sec. XIII 2. *Idem*, aproape identică cu precedenta, dar puțin mai mică: 7,9 cm înălțimea totală. Urechiușele balamalelor din sistemul de închidere al crucii, rupte parțial. Corpul și îmbrăcămintea desenate mai corect și cu mai multe detalii ornamentale. MIA – Călărași. *Păcuiul lui Soare*, II, p. 131, fig. 100/1.
- Sec. XIII–
XIV 3. *Enisala*, jud. Tulcea
Jumătate de *cruce dublă-relicviar* de bronz, descoperită cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate în 1963, în cuprinsul fortăreței medievale de pe promontoriul înalt din malul lacului Razelm. Înălțimea 8,5 cm. Pe față este incizată o figură sfântă, în atitudine de rugăciune. Spre deosebire de figurile precedente, această reprezentare caută să fie mai naturalistă, deși picioarele sînt înfățișate mai schematic. Pe piept poartă o mare cruce cu extremitățile brațelor bifurcate, iar veșmîntul de la mijloc în jos este decorat cu un ornament în rețea. Numele ΗΟΑΝΗC, incizat cu litere grecești deasupra capului, indică cel mai probabil pe Sfîntul Ioan Evanghelistul. Fără această indicație, am fi atribuit figura Maicii Domnului. MIA – Galați. I. Barnea, în DID, III, fig. 128, 3; I. T. Dragomir, în „Danubius“, 6–7, 1972–1973, p. 42, fig. 18/20 și 19/17.

1

2

3

179

PLANȘA 76

Dinogetia – Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea

Cruciulițe de marmură și piatră:

- Sec. XI–XII 1. Cruciuliță din marmură de import, de culoare gri-verzuie, cu vine negre, foarte ușoară, cu dimensiunile de 2,2 x 1,8 cm și brațele hexagonale în secțiune, cel mai lung fiind perforat transversal, pentru a se trece prin el firul cu care se agăța la gît. MIRSŔ. *Dinogetia*, I, p. 364, fig. 192/6.
- Sec. XI–XII 2. *Idem*, din piatră calcaroasă dobrogeană, de 3 x 2,4 cm, cu brațele pătrate în secțiune. Brațul superior este perforat transversal. IA – București. *Dinogetia*, I, p. 364, fig. 192/7.
- Sec. XI–XII 3. *Idem*, din piatră roșiatică dobrogeană, de 2,6 x 2,6 cm, cu brațele plate, rotunjite la extremități. Brațul superior, mai scurt, s-a spart la capăt, motiv pentru care a fost perforat la bază. IA – București. *Dinogetia*, I, p. 364, fig. 191/14.
- O cruciuliță din rocă albă de o densitate mai slabă, cu brațele egale, a fost găsită la *Păcuiul lui Soare*. Nici un braț nu este perforat. Dimensiuni: 2 x 1,8 cm; grosimea 0,7 cm. Sec. XI. IA – București. *Păcuiul lui Soare*, II, p. 129, fig. 99/14 (desen).

1

2

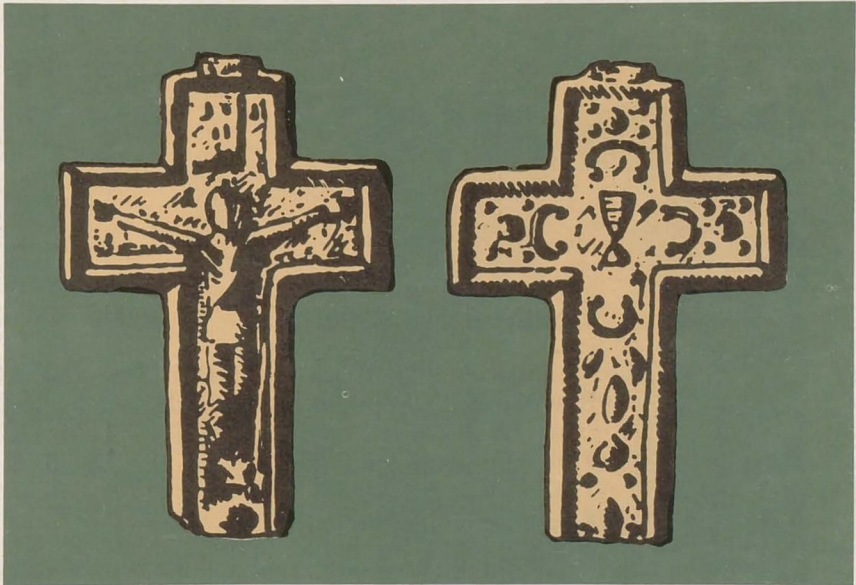
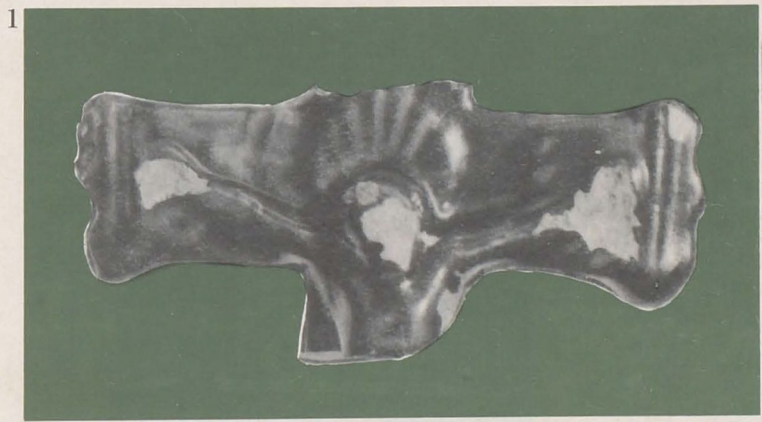

3

PLANȘA 77

Păcuiul lui Soare, jud. Constanța

- Sec. XI 1. Fragment de *cruce din ceramică*, turnată cu tiparul, din pastă fină, de culoare roz-cărămizie, acoperită cu un strat subțire de smalt brun-cafeniu. Lățimea crucii: 8,2 cm. Pe față, reprezentarea în relief a lui Hristos pe cruce. În comparație cu figurile de pe crucile metalice din aceeași perioadă de timp, această reprezentare este mai realistă. Capul lui Hristos apare mai jos, sub mijlocul brațelor orizontale ale crucii, iar mâinile iau o poziție oblică, trase parcă în jos de greutatea corpului. Împrejurul capului, mai mult deasupra lui, se află un mare nimb circular, străbătut de raze. Deocamdată crucea reprezintă un unicat. MIA – Călărași. *Păcuiul lui Soare*, II, p. 126, fig. 99/12.
- Sec. XIII 2. *Cruciuliță de os*, întreagă, mai puțin agățătoarea, ruptă din vechime. Înălțimea 3,7 cm; grosimea 7 mm. Un chenar simplu în relief urmează marginea ambelor fețe ale crucii, figurile închise de el fiind realizate în tehnica exciziei. Pe o față Hristos răstignit, reprezentare realistă, asemănătoare cu cea de pe crucea precedentă. Deasupra capului lui Hristos par să se distingă resturi dintr-o inscripție. Pe cealaltă față, în centrul crucii, apare un potir, încadrat din patru părți de câte un ornament de forma literei C. În rest, diferite motive mărunte geometrice și florale, dispuse simetric în câmpul liber. Ca și crucea precedentă, piesa constituie un unicat. IA – București. *Păcuiul lui Soare*, II, p. 129, fig. 101/12.

2a

2b

PLANȘA 78

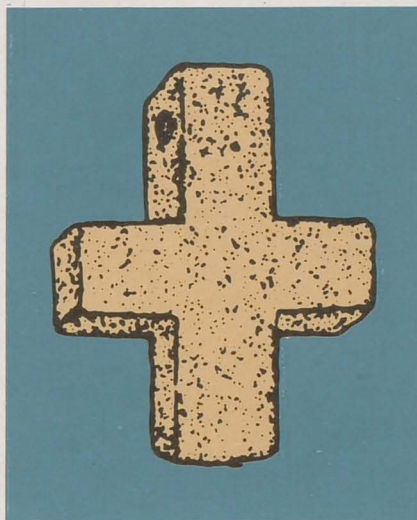
1. Murgeni, jud. Vaslui

Sec. X–XI *Cruciuliță* tăiată regulat dintr-o bucată de piatră. Brațul superior, puțin mai lung decât celelalte, este perforat transversal pentru agățat. MIM — Iași. D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic, op. cit.*, p. 110, fig. 40/3.

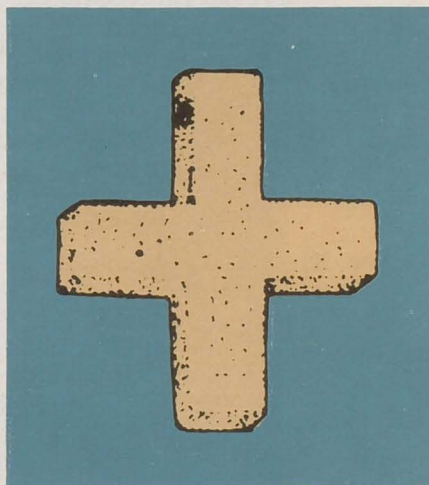
2. Dodești, jud. Vaslui

Sec. X–XI *Cruciuliță* tăiată regulat dintr-o rocă vulcanică. Brațele egale. Brațul superior perforat transversal pentru agățat. MIM — Iași. D. Teodor, *MMS*, 50, 1974, 7–8, p. 568–569, fig. 6/3; Idem, *Teritoriul est-carpatic, op. cit.*, p. 110 și fig. 40/5.

1

2

1. Adjud, jud. Vrancea

Sec. XI–XII *Cruce dublă-relicviar* de bronz, înaltă de 8,2 cm. Pe o jumătate este incizată schematic o figură de orant(ă), probabil Maica Domnului. Pe cealaltă jumătate, o figură asemănătoare, a cărei îmbrăcăminte este în parte diferită. Inscripția de deasupra capului îi arată numele, altfel greu de bănuț: 'Ο ἅγιος Γεόργγιος (sic!). De remarcat preferința pentru reprezentarea Sfintului Gheorghe pe astfel de cruci, iar în ceea ce privește figura, îmbrăcăminte și mai ales ornamentul din șiruri de cîrlige și caracterele inscripției, de notat asemănarea cu crucea de la Dinogetia-Garvăn pe care, în aceeași tehnică, apare imaginea aceluiași sfint (pl. 58). Colecție particulară. V. Spinei, în „Dacia“, N. S., XIX, 1975, p. 231–234, fig. 2/1 și 3/1–4; Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic*, fig. 40/2.

2. Dănești, jud. Vaslui

Sec. XI–XII *Jumătate de cruce dublă-relicviar* de bronz, asemănătoare ca formă, mărime și tehnică de lucru cu crucea de la Adjud. Pe față este reprezentată Maica Domnului orantă, într-un stil ce caută să fie mai realist. Însăși îmbrăcăminte diferă față de exemplarul precedent. Deasupra capului, literele grecești MP Θ stîngaci executate de cineva care pare să nu fi cunoscut limba respectivă, prescurtează numele Maicii Domnului: (Μ(ήτη)ρ Θ(εοῦ)). De o parte și de alta a Maicii Domnului, către extremitatea brațelor orizontale, sînt incizate două semne ce vor să reprezinte probabil soarele și luna. Colecție particulară. V. Spinei, *op. cit.*, p. 231–233 (mențiune); D. Gh. Teodor, *op. cit.*, fig. 40/7.

1a

1b

2

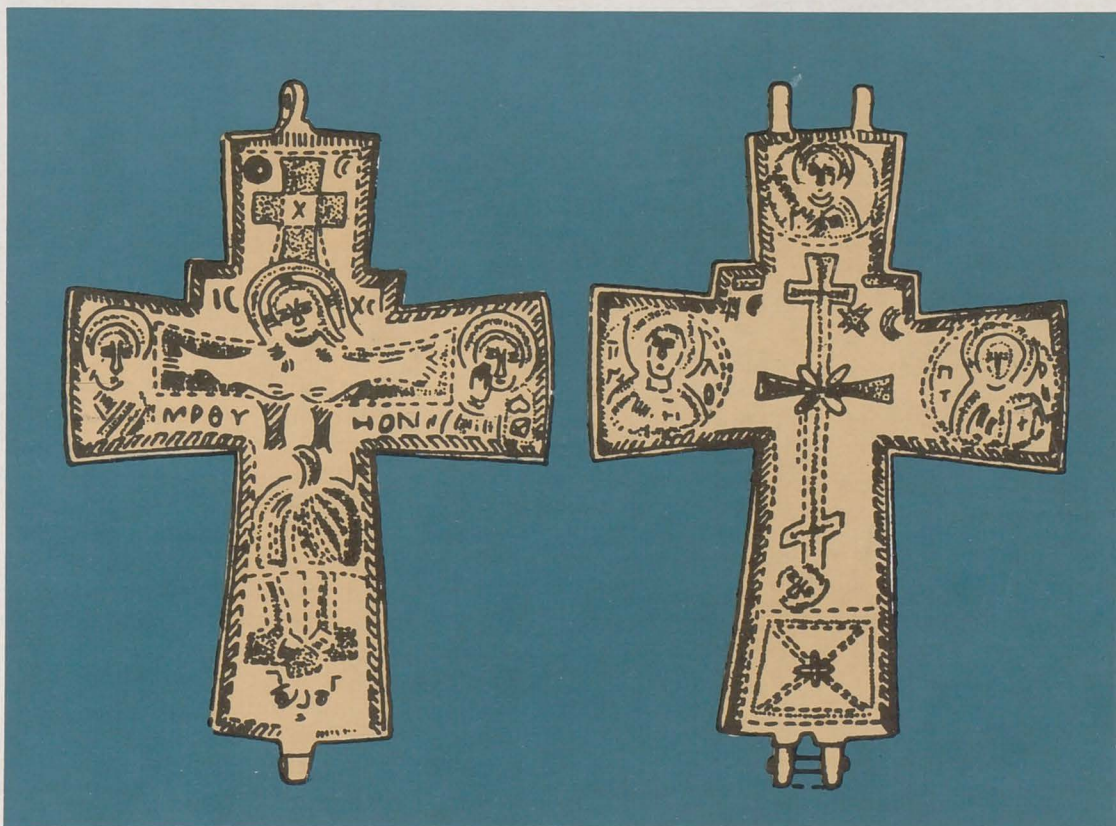
Bîlca Doamnei – Piatra Neamț

Sec. XII
(a doua
jumătate)

Cu prilejul săpăturilor arheologice de pe înălțimea „Bîlca Doamnei“, de lîngă orașul Piatra Neamț, deasupra unei așezări geto-dacice, au fost identificate urmele unei așezări feudale timpurii (sec. XII–XIII), printre care, în 1960, s-a descoperit o frumoasă *cruce dublă-relicviar*. Piesa este în bună stare și se compune din două jumătăți de aceeași înălțime (9,3 cm), turnate dintr-un aliaj de argint și cositor în două tipare diferite. Brațele crucii se lătesc ușor spre capete, sus și jos prelungindu-se cu balamalele ce serveau la închiderea celor două jumătăți ca o mică cutiuță. Ambele jumătăți poartă figuri, ornamente și inscripții incizate, inciziile fiind umplute cu smalț de diferite culori sau niellate, tehnică specific bizantină.

Pe fața primei jumătăți este reprezentat Hristos răstignit pe cruce, cu capul ușor înclinat spre dreapta și avînd de o parte și de alta inscripția numelui prescurtat: IC – XC. După cum arată și inscripțiile alăturate, în dreapta lui Iisus se află Maica Domnului, iar în stînga Sf. Ioan Evanghelistul. Deasupra capului lui Iisus este incizată o cruce avînd brațul superior flancat de reprezentarea soarelui și a lunii. Sub picioarele sprijinite pe *suppedaneum* este schițat capul lui Adam, simbol al omenirii răscumpărate de păcat prin jertfa de pe cruce.

Pe fața celei de a doua jumătăți este reprezentată o cruce înaltă, cu două brațe orizontale și patru raze puțin mai sus de mijloc, două brațe mici către capătul de sus și alte două la fel, dar dispuse oblic, către bază. Sus, de o parte și de alta a crucii, se află inscripția IC – XC. Sub cruce, se vede un cap aplecat spre dreapta, iar dedesubtul lui o năframă decorată cu cîte două linii punctate, în diagonală, ce se întretaie la mijloc, unde apare semnul crucii. La extremitățile brațelor orizontale, în cîte un medalion, se află busturile apostolilor Petru (în dreapta) și Pavel (în stînga), iar sus, un alt sfînt, probabil Nicolae (?). Un chenar hașurat urmează marginea ambelor jumătăți ale crucii. Pentru teritoriul României crucea de la Bîlca Doamnei reprezintă un unicat. MIA – Piatra Neamț. C. Scorpan, în „Dacia“, N. S., IX, 1965, p. 451 și 452, fig. 9; V. Spinei, *ibidem*, 19, 1975, p. 234, fig. 2/2 și Dan Teodor, în MMS, 51, 1975, 1–2, p. 75–76, fig. 1/1; IGLR, nr. 445.

a

b

PLANȘA 81

Ibănești, jud. Botoșani

Sec. XII–
XIII

Într-un mormînt din punctul „Măgura“, de pe locul „Cetățuia“, s-a descoperit întîmplător, în anul 1959, o cruce dublă relicviar de bronz, de origine kieviană sau veche rusească, de tip A, păstrată aproape în întregime. Lipsește numai o mică bucată din capătul brațului orizontal din stînga al primei jumătăți (*a*). Crucea se compune din două jumătăți de aceeași mărime (9,5 cm înălțime), fiecare turnată în tipar separat. Cele două jumătăți au capetele brațelor rotunjite, cu cîte două mici protuberanțe laterale, în formă de pîteni sau butoni. Capetele brațelor orizontale sînt în formă de medalioane circulare, fiecare conținînd cîte un bust; capetele brațelor verticale sînt mai alungite, numai cel superior fiind decorat cu un bust. Toate figurile și ornamentele sînt în relief, executate cu tiparul.

O jumătate (*a*) are în mijloc figura lui Hristos răstignit. Mintuitorul poartă nimb în jurul capului, iar sub picioare se află un *suppedaneum*. Corpul, mîinile și picioarele nu sînt perfect întinse, ca pe crucile bizantine din secolele XI–XII (pl. 57), ci ușor îndoite sau ondulate. Un veșmînt scurt (*colobium*) acoperă corpul lui Hristos numai de la mijloc pînă la genunchi. Sub brațe se văd mai multe litere grecești și chirilice, amestecate, amintind cunoscutele inscripții din acest loc (pl. 62). În medalionul circular de la capătul brațului orizontal din stînga (parțial rupt) este reprezentată, probabil, Maica Domnului, iar în cel din dreapta, Sfîntul Ioan Teologul. Sus se află bustul unui sfînt greu de precizat. Chenarul medalioanelor și marginea întregii cruci (ambele jumătăți) poartă un decor crestă amintind șnurul răsucit.

Cealaltă jumătate a crucii (*b*) are în mijloc figura Maicii Domnului cu pruncul Iisus pe brațul stîng. La capetele brațelor orizontale și superior ale crucii se află aceleași medalioane cu bustul cîte unui sfînt greu de identificat. Un mic orificiu către extremitatea brațului inferior, arată că, după defectarea sistemului de închidere, cele două piese au fost prinse una de cealaltă cu un nit. MIRS. Dan Gh. Teodor, în *MMS*, 51, 1975, 1–2, p. 79–80, nr. 3, fig. 3 *a–b*; V. Spinei, în „Dacia“, N. S., XIX, 1975, p. 236–242 și fig. 5/1, *a–b*.

a

b

PLANȘA 82

1. Piatra Neamț

Sec. XII–
XIII

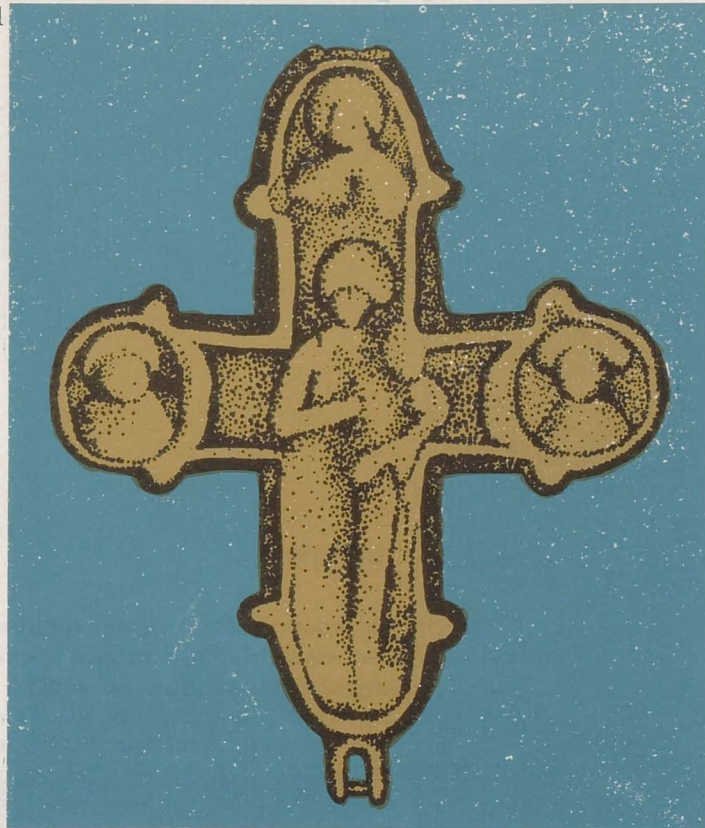
Jumătate de *cruce dublă-relicviar*, turnată din bronz, descoperită într-un mormînt de lîngă temelia bisericii Sf. Ioan din Piatra Neamț, cu prilejul unui sondaj arheologic efectuat prin anul 1936. Înălțimea 8,5 cm. La extremitatea brațului inferior se păstrează balamaua pentru prins de cealaltă jumătate a crucii, cu care se închidea. Balamaua de la capătul superior este ruptă din vechime. Crucea este de același tip cu cea de la Ibănești (pl. 81). Ea are capetele brațelor rotunjite, prevăzute în margini cu cîte un pînten. Cele verticale sînt alungite, iar cele orizontale terminate cu cîte un medalion. Un chenar simplu în relief urmează marginile crucii și ale medalioanelor. În centru este reprezentată Maica Domnului cu pruncul Iisus în brațe. Deasupra capului și în medalioanele de la extremitățile brațelor orizontale, se află bustul cîte unui sfînt. Fiind mult tocite, figurile abia se disting. MIA – Piatra Neamț. D. Teodor, în MMS, 51, 1975, 1–2, p. 77–78, nr. 1, fig. 2/2 și 4/4; V. Spinei, în „Dacia“, N. S., XIX, 1975, p. 236, 238, fig. 6/2, 240 și 241.

2. Vorniceni, jud. Botoșani

Sec. XII–
XIII

Jumătate de *cruce dublă-relicviar*, descoperită întîmplător, în anul 1962, pe locul numit „Siliște“. Asemănătoare pînă la identitate cu precedenta, dar mai bine păstrată. Ca și la aceea, s-a rupt balamaua de sus și s-a păstrat numai cea de la extremitatea brațului inferior. Figurile, mai puțin tocite, se disting mai bine, dar totuși nu prea clar, iar inscripțiile pentru identificarea personajelor lipsesc cu totul. La capătul brațului inferior se află un mic orificiu, unde probabil se afla un nit care servea la prinderea celor două jumătăți ale crucii, după ce s-au rupt balamalele de la extremitățile brațelor verticale. MIM – Iași. D. Teodor, *op. cit.*, p. 81, nr. 5 și fig. 2/1; V. Spinei, *op. cit.*, p. 236, 237, fig. 5/4, 238, fig. 6/3 și 241.

1

2

PLANȘA 83

1. Brăești, jud. Botoșani

Sec. XII—
XIII

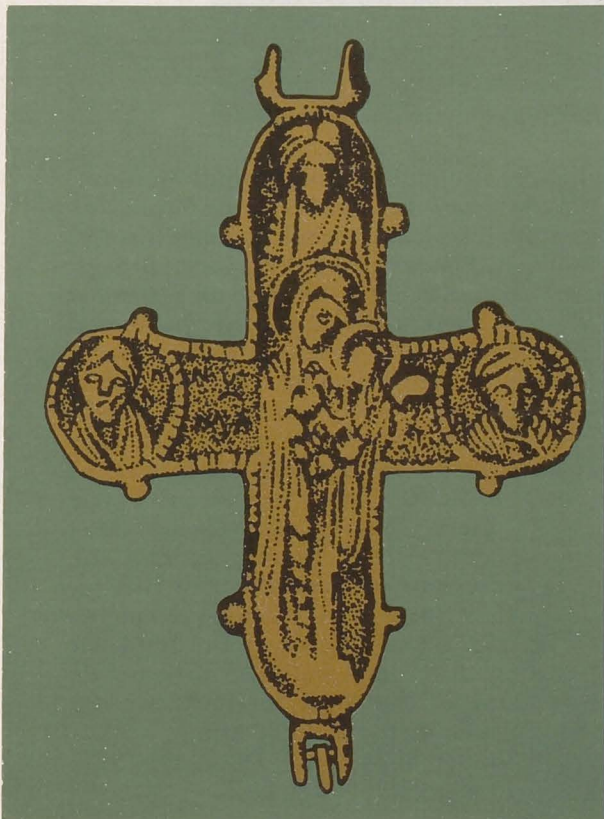
Jumătate de *cruce dublă-relicviar* de bronz, descoperită în 1953 într-un mormînt de lîngă vechea biserică de lemn din localitate. Exemplar bine păstrat, de același tip cu cele de la Ibănești, Piatra Neamț și Vorniceni (pl. 81–82). Înălțimea 9,3 cm. La extremitățile brațelor verticale se păstrează balamalele de închidere, iar sus se află și piesa poliedrică mobilă, prin care se trecea lanțul de suspensie. Marginea suprafeței exterioare a crucii și chenarul celor două medalioane sînt decorate cu un brîu în relief, crestă, imitînd șnurul răsucit. În mijloc este reprezentată Maica Domnului ținînd pe brațul stîng pe pruncul Iisus. Deasupra capului și în cele două medalioane laterale se află bustul cîte unui sfînt. În cîmpul liber de pe brațele orizontale ale crucii și în interiorul medalioanelor sînt incizate cîteva litere care imită inscripții neînțelese de pe alte cruci ce au servit ca model exemplarului de față. Unele din ele par să reproducă cunoscutele prescurtări ale numelui Maicii Domnului (MP ΘY) și lui Iisus Hristos (IC XC). MIA — Botoșani. Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 78, nr. 2 și fig. 4/1; V. Spinei—G. Coroliuc, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 319–330, fig. 1/1.

2. Botoșani, jud. Botoșani

Sec. XII—
XIII

Jumătate de *cruce* aproape identică cu precedenta, descoperită pe teritoriul orașului, în anul 1960, în condiții neprecise. Înălțimea 9,4 cm. Fiînd relativ bine păstrată, reprezentările în relief de pe față se disting destul de clar. Unele litere se observă chiar mai mult decît pe crucea de la Brăești. Alte două jumătăți de cruci de același tip cu aceasta și cu cele de mai sus (pl. 81–83), s-au descoperit la *Cucuteni-Băiceni*, jud. Iași și la *Codăești*—Vaslui (inedite). MIA — Botoșani. Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 80–82, fig. 4/2; V. Spinei—G. Coroliuc, *loc. cit.*, fig. 1/2.

1

2

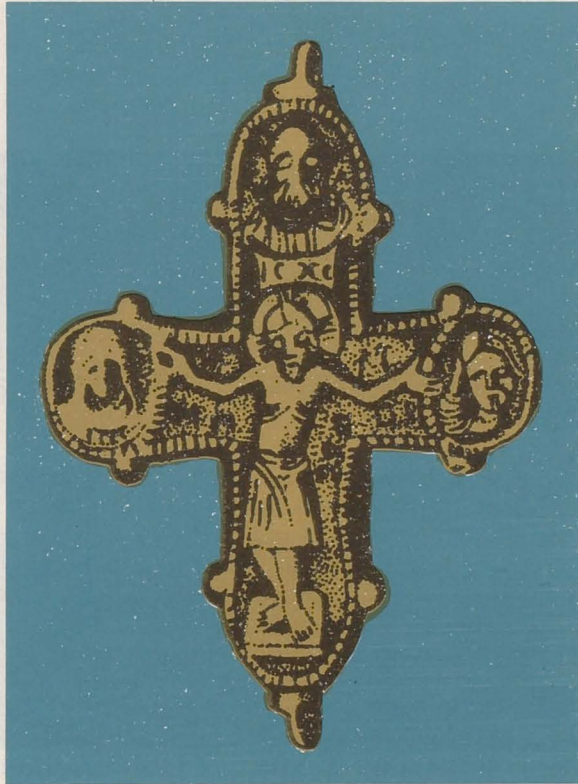
PLANȘA 84

Nordul Moldovei

Sec. XII–
XIII

1–2. Din localitățile necunoscute din nordul Moldovei provin două jumătăți de *cruci duble-relicviar* de bronz, de aceeași origine veche rusească și aparținând aceluiași tip (A) ca și crucile de la Ibănești, Piatra Neamț, Vorniceni, Brăești și Botoșani (pl. 81–83). Una (1) are înălțimea de 9,4 cm și se află în stare de păstrare bună; cealaltă (2) este puțin mai mică (9 cm) și are fața mult tocită. Ambele jumătăți poartă în mijloc reprezentarea lui Hristos răstignit pe cruce, iar la capetele brațelor orizontale și al celui superior ale crucii, câte un bust de sfânt. Pe primul exemplar se distinge bine chenarul ce imită șnurul răsucit. Deasupra capului lui Hristos se observă clar prescurtările IC XC, iar pe brațele orizontale ale crucii apar câteva litere împrăștiate. Unele (MP) prescurtează probabil numele Maicii Domnului, care de obicei se află de-a dreapta crucii pe care este răstignit Hristos, de-a stînga fiind reprezentat Sfântul Ioan Teologul (Evanghelistul). Pe al doilea exemplar nu se observă nici o literă, iar unele figuri abia se disting. Alte două jumătăți de cruci de același tip provin de asemenea din locuri necunoscute din nordul Moldovei. Toate piesele menționate se află în MIA – Suceava. V. Spinei–G. Coroliuc, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 321, 324–325 (tabelul, nr. 4–7) și p. 327, fig. 2, 1–2.

1

2

PLANȘA 85

1. Dănești, jud. Vaslui

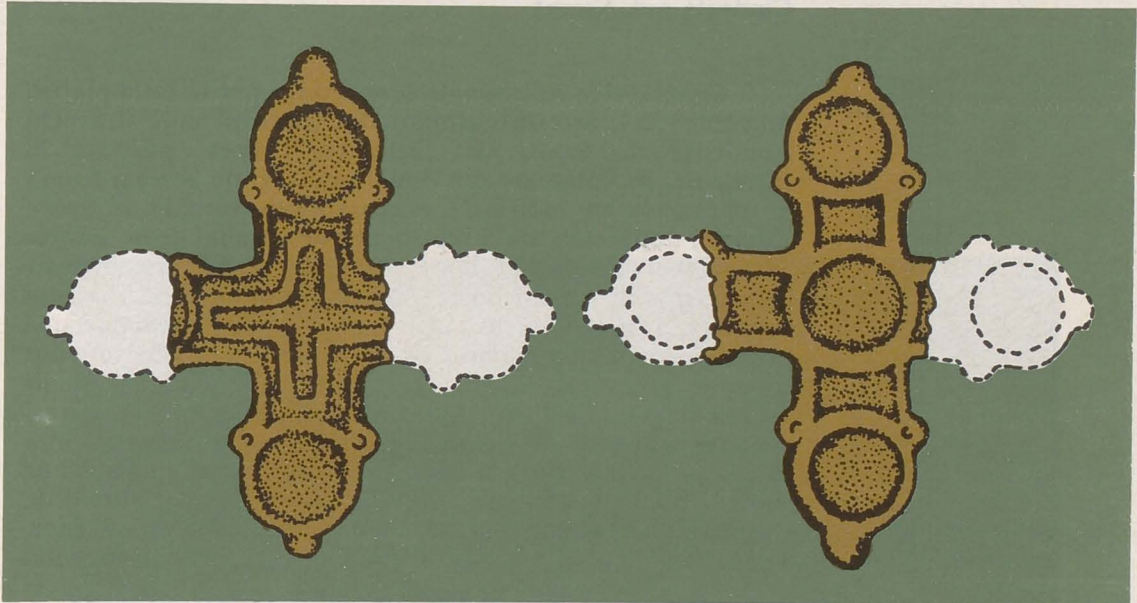
Sec. XII–
XIII

Fragment de *cruce* de bronz, descoperit în 1954 pe locul numit „Brehnacea“, situat la cca 500 m NE de sat, unde, după tradiție, ar fi existat ruinele unei vechi biserici. Piesa a fost executată prin turnare și are înălțimea de 6,7 cm. Brațele, din care se păstrează numai cele verticale, erau rotunjite la capete, unde se terminau cu câte o proeminență în formă de buton. Cîte un medalion circular împodobește mijlocul și fiecare braț al crucii, care era prevăzut cu câte o urechiușă laterală, în marginea interioară a medalionului. Un brîu simplu, în relief, mărginește brațele și medalioanele. Pe verso, în centru, se află un locaș cruciform, adîncit. Lipsește sistemul de prindere, rupt probabil din vechime, ca și brațele orizontale ale crucii. Această cruce este singura de tip kievian sau vechi rusec, descoperită pe teritoriul Moldovei, fără nici o reprezentare antropomorfă. MIM – Iași. Dan Gh. Teodor, în MMS, 51, 1975, p. 76–77, fig. 1/2; V. Spinei, în „Dacia“, N. S., XIX, 1975, p. 240 (mențiune).

2. Suceava– Șipot

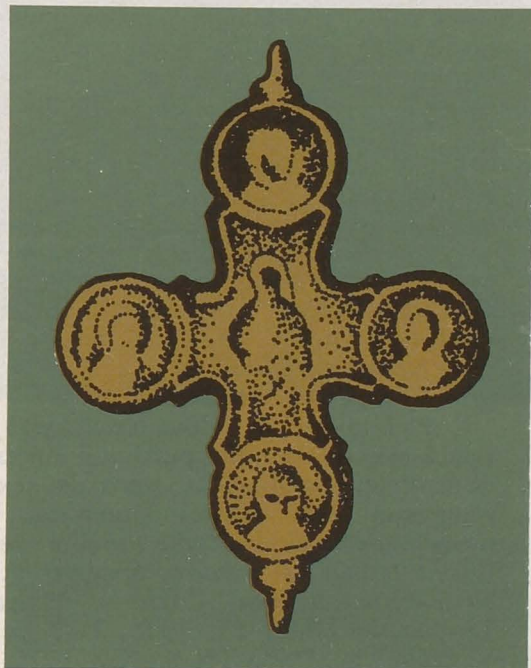
Sec. XII–
XIII

Cu prilejul săpăturilor arheologice din 1961, de pe platoul Șipot, din partea de E a orașului Suceava, în strat de cultură din secolele XII–XIII, s-a descoperit o jumătate de cruce dublă-relicviar, turnată din bronz. Crucea este înaltă de 7,1 cm și are brațele egale, fiecare terminat în formă de medalion circular. La extremitatea brațelor de sus și de jos se mai păstrează resturi ale balamalelor ce serveau la prinderea de cealaltă jumătate a crucii. În centru, o figură greu de identificat, probabil Maica Domnului cu Iisus copil în brațe, iar în fiecare medalion câte un bust nimbat; la fel de tocit ca și figura din centru. Tipologic, probabil și cronologic, crucile de la Dănești și Suceava-Șipot par să se situeze între crucile kieviane (vechi rusești) de tip A (pl. 81–84) și de tip B (pl. 62 și 86–87). MIA – Suceava. Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 85–86 și fig. 4/3; V. Spinei, *op. cit.*, p. 236 și fig. 7/2.

1a

1b

2

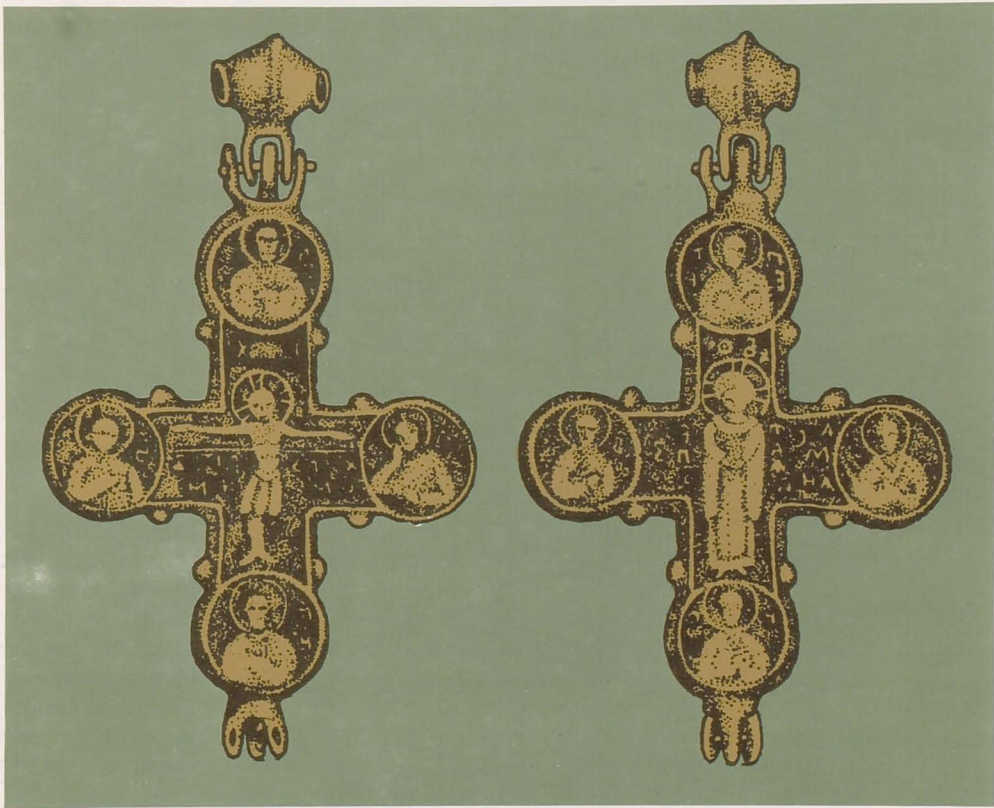
PLANȘA 86

Cîndești, jud. Neamț

Sec. XIII
(prima
jumătate)

Cruce dublă-relicviar de bronz, descoperită întâmplător, în anul 1954, într-un mormînt din cimitirul unei străvechi biseriçuțe de lemn, azi dispărute. Crucea, păstrată în întregime, se compune din două jumătăți de aceeași formă și mărime (8 cm înălțime), executate prin turnare, în tipare diferite, după cum arată reprezentările în relief de pe ambele fețe. Obiectul este în bună stare de conservare, inclusiv anexa mobilă bitroconică de la extremitatea brațului superior, prin care trecea lăntișorul ce servea pentru purtarea crucii la piept. Exemplarul de la Cîndești aparține crucilor kieviene sau vechi rusești de un tip mai evoluat, denumit convențional „tipul B”. Crucile de acest tip au la capătul fiecărui braț cîte un medalion perfect circular, în care se află cîte un bust de sfînt, în total opt medalioane cu tot atîtea busturi nimbate. Protuberanțele în formă de mici butoni de pe marginile fiecărui braț al crucii se află mai spre interior, în punctul de pornire al medalioanelor. Figurile Mîntuitorului și Maicii Domnului sînt mai mici, pentru a face loc și medalionului introdus la capătul brațului inferior al crucii. Maica Domnului apare singură, fără Iisus copil. Inscripțiile ce însoțesc imaginile sînt mai numeroase și totdeauna în limba slavă veche. Cronologic, acest tip urmează tipului A, fiind mai slab reprezentat pe teritoriul țării noastre: cîteva exemplare, dintre care numai două întregi, cel de la Noviodunum-Isaccea (pl. 62) și exemplarul de față, de la Cîndești. Pe fața primei jumătăți (a), în centru, este reprezentat Hristos răstignit, purtînd nimb cruciger, cu mîinile întinse orizontal și picioarele puțin îndoite din genunchi, sprijinite pe *suppedaneum*. Îmbrăcămintea, același *colobium* ca și pe crucile de tip A. Deasupra capului, sub mîinile lui Hristos și în medalioanele de la capetele brațelor crucii, litere inversate (de la dreapta la stînga), aparținînd aceluiași inscripții slave vechi, întîlnite pe crucea de la Noviodunum-Isaccea (pl. 62) și pe cea de la Trifești (pl. 87).

Pe fața celei de a doua jumătăți (b), în centru, este înfățișată Maica Domnului purtînd nimb cruciger. Literele scrise de la dreapta la stînga fac parte din textul slav vechi, a cărui traducere este: „Maica Domnului, ajută”. Cele patru medalioane închid busturile sfinților: Petru (sus), Vasile (jos), Cosma (stînga) și Damian (dreapta) (v. pl. 62 : crucea de la Noviodunum-Isaccea). MIA – Piatra Neamț. Dan Gh. Teodor, în MMS, 51, 1975, 1–2, p. 82–84, fig. 6, 7/1; V. Spinei, în „Dacia”, N. S., XIX, 1975, p. 236–240, fig. 7/1.

a

b

PLANȘA 87

Trifești, jud. Iași

Sec. XIII
(prima
jumătate)

Jumătate de *cruce dublă-relicviar* turnată din bronz, descoperită în 1959 într-un mormînt din cimitirul feudal timpuriu aflat în mijlocul satului. Ca formă, dimensiuni, tehnică de lucru și reprezentări este identică cu prima jumătate (a) a crucii de la Cîndești (pl. 86). De asemenea, inscripțiile în limba slavă veche sînt tot de-andoaselea (de la dreapta la stînga), dar, în general, se disting mai bine. Sub mîinile lui Hristos se află textul: **Кр(е)тъ нѣмъ ꙋ(т)ешенне), кр(е)тъ нѣмъ похвала** = „Crucea este mîngîierea și lauda noastră“. În medalioane sînt următoarele figuri: Maica Domnului, în dreapta și Sf. Ioan Teologul, în stînga Mîntuitorului; Sf. Nicolae, sus și Sf. Grigorie (Teologul), jos, în medalioanele de la capetele brațelor verticale ale crucii. Alte două cruci identice cu cele de la Cîndești și Trifești au fost descoperite la *Bitca Doamnei* – Piatra Neamț, cu prilejul săpăturilor arheologice din 1966–1967. MIA – Piatra Neamț (inedite). MIM – Iași. I. Ioniță, în „Materiale“, VIII, 1972, p. 737, fig. 5; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 84–85, nr. 2–3, fig. 5; V. Spinei, *op. cit.*, p. 236–240, fig. 5/3.

PLANȘA 88

1. Cîrjoaia, com. Cotnari, jud. Iași

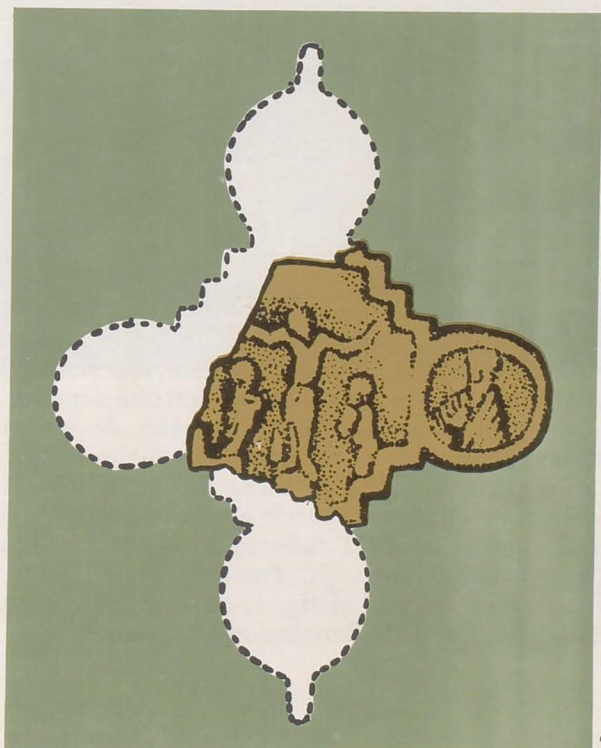
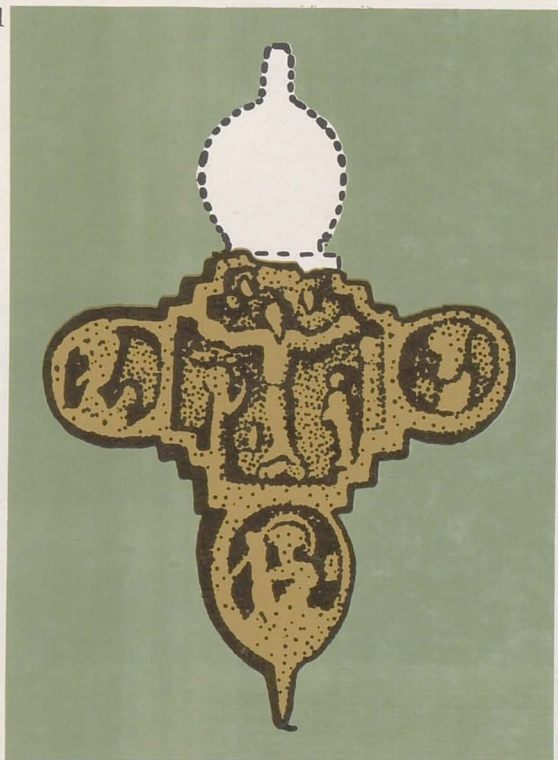
Sec. XIII–
XIV

Jumătate fragmentară de cruce dublă-relicviar, turnată din bronz, descoperită întâmplător, în anul 1970, pe teritoriul satului. Rupt brațul superior; imaginile în relief mult tocite și deformate. Înălțimea, fără brațul superior, 5,7 cm; lățimea 5,6 cm. Această cruce și cea următoare (2), de la Ghireni, sînt de asemenea de origine kieviană sau veche rusească, dar aparțin unui tip, care, după cum se observă, derivă din tipul B, fiind mai evoluat decît acesta, motiv pentru care credem că poate fi denumit convențional „tipul C”. Pe crucile de acest tip scena Răstignirii din centrul feței principale ia o mai mare dezvoltare și capătă un caracter mai patetic, prin introducerea de o parte și de alta a lui Hristos răstignit, a figurii Maicii Domnului și a Sfîntului Ioan Evangelistul, ambii reprezentați mai mici, dar în întregime, cu privirea ațintită spre Cel de pe cruce, către care Mama lui Iisus își întinde mîinile. Pentru a crea spațiu suficient scenei astfel dezvoltate, mijlocul crucii ia la rîndul lui o dezvoltare mai mare, brațele micșorîndu-se pînă la dispariție. Cele patru medalioane circulare de la extremități rămîn în continuare, alcătuiind propriu-zis brațele crucii, legătura între ele făcîndu-se prin marginea în trepte a tabloului central. În fiecare medalion se află bustul cîte unui sfînt. Lipsesc însă orice inscripție care ar putea ajuta la identificarea personajelor reprezentate. Crucea devine mai decorativă, dar mai greoaie, pierzînd din eleganța crucilor din fazele anterioare. MIM – Iași. Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 86–87, nr. 5, fig. 7/2; V. Spinei, *op. cit.*, p. 236 și urm., fig. 6/1.

2. Ghireni, com. Cotușca, jud. Botoșani

Fragment de cruce dublă-relicviar de bronz, descoperită întâmplător, în anul 1962, pe teritoriul satului. Identică în ceea ce privește forma, dimensiunile, tehnica de lucru și reprezentările, cu exemplarul de la Cîrjoaia. Colecția școlii din satul Ghireni. D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 87, nr. 6, fig. 7/3; V. Spinei, *loc. cit.*, fig. 7/3.

1

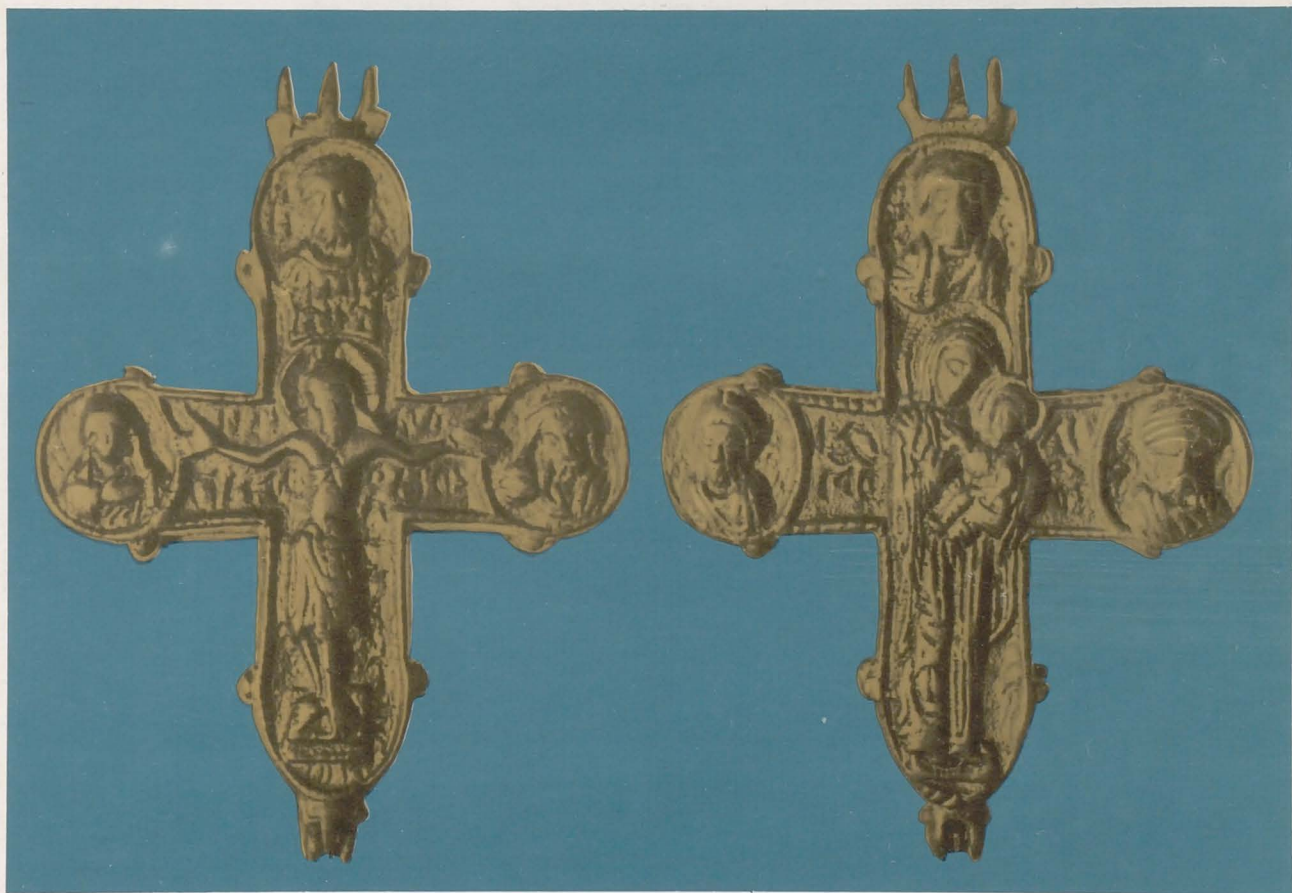
2

PLANȘA 89

Sec. XII–
XIII

Transilvania, loc neprecizat

Cruce dublă-relicviar, de bronz, kieviană, de tip A (v. pl. 81–83). Se păstrează în întregime, desfăcute și cu fețele parțial tocite, ambele jumătăți ale crucii, inclusiv urechile balamalelor pentru prins și închis de la extremitățile brațelor verticale. Pe fața primei jumătăți, în mijloc, Hristos pe cruce. Pe brațele orizontale ale crucii, deasupra și dedesubtul mâinilor lui Hristos, inscripții tocite, indecifrabile. La capetele aceluiași brațe și la capătul brațului superior, câte un bust în medalion circular. Pe fața celei de a doua jumătăți, Maica Domnului cu pruncul Iisus în brațe, pe mâna stângă. De o parte și de alta, litere indecifrabile. Medalioane cu busturi de sfinți la capetele aceluiași brațe ale crucii, ca și pe prima jumătate. MIT. Mircea Rusu, în *Sub semnul lui Clio, Omagiu acad. prof. Șt. Pascu*, Cluj, 1974, p. 267–268 și fig. 5. *Ibid.*, p. 267 și fig. 4, un fragment de cruce de bronz de același tip, de la *Porolissum-Moigrad*.

a

b

PLANȘA 90

Saschiz, jud. Mureș

Sec. XIII
(prima
jumătate)

Jumătate de *cruce dublă-relicviar*, turnată din bronz, descoperită în 1949, în piața comunei, la 5 m adâncime, cu ocazia săpării unei fântini. Piesa face parte din categoria crucilor kieviene sau vechi rusești, de tipul B (v. mai sus, pl. 62 și 86–87), cu observația că desenul adâncit este umplut după tehnica niello. În mijlocul feței principale este reprezentată Maica Domnului ținând cu ambele mâini brîul sfînt. De o parte și de alta se află obișnuita prescurtare a numelui MP ΘY, iar dedesubt, numele apostolilor Pavel, în stînga și Pêtre, în dreapta (cf. pl. 80, b). Numele sfinților din celelalte două medalioane, de sus și de jos, nu se disting în fotografia pe care o avem la îndemîină. Muzeul Brukenthal – Sibiu. K. Horedt, în „Materiale“, I, 1953, p. 787–788, fig. 1/4.

PLANȘA 91

Păcuiul lui Soare, jud. Constanța

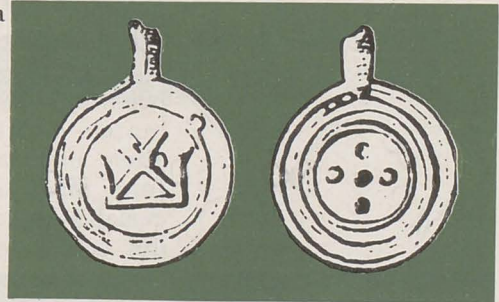
- Sec. X—XI 1. *Pendantiv* circular turnat din plumb, prevăzut în marginea de sus cu o mică tortiță inelară, pentru agățat. Diam. 1,1 cm. Ambele fețe sînt decorate pe margine cu cîte un cerc de bobite în relief, între două cercuri concentrice. În centru, pe o față se află o cruce cu brațele egale, îngroșate la capete, iar pe cealaltă, aceeași cruce, combinată cu alta în formă de X, alcătuiind împreună un ornament în formă de rozetă.
- Sec. X—XI 2. *Idem*, cu tortiță tubulară, perforată transversal. Diam. 1,2 cm. Pe ambele fețe aceleași cercuri concentrice. Pe o față, în centru, cîteva linii combinate, alcătuiind un ornament în formă de monogramă; pe cealaltă, cinci granule dispuse cruciform.
- Sec. X—XI 3. *Idem*, fără tortiță (ruptă din vechime). Diam. 1,3 cm. Amîndouă fețele poartă pe margine același decor de bobite în relief, așezate circular, între două cercuri concentrice. În centru, o față poartă o cruce cu cîte o bobită între brațe, iar cealaltă o rozetă combinată din două cruci dispuse una vertical și cealaltă oblic. IA — București. *Păcuiul lui Soare*, I, p. 144—145, fig. 58, 1—3.
- Dinogetia—Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea
- Sec. XI 4. *Aplică* circulară din foaie de bronz, concavă-convexă, ruptă în bucăți. Diam. 2,5 cm. Pe fața convexă, în centru, este adîncită o cruce mică, cu mijlocul romboidal și brațele triunghiulare. Către margine, două cercuri concentrice de bobite legate între ele. Într-un punct din margine, un mic orificiu. IA — București. I. Barnea, în „Materiale“, X, 1973, p. 298 și fig. 9/3 (p. 309).

1a

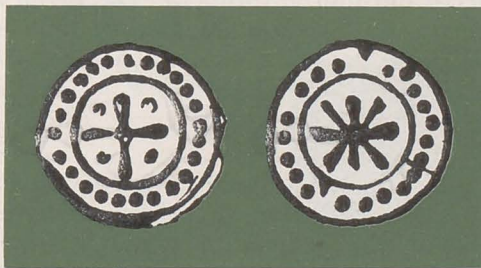

1b

2a

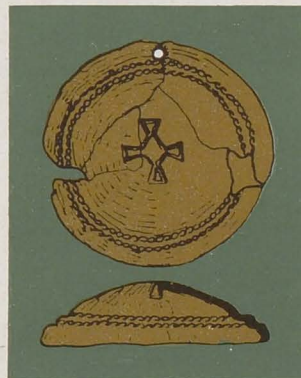

2b

3a

3b

4

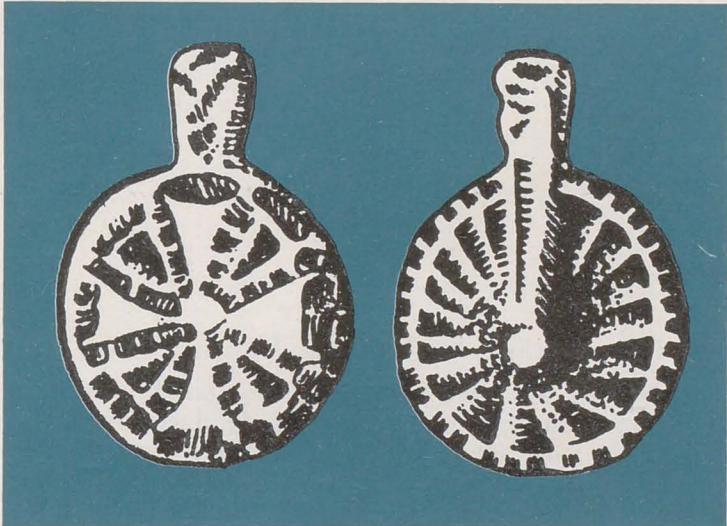
PLANȘA 92

1. Păcuiul lui Soare, jud. Constanța

Sec. X—XI *Pendantiv* circular de plumb, turnat cu tiparul, prevăzut în partea de sus cu o mică agățătoare tronconică, neregulată, perforată transversal. Diam. 2 cm. Pe o față, o cruce cu brațele cvasitriunghiulare, avînd o granulă mare în centru și altele mici la colțurile brațelor. Crucea este înscrisă pe un fond din linii dispuse radial și din cercuri concentrice. Pe cealaltă față, un decor din linii în formă de raze, pe un fond din cercuri concentrice fine și dese, închise de un chenar circular dințat, cu o mare granulă în centru. IA — București. *Păcuiul lui Soare*, I, p. 145—146, fig. 58, 5 a—b.

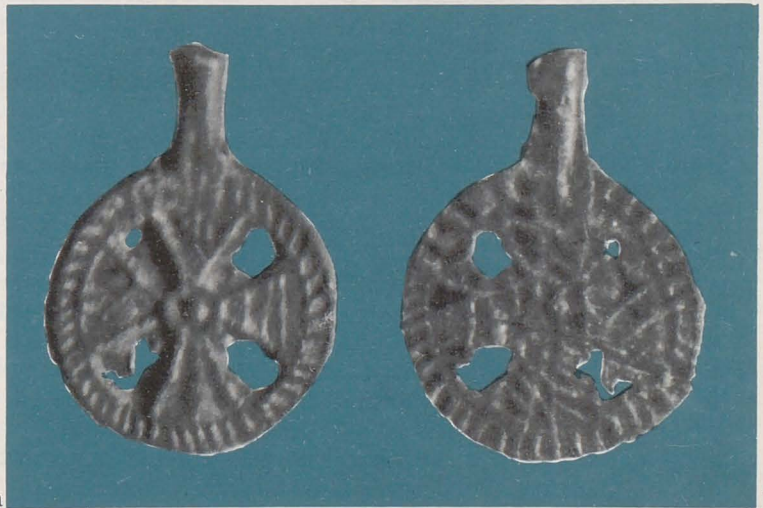
2. Dridu, jud. Ilfov

Sec. X—XI *Pendantiv* circular turnat din plumb, avînd în partea de sus o proeminență neregulată, cu un orificiu transversal, pentru agățat. Ambele fețe sînt decorate pe margine cu două cercuri concentrice, în relief, între care se află nervuri paralele, ca niște hașuri, dispuse oblic. Pe fața principală (a), suprafața închisă de chenarul circular este ocupată de o mare cruce cu brațele triunghiulare, avînd în mijloc un mic cerc cu o granulă în centru. Brațele crucii și în mai mică măsură spațiile dintre ele sînt decorate cu o rețea de linii fine în relief. Se presupune că la început spațiile dintre brațele crucii erau pline. Membrana metalică de suport fiind prea subțire, s-a spart. Pe cealaltă față (b) a pandantivului se află un decor asemănător, neclar. MIRS. Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, p. 94—95 și fig. 53, 7.

1a

1b

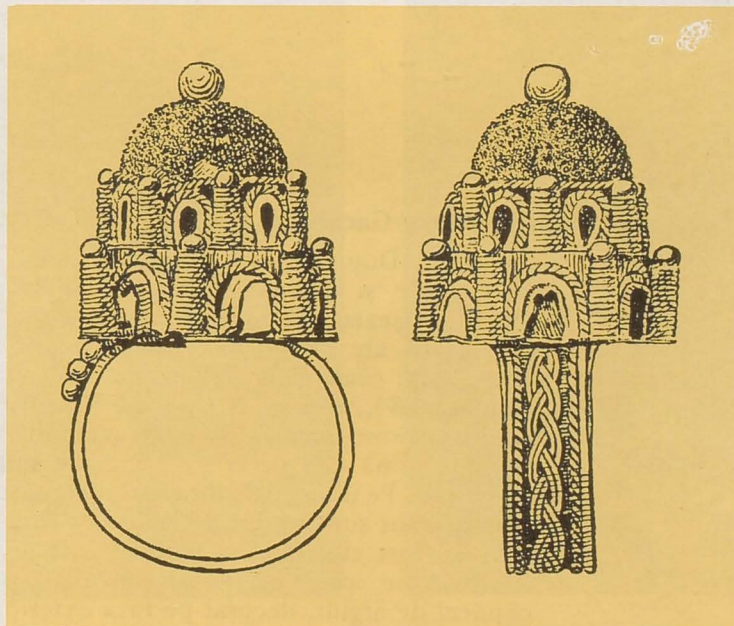
2a

2b

Biseriçuța-Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea

Sec. X–XI

Inel de aur dintr-un tezaur de monede și obiecte de podoabă bizantine, descoperit cu prilejul săpăturilor arheologice din vara anului 1954, în așezarea feudală timpurie (sec. X–XII) de pe ruinele cetății *Dinogetia*. Inelul este alcătuit dintr-o verigă plată de aur, turnată în tipar, lată de 7 mm și cu diam. de 2,2 cm, purtînd pe fața exterioară un decor în relief dintr-o împletitură din trei fire duble, încadrată de cîte o nervură simplă și de alte două imitînd două fire răsucite. Deasupra verigii, în punctul de sudare al capetelor, este fixată miniatura unei construcții centrale cu etaj, acoperită de o cupolă. Totul este lucrat în filigran. Pe marginea construcției, din distanță în distanță, la parter și etaj, sînt fixate cîte șase coloane, între care se află cîte o deschidere arcuită în partea de sus. În fiecare deschidere era fixată cîte o piatră colorată, azi dispărute, cu excepția a două de culoare albicioasă. Cele douăsprezece coloane și chenarele deschiderilor sînt lucrate din fir de aur răsucit. În vîrfurile fiecărei coloane este fixată cîte o bobîță de aur. Cupola, de asemenea, este construită din bobîțe fine de aur. La baza cupolei, între coloanele etajului, este fixat cîte un fragment de fir de aur răsucit, toate descriind în plan un hexagon. În vîrfurile cupolei se află o bobîță sferică de aur, mai mare decît toate celelalte. Într-o parte a verigii, imediat sub baza construcției, sînt fixate șase bobîțe de aur. Dimensiunile inelului au dus la presupunerea că el a fost purtat de un bărbat. Greutatea obiectului: 14,86 g. Inelul pare cel mai probabil de proveniență constantinopolitană. MIRS. Eug. Comșa–Gh. Bichir, în SCN, III, 1960, p. 231–232, nr. 18, fig. 5 și pl. II/3; I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 286, fig. 167/4; Răzvan Theodorescu, *Un mileniu de artă*. . . , p. 135 și fig. 141 (color). V. și mai sus, p. 27.

PLANȘA 94

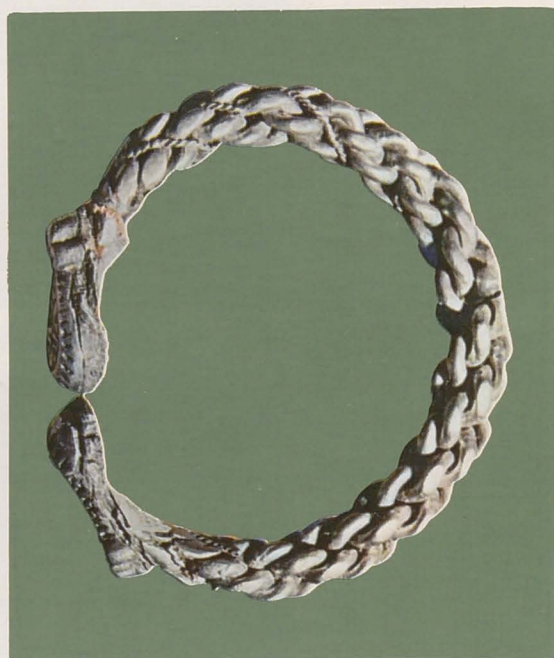
Bisericuța—Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea

Sec. XI

1—2. Două *brățări de argint* făcînd parte din tezaurul de monede și obiecte de podoabă bizantine, descoperit în 1954 în așezarea feudală timpurie de la *Dinogetia*-Garvăn. O brățară are diam. maxim exterior de 8 cm și greutatea 74,9114 g; cealaltă are diam. maxim exterior de 7,4 cm și greutatea 64,7653 g. Amîndouă brățările sînt lucrate din cîte șase sîrme din aliaj de argint cu multă aramă, fier și zinc, răsucite două cîte două în formă de șnur și apoi împletite împreună. Pe intervalele dintre sîrmele răsucite este înfășurat cîte un șnur subțire din două fire de argint. Capetele brățărilor au fost ciocănite și transformate în cîte o placă ovală, subțindu-se spre vîrf. Pe fiecare placă este sudat cîte un căpăcel de argint, decorat pe fața exterioară cu cîte o cruce, puncte, linii și cerculețe cu un punct în mijloc, executate în tehnica niello. În mijlocul crucii de pe căpăcelele unei brățări este incizată cîte o altă cruce. Brățările de acest tip au avut o largă întrebuițare, mai ales pe teritoriul Rusiei kieviene și al regiunilor învecinate cu acesta, printre care și cele de la Dunărea de Jos, de unde și presupunerea care mai trebuie verificată, că exemplarele descoperite la Bisericuța-Garvăn au fost lucrate în vreunul din atelierile de giuvaergii din Rusia kieviană. MIRSR. Eug. Comșa-Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 229—231, fig. 3—4 și pl. III, l. I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 292, fig. 167/12—13; Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 135 și fig. 142 (color).

1

2

PLANȘA 95

Bisericuța-Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea

- Sec. XI–XII 1. *Medalion* circular de bronz, executat cu tiparul, descoperit în 1953 către mijlocul așezării feudale timpurii de pe platoul înalt al popinei Bisericuța, la 0,20 m adâncime față de suprafața solului. Diam. 3,5 cm. Pe fața principală, într-un cerc de perle, un bust în relief purtând un sceptru rezemat pe umărul drept, reprezintă, probabil, pe arhanghelul Mihail. Fața opusă este netedă. Faptul că nu posedă nici o tortiță sau orificiu pentru agățat și are o grosime puțin obișnuită pentru un medalion propriu-zis (cca. 3 mm), duce la presupunerea că piesa era folosită ca tipar pentru aplice sau medalioane din foiță de aur. IA – București. *Dinogetia*, I, p. 366 și fig. 193/4; P. Diaconu, în *Actes du XV-e Congrès International d'études byzantines*, IV: Histoire, Communications, Athènes, 1980, p. 99.
- Sec. XI–XII 2. Plăcuță ovală (diam. 6,5 x 5,5 cm), tăiată transversal dintr-un corn de cerb, aproape de rădăcină. În mijlocul ei este tăiat ajur un ornament cruciform ca o frunză de trifoi cu patru foi (lobi). În marginea de sus se afla un orificiu care servea la agățat, cu ajutorul unei sfori subțiri, piesa fiind purtată probabil ca medalion, MARSR. *Dinogetia*, I, p. 325 și fig. 171/26.

1

2

PLANȘA 96

Sălacea, jud. Bihor

Sec. XI–XII Plachetă turnată din bronz, descoperită întâmplător lângă comuna Sălacea. Dimensiuni: 6,8 cm înălțime (fără urechiușă); 5 cm lățime jos și 4,3 cm lățime sus. Puțin mai lată jos, placheta se îngustează treptat spre latura superioară, care se prezintă ca o arcadă mai îngustă, prevăzută la mijloc cu o tortiță pentru agățat, arătând că piesa putea fi purtată ca amuletă, atârnată la piept (engolpion). Pe față, într-un chenar simplu în relief, este înfățișat frontal un sfânt militar ținând în dreapta lancea și sprijinindu-se cu stînga de scut. Sfântul este un tînăr cu părul cîrlionțat și bărbia ascuțită, avînd în jurul capului un mare nimb. Ca îmbrăcăminte poartă o tunică lungă pînă la genunchi, cu falduri mari și grele, o platoșă (*lorica*) și o hlamidă aruncată pe spate, prinsă către umărul drept cu o fibulă. Personajul a fost identificat cu unul din sfinții militari, Teodor sau mai probabil Gheorghe, dat fiind cultul mai răspîndit și preferința mai mare pentru reprezentarea acestui ultim sfânt în secolele XI–XII, cînd este datată plăcuța de caracter bizantin de la Sălacea, folosită de vreun creștin ținînd de Biserica Ortodoxă a Răsăritului. MIRS. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale*, op. cit., p. 171 și fig. 151; Răzvan Theodorescu, *Un mileniu de artă. . .*, op. cit., p. 114 și fig. 116.

Bisericuța-Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea

Sec. XI–XII *Fragment de broderie* descoperit în 1950, în mormîntul nr. 25 de la N de ruinele bisericuței. Fragmentul are forma neregulată și dimensiunile de 6 x 2,5 cm. El se afla în partea de sus a scheletului unei femei, făcînd parte dintr-o piesă de îmbrăcăminte ale cărei formă și mărime n-au putut fi precizate. Deși în stare înaintată de degradare, fragmentul a permis observația că broderia a fost executată cu fir de aur pe fond din pînză de mătase, dublată sau căptușită cu pînză de in. Firul metalic propriu-zis este înfășurat pe un mănunchi (snop) de patru fire subțiri de mătase, formînd împreună cu acestea firul gros de circa 1 mm cu care s-a brodat.

Din fragmentul păstrat rezultă că broderia consta dintr-un ornament alcătuit din cîte două motive în formă de S culcat, așezate simetric unul față de celălalt, de o parte și de alta a unui ax imaginar. Ornamentul își are originea în arta greco-romană, de unde a trecut în arta bizantină și în cea medievală din occidentul Europei. În Dobrogea, același ornament, diferit tratat, se întîlnește, la distanțe mari de timp, pe monumentul triumfal de la Adamclisi (109 d. Hr.) și o piesă de corn, probabil un pieptene, din secolele XI–XII de la Dinogetia-Garvăn. El va trece mai tîrziu și în arta feudală românească, unde poate fi urmărit pe unele din cele mai vechi piese de broderie din Țările Române (sec. XIV–XV). Micul fragment ajuns pînă la noi nu ne lasă să întrevădem restul decorului ce împodobește piesa de îmbrăcăminte. Judecînd după diferite obiecte întregi și îndeosebi după piese de odăjdii bisericești brodate, pe care se află același ornament, am putea presupune că el mărginea sau încadra un ornament mai mare și mai important sau o figură sfîntă. Nu este exclusă însă nici posibilitatea ca el să fi făcut parte din garnitura vreunui veșmînt din altă stofă, și, în acest caz, el reprezenta singurul ornament al broderiei, repetîndu-se de cîte ori permitea lungimea acesteia. IA – București. I. Barnea, în SCIV, 15, 1964, 3, p. 435–440; Idem, în *Dinogetia*, I, p. 122.

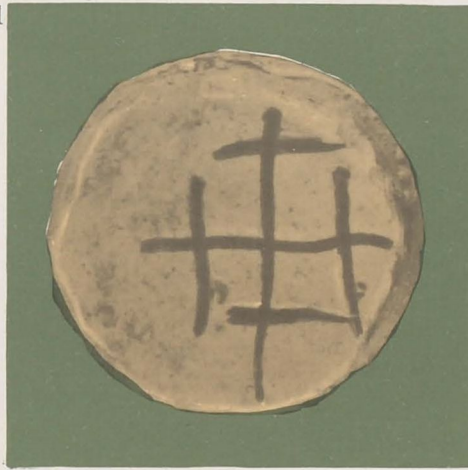

PLANȘA 98

Dinogetia-Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea

- Sec. X–XI 1–2. Funduri de cești din caolin, cu diam. de cîte 4,5 cm, smălțuite pe dinăuntru. Fiecare poartă pe fața interioară a fundului cîte o cruce cu brațele tăiate de o bară transversală, desenată cu vopsea neagră pe fond alb. Fragmente cu decor asemănător, aflate la Istanbul, arată originea constantinopolitană a acestor vase. Ceramică asemănătoare s-a descoperit la Corint, iar în Dobrogea la *Noviodunum* (Isaccea, jud. Tulcea). IA – București. *Dinogetia*, I, p. 243–244, fig. 147, 18–19.
- Sec. XI–XII 3. Fragment din fund de farfurie din argilă arsă la roșu, smălțuită pe dinăuntru cu smalț de culoare galben-roșiată și decorată cu ornamente vegetale, printre care se află și o cruciuliță de culoare alb-gălbuie. IA – București. *Dinogetia*, I, p. 243, fig. 147/15.

1

2

3

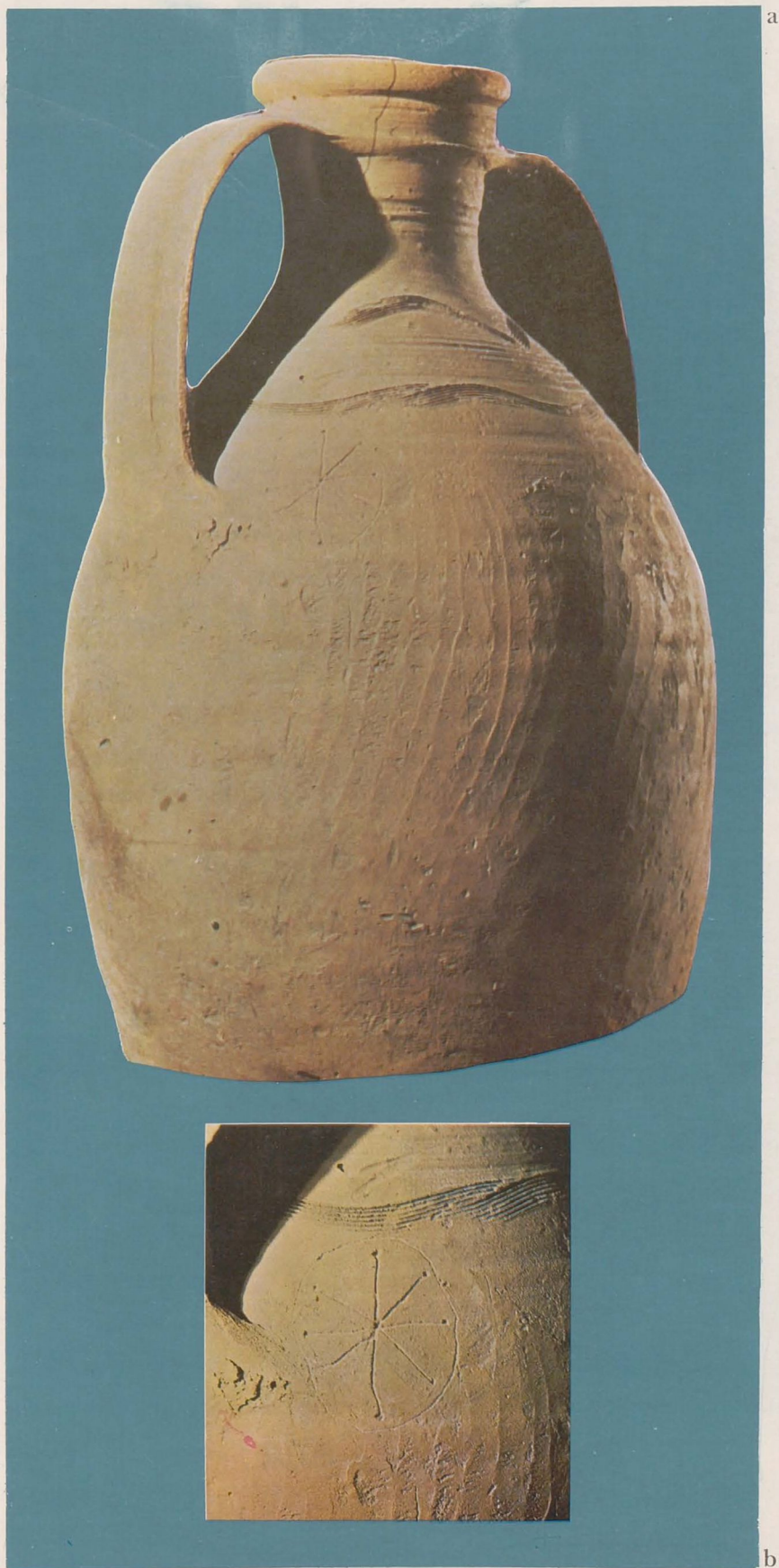

PLANȘA 99

Bisericuța-Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea

Sec. XII

Urcior cu două torți, din lut ars gălbui-roșiatic, descoperit cu prilejul săpăturilor arheologice din 1949, în bordeiul nr. 2 din așezarea feudală timpurie de deasupra ruinelor cetății romano-bizantine *Dinogetia*. Înălțimea 0,335 m. Gura largă și fundul lat (0,18 m diam.). Pe umăr două benzi de linii în val, fin incizate, separate de un grup de caneluri orizontale, puțin adâncite. Pe corp dungi oblice lustruite. Lângă una din torți este incizată în pasta arsă crucea contopită cu monograma I-X, închise într-un cerc. MIA – Tulcea. *Dinogetia*, I, fig. 165/4; DID, III, fig. 89.

PLANȘA 100

Sec. XII
(primele
decenii)

1. Dinogetia–Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea

Fragment din fundul unei străchini de caolin, cu smalt gălbui pe fața interioară, peste care este desenată cu culoare verde o cruce cu capetele brațelor rotunjite și exagerat de mari, avînd puncte cafenii în spațiile dintre ele. MIA – Tulcea. *Dinogetia*, I, p. 241 și fig. 148/15.

2. Enisala, jud. Tulcea

Sec. XIII–
XIV

Fragment din fundul unei străchini de lut ars, smălțuită pe dinăuntru. În centru, pe fond castaniu, este reprezentată crucea împletită, ornament mult mai vechi, cunoscut sub numele de „nodul“ sau „cheia lui Solomon“. Cf. St. Pelecanidis, *Corpus mosaicorum, op. cit.*, p. 30, MIA – Galați.

Bisericuța-Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea

Sec. XII

„*Sigiliul lui Mihail, arhipăstorul Rosiei*“. Cu prilejul săpăturilor arheologice din vara anului 1954, în pământul de umplutură al bordeiului nr. 168, la adâncimea de 0,35 m de la suprafața solului actual, s-a descoperit un mic sigiliu de plumb (diam. 1,7 cm), în bună stare de conservare. În două puncte opuse ale marginii de sus și de jos se păstrează urmele lăsate de sfoara sau șnurul de care era prins plumbul sigilar. Pe avers este reprezentată Maica Domnului Vlahernitissa, avînd la piept un medalion cu figura lui Iisus Hristos. De o parte și de alta a capului, inițialele M și Θ înlocuiesc, din lipsă de spațiu, prescurtarea MP ΘY, obișnuită pentru Μ(ήτηρ)Θ(εο)Υ= „Maica Domnului“. Pe revers, următoarea legendă metrică (trimetru iambic), în limba greacă: Σφραγ(ις) Μιχ(αήλ) π(ο)μ(ε)ν(ά)ρ(χ)ου Ρω(σ)ίας= „Sigiliul lui Mihail, arhipăstorul Rosiei“. Titlul poetic de πομ(ε)ν(ά)ρ(χ)ης („arhipăstor“) s-a dat totdeauna ierarhilor Bisericii creștine, de preferință arhiepiscopilor și mitropoliților. „Arhipăstorul Mihail“ a fost identificat de noi cu Mihail, mitropolitul Kievului, al unsprezecelea ierarh pe scaunul mitropolitan al capitalei Rusiei vechi, grec de origine, ca și predecesorii săi. El sosise de la Constantinopol la Kiev în anul 1130. În 1145, silit de curentul potrivit numărului mare al ierarhilor și călugărilor greci din Rusia, mitropolitul Mihail a plecat pentru totdeauna la Constantinopol, unde mai trăia în anul 1171, în vîrstă de peste 80 de ani. Prezența sigiliului în așezarea feudală timpurie de la Dinogetia-Garvăn trebuie pusă în legătură cu vreo scrisoare trimisă de ierarhul grec unui alt ierarh, cel mai probabil unui episcop de același neam cu el, aflător în această localitate. Despre existența unui episcop în această așezare vorbește în primul rînd crucea pectorală-relicviar descoperită aici în 1950 (pl. 54). Nu este exclus ca Mihail să fi scris după înapoierea lui la Constantinopol, unde și-a păstrat în continuare titlul de „arhipăstor al Rosiei“. Oricum, sigiliul constituie un document important pentru multiplele legături dintre Bizanț, clasa conducătoare a statului de Kiev și așezările de la Dunărea de Jos, în perioada respectivă de timp. IA – București. I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 335–336; V. Laurent, *Le Corpus des sceaux de l'empire byzantin*, t. V, 1, Paris, 1963, nr. 788 (de acord cu identificarea propusă de subsemnatul).

a

b

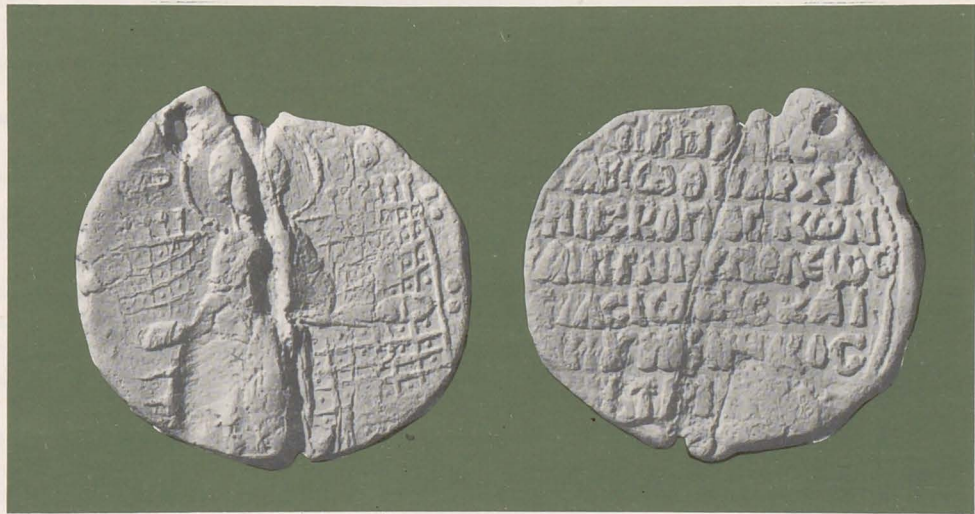
Dobrogea, loc necunoscut

1222–1240 *Sigiliul lui Ghermanos al II-lea, patriarhul Constantinopolului.*

Sigiliu de plumb, relativ bine păstrat, dar rupt în două, pe axul longitudinal al canalului sforii și perforat în marginea de sus. Pe avers, Maica Domnului cu pruncul Iisus în brațe, sezînd pe un tron larg. De o parte și de alta a capului nimbă se află literele MP ΘΥ (ultima ștearsă), obișnuită prescurtare a numelui Maica Domnului. Tronul poartă un decor de carouri cu cîte un punct în mijloc (parțial distrus). Pe revers, legenda:

[† Γ]ερμανο[ς]	„Ghermanos,
[ε]λεω Θ(εο)υ αρχι-	din mila lui Dumnezeu ar-
[ε]πισκοπος Κων-	hiepiscop al Cons-
[στ]αντωνουπόλεως	tantinopolului,
[Ν]εας Ῥωμης και	al Noii Rome și
[οι]κουμενικος	patriarh ecumenic“.
[π]ατριαρχ-	
[η]ς.	

Sigiliul este aproape identic cu un exemplar păstrat în Muzeul Ermitage și atribuit patriarhului Ghermanos al II-lea (1222–1240) al Constantinopolului. El a fost pus în legătură cu vreo scrisoare trimisă de acest patriarh, în timpul refugiu-lui la Niceea, cel mai probabil mitropolitului de Vicina, care depindea direct de Patriarhia Ecumenică de Constantinopol. IA – București. B. Mitrea, în SCN, IV, 1968, p. 253–261.

a

b

CUPRINSUL

	pag.
<i>Listă de prescurtări</i>	5
<i>Introducere</i>	7
<i>Harta monumentelor și descoperirilor arheologice creștine din secolele VII–XIII de pe teritoriul R. S. România</i>	29
Planșa 1 <i>Costești, jud. Iași: placă fragmentară de os</i>	30
Planșa 2 <i>Costești, jud. Iași: placă de os</i>	32
Planșa 3 1. <i>Hlincea-Iași: cruciuliță de plumb; Dodești, jud. Vaslui: 2. Psalie de os. 3. Mărgică de plumb</i>	34
Planșa 4 <i>Obârșia Nouă, jud. Olt: 1–2. Pandantive circulare de plumb. 3. Inel de bronz. 4. Ciumbrud, jud. Cluj: pandativ de metal</i>	36
Planșa 5 <i>Sînnicolau Mare, jud. Timiș: vasul nr. 9 din tezaurul de la Kunsthistorisches Museum din Viena</i>	38
Planșa 6 <i>Sînnicolau Mare, jud. Timiș: vasul nr. 10 din tezaurul de la Kunsthistorisches Museum din Viena</i>	40
Planșa 7 <i>Sînnicolau Mare, jud. Timiș: vasul nr. 21 din tezaurul de la Kunsthistorisches Museum din Viena</i>	42
Planșa 8 <i>Capidava, jud. Constanța: ulcior de lut ars</i>	44
Planșa 9 <i>Basarabi, jud. Constanța: bisericuța B1, intrare și plan</i>	46
Planșa 10 <i>Basarabi, jud. Constanța: bisericuța B1, intrare în altar</i>	48
Planșa 11 <i>Basarabi, jud. Constanța: bisericuțele B1, B2 și B3 după descoperire (1960)</i>	50
Planșa 12 <i>Basarabi, jud. Constanța: 1–4. Bisericuța B3, cruci, cai, halebarde, figuri geometrice pe peretele de est al naosului</i>	52
Planșa 13 <i>Basarabi, jud. Constanța: 1–2. Bisericuța B3, reprezentări pe peretele de vest al naosului și pe cel din stînga intrării în altar</i>	54
Planșa 14 <i>Basarabi, jud. Constanța: 1. Corabie și cruci. 2–3. Morminte la vest de bisericuța B3</i>	56
Planșa 15 <i>Basarabi, jud. Constanța: altarul bisericuței B4</i>	58
Planșa 16 <i>Basarabi, jud. Constanța: figură de sfînt în bisericuța B4</i>	60
Planșa 17 <i>Basarabi, jud. Constanța: 1–3. Bisericuța B4, planul unei bisericuțe și trei cruci</i>	62
Planșa 18 <i>Basarabi, jud. Constanța: bisericuța B4, porumbel, cruci, figuri umane, inscripția menționînd pe „jupan Gheorghe”</i>	64
Planșa 19 <i>Basarabi, jud. Constanța: 1–3. Figuri umane în bisericuța B4</i>	66
Planșa 20 <i>Basarabi, jud. Constanța: 1. Inscripție greacă și 2. Crucii pe stîlpul din bisericuța B4</i>	68
Planșa 21 <i>Basarabi, jud. Constanța: 1–3. Reprezentarea labirintului în bisericuța B4</i>	70

Planșa 22	<i>Basarabi</i> , jud. Constanța : 1–6. Inscricții în limbile greacă (1), slavă veche (4–6) și runice (2–3) în bisericuța B4	72
Planșa 23	<i>Basarabi</i> , jud. Constanța: inscripție slavă veche în bisericuța B4.	74
Planșa 24	<i>Basarabi</i> , jud. Constanța: 1–2. Inscricții slave vechi în bisericuța B4.	76
Planșa 25	<i>Basarabi</i> , jud. Constanța: 1–2. Altarul bisericii E3.	78
Planșa 26	<i>Basarabi</i> , jud. Constanța : bisericuța E 3, reprezentarea Nașterii Domnului	80
Planșa 27	<i>Basarabi</i> , jud. Constanța : bisericuța E 3, 1–2. Reprezentări de sfânt și cleric	82
Planșa 28	<i>Basarabi</i> , jud. Constanța : bisericuța E 5. 1. Altarul. 2. Intrarea în galerii. 3. Reprezentări de sfânt.	84
Planșa 29	<i>Basarabi</i> , jud. Constanța: încăperile funerare C1–C2. 1. Balauri. 2. Corabie. 3. Intrarea din C1 în C2.	86
Planșa 30	<i>Basarabi</i> , jud. Constanța: 1–8. Grafite runice de pe pereții monumentelor rupestre	88
Planșa 31	<i>Basarabi</i> , jud. Constanța : obiecte de cretă. 1. Ou „încondeiat”. 2. O mică cruce.	90
Planșa 32	<i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea: bisericuța	92
Planșa 33	<i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea : fragmente de tencuială cu pictură din bisericuță	94
Planșa 34	<i>Niculitel</i> , jud. Tulcea: bisericuța schitului de pe dealul Cetățuia.	96
Planșa 35	<i>Niculitel</i> , jud. Tulcea: bisericuța „Sfintul Atanasie”.	98
Planșa 36	<i>Curtea de Argeș</i> : prima biserică domnească	100
Planșa 37	<i>Drobeta-Turnu Severin</i> : biserica din Grădina publică	102
Planșa 38	<i>Curtea de Argeș</i> : biserica Sînnicoară	104
Planșa 39	<i>Alba Iulia</i> : „Biserica rotundă”, bazilica IB, catedrala romano-catolică.	106
Planșa 40	<i>Alba Iulia</i> : 1–2. Sculpturi romanice de la catedrala IB	108
Planșa 41	<i>Streisîngeorgiu</i> , Călan, jud. Hunedoara: biserica „Sf. Gheorghe”.	110
Planșa 42	<i>Densus</i> , jud. Hunedoara: biserica	112
Planșa 43	<i>Sîntămărie-Orlea</i> , jud. Hunedoara: biserica reformată	114
Planșa 44	<i>Strei</i> , Călan, jud. Hunedoara: biserica ortodoxă	116
Planșa 45	<i>Gurasada</i> , jud. Hunedoara: biserica	118
Planșa 46	<i>Voivozi</i> , com. Popești, jud. Bihor: bisericuța	120
Planșa 47	<i>Giulești</i> , jud. Baia Mare: temeliile vechii biserici	122
Planșa 48	<i>Coșna-Floreni</i> , jud. Suceava: capac de cădelniță	124
Planșa 49	<i>Enisala</i> , jud. Tulcea: cădelniță de bronz	126
Planșa 50	<i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea: 1–3. Cruciulițe de bronz	128
Planșa 51	<i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea: 1–4. Cruciulițe de bronz	130
Planșa 52	<i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea: 1–3. Cruciulițe de plumb.	132
Planșa 53	<i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea : 1. Cruciuliță de bronz. 2. Tipar de bronz pentru cruciulițe.	134
Planșa 54	<i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea: cruce dublă relicviar de aur.	136
Planșa 55	<i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea: 1–2. Cruciulițe duble relicviar de bronz	138
Planșa 56	<i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea: 1–3. Cruci duble relicviar de bronz. 4. Fragmente de cruce dublă relicviar din foaie de aramă	140
Planșa 57	<i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea: cruce dublă relicviar de bronz.	142
Planșa 58	<i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea: cruce dublă de bronz.	144
Planșa 59	<i>Isaccea</i> , jud. Tulcea: 1–2. Cruciulițe fragmentare de bronz	146

Planșa 60	<i>Isaccea</i> , jud. Tulcea: 1–3. Cruciulițe de bronz	148
Planșa 61	<i>Isaccea</i> , jud. Tulcea: cruce dublă relicviar de bronz	150
Planșa 62	<i>Isaccea</i> , jud. Tulcea: cruce dublă relicviar de bronz	152
Planșa 63	1. <i>Bisericuța</i> , com. Jurilovca, jud. Tulcea: cruce dublă relicviar de bronz. 2. <i>Măcin</i> , jud. Tulcea: cruce dublă relicviar de bronz	154
Planșa 64	<i>Capidava</i> , jud. Constanța: 1. Cruce simplă de bronz. 2. Cruce dublă relicviar de bronz.	156
Planșa 65	<i>Capidava</i> , jud. Constanța: cruce dublă relicviar de bronz.	158
Planșa 66	<i>Păcuiul lui Soare</i> , jud. Constanța: 1–3. Cruciulițe de bronz	160
Planșa 67	<i>Păcuiul lui Soare</i> , jud. Constanța: 1–2. Cruciulițe din foaie de aramă. 3. Cruciuliță de plumb	162
Planșa 68	<i>Păcuiul lui Soare</i> , jud. Constanța: 1–2. Cruciulițe duble relicviar de bronz	164
Planșa 69	<i>Păcuiul lui Soare</i> , jud. Constanța: 1–2. Cruciulițe duble relicviar de bronz	166
Planșa 70	<i>Păcuiul lui Soare</i> , jud. Constanța: 1–2. Cruci duble relicviar de bronz.	168
Planșa 71	<i>Păcuiul lui Soare</i> , jud. Constanța: 1–4. Cruciulițe de bronz	170
Planșa 72	<i>Păcuiul lui Soare</i> , jud. Constanța: 1–5. Cruciulițe de bronz. 6. Cruciuliță de argint	172
Planșa 73	<i>Păcuiul lui Soare</i> , jud. Constanța: 1–3. Cruciuliță de bronz	174
Planșa 74	<i>Păcuiul lui Soare</i> , jud. Constanța: 1–2. Cruci duble relicviar de bronz	176
Planșa 75	1–2. <i>Păcuiul lui Soare</i> , jud. Constanța: cruci duble relicviar de bronz. 3. <i>Enisala</i> , jud. Tulcea: cruce dublă relicviar de bronz.	178
Planșa 76	<i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea: 1. Cruciuliță de marmură. 2–3. Cruciulițe de piatră	180
Planșa 77	<i>Păcuiul lui Soare</i> , jud. Constanța: 1. Fragment de cruce din ceramică. 2. Cruciuliță de os.	182
Planșa 78	1. <i>Murgeni</i> , jud. Vaslui: cruciuliță de piatră. 2. <i>Dodești</i> , jud. Vaslui: cruciuliță de piatră	184
Planșa 79	1. <i>Adjud</i> , jud. Vrancea: cruce dublă relicviar de bronz. 2. <i>Dănești</i> , jud. Vaslui: cruce dublă relicviar de bronz	186
Planșa 80	<i>Bitca Doamnei</i> – <i>Piatra Neamț</i> : cruce dublă relicviar din aliaj de argint și cositor	188
Planșa 81	<i>Ibănești</i> , jud. Botoșani: cruce dublă relicviar de bronz	190
Planșa 82	1. <i>Piatra Neamț</i> : cruce dublă relicviar de bronz; 2. <i>Vorniceni</i> , jud. Botoșani: cruce dublă relicviar de bronz	192
Planșa 83	1. <i>Brăești</i> , jud. Botoșani: cruce dublă relicviar de bronz; 2. Botoșani: cruce dublă relicviar de bronz	194
Planșa 84	<i>Nordul Moldovei</i> : 1–2. Cruci duble relicviar de bronz	196
Planșa 85	1. <i>Dănești</i> , jud. Vaslui: cruce de bronz; 2. <i>Suceava-Șipot</i> : cruce dublă relicviar de bronz	198
Planșa 86	<i>Cîndești</i> , jud. Neamț: cruce dublă relicviar de bronz	200
Planșa 87	<i>Trifești</i> , jud. Iași: cruce dublă relicviar de bronz	202
Planșa 88	1. <i>Cîrjoaia</i> , jud. Iași: fragment de cruce dublă relicviar de bronz. 2. <i>Ghireni</i> , jud. Botoșani: fragment de cruce dublă relicviar de bronz	204
Planșa 89	<i>Transilvania</i> : cruce dublă relicviar de bronz	206
Planșa 90	<i>Saschiz</i> , jud. Mureș: cruce dublă relicviar de bronz	208
Planșa 91	1–3. <i>Păcuiul lui Soare</i> , jud. Constanța: pandantivi circulari de plumb 4. <i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea: aplică circulară de bronz	210

Planșa 92	1. <i>Păcuiul lui Soare</i> , jud. Constanța: pandantiv circular de plumb;	
	2. <i>Dridu</i> , jud. Ilfov: pandantiv circular de plumb	212
Planșa 93	<i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea: inel de aur.	214
Planșa 94	<i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea: două brățări de argint.	216
Planșa 95	<i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea: 1. Medalion circular de bronz;	
	2. Plăcuță ovală din corn de cerb	218
Planșa 96	<i>Sălacea</i> , jud. Bihor: plachetă de bronz.	220
Planșa 97	<i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea: fragment de broderie.	222
Planșa 98	<i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea: 1–3. Fragmente ceramice bizantine .	224
Planșa 99	<i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea: ulcior	226
Planșa 100	1. <i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea: fragment de strachină bizantină din caolin; 2. <i>Enisala</i> , jud. Tulcea: fragment de strachină bizantină din lut ars	228
Planșa 101	<i>Dinogetia</i> , Garvăn, jud. Tulcea: sigiliul lui Mihail, arhipăstorul Rosiei.	230
Planșa 102	<i>Dobrogea</i> , loc necunoscut: sigiliul lui Ghermanos II, patriarhul Constantinopolului	232
<i>Cuprinsul</i>		235

ARTA CREȘTINĂ ÎN ROMÂNIA
(vol. II)

vede lumina tiparului prin grija de editare a
P. C. Arhimandrit Bartolomeu V. ANANIA,
Directorul Institutului Biblic și de Misiune
al Bisericii Ortodoxe Române,
ajutat de redactorii de carte
Alexandru M. IONIȚĂ și
Corneliu D. ZĂVOIANU,
tehoredactorul
Valentin BOGDAN
și graficianul
Vladimir STOIANOV

Manuscrisul a primit „bun de cules“ la 6 noiembrie 1979, „bun de tipar“ la 21 iulie 1980, cartea apărînd la 5 aprilie 1981. Volumul, însumînd 24 coli de editură și 30 coli de tipar, este imprimat în formatul 22 cm x 28 cm, pe hîrtie cretată de 70 x 100 cm/ 87,5 kg./ 1000 de coli, prin culegere mecanică IBM și reproducere offset.

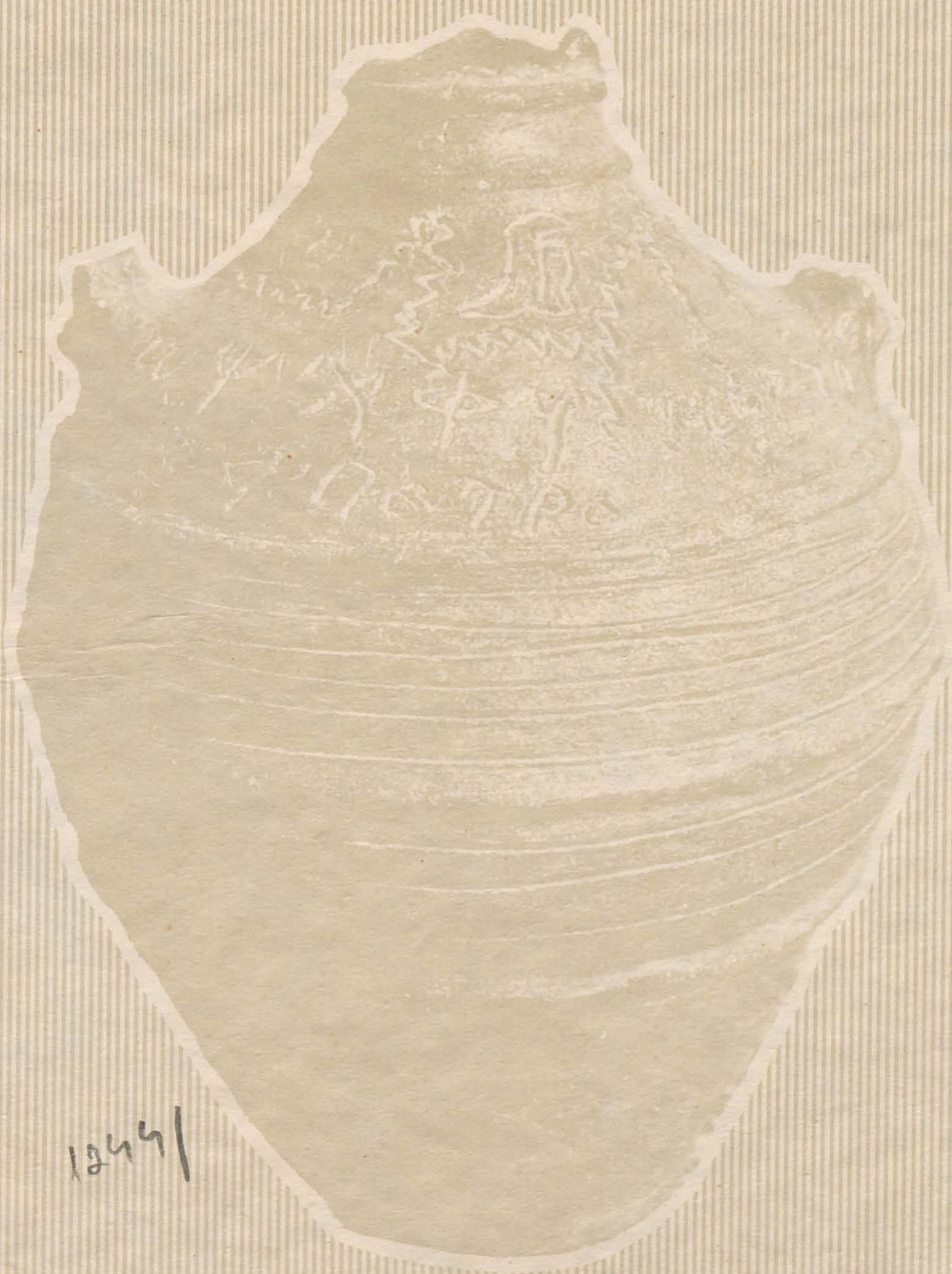
Tipărirea volumului s-a făcut în
TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

condusă de
P. C. Preot Sabin VERZAN
Consilier al Sectorului de Editură și Tipografie,
prin osteneala devotaților
tehnicieni și lucrători:

Gh. IONESCU-Bujor, conducător tehnic; Dumitru COMAN, tehnician;
Daniela IONESCU (culegere mecanică IBM); Pr. Constantin POPA și Petre ȘTEFĂNESCU (corectori); Nicolae FOTTI, conducătorul brigăzii de pregătire a formei și tipar offset; Victoria VASILE, Gabriela BOLARD și Cornel CEBUC (fotoreproducere); Maria MILEA și Sofia WACHSMAN (retuș filme); Cornelia DAN și Rodica TĂNASE (montaj filme); Nicolae PORTASE (copiat plăci); Preda GEBĂILĂ, Mihai MEDEI, Florea GANEA și Nicolae BARBU (tipar plan offset) și brigăzile de legătorie conduse de Vasilica VAȚA, Petre STAN și Dumitru DĂNOIU

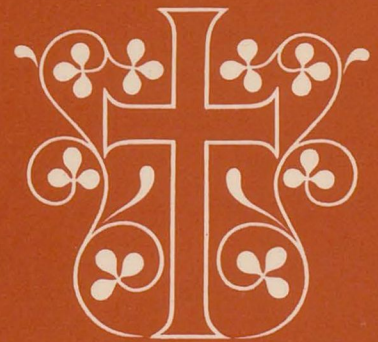

44/1

1244/1

O mare importanță pentru dezvoltarea economică, politică și culturală a regiunii Dunării de Jos a avut revenirea stăpînirii bizantine la frontiera de altădată a Imperiului roman tîrziu, în urma victoriei de la Dorostolon (Silistra) a împăratului Ioan Tzimiskes (971). Organizarea themei Paristrion (Paradunavon) a fost urmată de organizarea bisericească a provinciei nou întemeiate. Vechea episcopie de Durostorum a fost ridicată la rangul de mitropolie și pusă sub jurisdicția directă a Patriarhiei de Constantinopol, iar în orașele mai importante au fost instalați episcopi. Confirmînd și completînd știrile izvoarelor literare, descoperirile arheologice arată impulsul pe care l-a căpătat viața sub aspect economic și cultural în regiunea Dunării de Jos.

În cursul secolelor X–XIII noi locașuri de cult creștin, de plan dreptunghiular, cruciform sau treflat, de dimensiuni mai mici decît bazilicile paleocreștine, au fost zidite sau cioplite în stîncă în diferite localități de pe teritoriul de azi al României. Un număr mare de obiecte creștine din aceeași perioadă de timp au fost aduse la lumină îndeosebi în urma săpăturilor arheologice mai intense din ultimele trei decenii. În rîndul acestora un loc aparte îl dețin crucile pectorale sau crucile engolpioane de bronz, mai rar de plumb și piatră, iar în mod excepțional din aur, argint sau ceramică, aproape toate prezentate în albumul de față.

Începînd cu secolul al VII-lea, după prăbușirea frontierei dunărene a Imperiului roman de răsărit, urmată de pătrunderea și așezarea în masă a triburilor slave în Peninsula Balcanică, pe teritoriile ce se întind de la Carpați pînă la mările Egee și Adriatică are loc o perioadă de adînci transformări etnice, social-politice și culturale. În secolele VII–IX fostul Imperiu roman de răsărit, devenit Imperiul bizantin, trece printr-o mare criză, denumită „perioada secolelor întunecoase”. Această etapă de criză este asemănată cu un coridor întunecos ce face trecerea de la antichitatea greco-romană tîrzie la epoca feudală, de la „era bazilicii și a inscripției funerare paleocreștine”, la „era bisericii cruciforme”. Era bazilicii paleocreștine înseamnă prelungirea culturii, a unei serii întregi de tradiții și a vieții urbane a antichității greco-romane. Perioada secolelor întunecoase ce i-a urmat, reprezintă o etapă de dezurbanizare și de sărăcire sub toate aspectele.